K BÜYÜKLERİ 141

Mimar Sinan

Prof. Dr.
Oktay ASLANAPA

KÜLTÜR BAKANLIĞI / 1349

MİMAR SİNAN

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI / 1349
Türk Büyükleri Dizisi / 141

MİMAR SİNAN

Prof. Dr. Oktay ASLANAPA

ISBN 975-17-0933—4

Kapak Düzeni / Ümit SARIASLAN

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın 20.8.1992
tarih ve 928.0-1806 sayılı makam onayı gereğince
ilk defa olarak 5.000 adet bastırılmıştır.

Türk Tarih Kurumu Basımevi — ANKARA

T.T.A.K.

Sinanın Heykelini yapınız.

K. Atatürk

2/VIII/1935

Saat 22,50

İnsanlığın geçirdiği büyük dönüşümlerin, elde ettiği değerlerin arkasında iki kavram yer almaktadır. "KİTAP" ve "OKUMA".

Hangi alanda olursa olsun somut, yapıcı, ulusal ve evrensel özelliklere sahip olumlu sonuçların elde edilmesi ancak düşüncenin üretilmesi ile olanaklıdır.

20. yüzyılı geride bırakmamıza çok az bir sürenin kaldığı günümüzde, bu iki kavram görselliğin sınırtanımaz etkinliği ve gücü ile savaş verir haldedir. Ne var ki iletişimin teknolojik gelişmelerle değişen türleri yanında bu iki kavram, insanlara özgü haz duygusu nedeniyle özelliğini ve önemini her zaman koruyacaktır.

Dün olduğu gibi, bugün de, gelecekte de "OKUMAK" ve "YAZMAK" insanoğlunun günlük davranışları arasında yer alacak, insanlar düşünce üretip, kendini yenilemek çabasından vazgeçmeyeceklerdir.

Bütün iyi niyetimiz ve çabalarımıza rağmen yazılı bilgi, yazılı kültür birikimi, görsel bilgi edinme yollarının çoğalmasıyla önemli darboğazlara itilmektedir. Özellikle televizyonun elinde bulundurduğu kolay erişilebilirlik gücü zaten okuma ve yazma alışkanlığı az olan insanımız için, çok önemli bu iki kavram açısından tehlike gibi görünmektedir. Karamsar olmamıza gerek yok. Aynı televizyon sinema sanatının da gerilemesine neden olmadı mı? Üstelik bu "olumsuz" gelişmeler okuma alışkanlığının yaygın, yazılı kültür birikiminin geniş olduğu Batılı toplumlarda da yaşanmıştır, yaşanmaktadır.

Soruna özellikle bu açıdan bakılırsa, Türkiye'nin karşısında duran çıkmazın, ya da aşılması gereken engelin biraz daha farklı olduğu görülebilir. O da, Batının yazılı kültür birikimini belli bir düzeye getirdikten sonra görsel kültüre onun zorlamasıyla geçtiği şu sıralarda, Türkiye'nin aynı olguyu, yazılı kültürünü henüz oluşturmadan yaşamaya başlamış olmasıdır.

Asıl üstünde düşünülmesi gereken, asıl çözüm bulunması gereken sorun budur...

Böyle bir çözüm arayışı, hiç kuşkusuz, kitaba toplum içinde gerek nitelik, gerekse nicelik açısından daha yaygın bir yer verilmesini bir ön koşul olarak sunar.

Oysa, tam da böyle bir geçiş döneminde, bir toplumda ve bir ülkede kitaplar yasaklanıyorsa, tutuklanıyorsa, kitaba yönelik girişimler "suç" olarak değerlendiriliyorsa, farklı düşüncelerin yazılı ürünleri zaman zaman dışlanıyorsa, kaygı verici bir yanılgı yaşanıyor demektir.

Kültür Bakanlığı olarak, bu zorunlulukların bilinciyle, öncelikle kitaplara yönelik yasakları kaldırarak attığımız ilk adımı, ikinci aşamada, insanlık tarihini, düşünce tarihini, aydınlanma geleneğini, demokrasi klasiklerini... kısacası, çağdaş insan düşüncesinin oluşumuna katkıda bulunmuş tüm verimleri dilimize kazandırarak, bu konudaki toplumsal üretimimizi destekleyerek sürdüreceğiz.

Toplumsal düşünce birikimimizi oluşturan, o arada da ulusal kültürümüze katkıda bulunmuş olan ve fakat özel yayınevleri tarafından yayınlanmasında bilinen güçlükleri yaşayan yapıtları yayınlayacağız. Böylece, ulusal kültürel birikimini, yalnızca bir koruma mantığıyla değil, günün gereksinimlerini karşılayacak bir yaklaşımla ele almış olacağız.

Okuma, öyle görünüyor ki, içinde yaşadığımız bu "görsel kirlenme" ortamında kişinin kendisiyle, kendi bireyliğiyle yalnız kalabildiği tek alandır. Kendi içine dönmenin ve kendi usunun ve anlağının bilincine varıp, derinliğine ulaşabilmenin tek yolu da okumaktan geçiyor.

Türkiye gibi, genç nüfusun fazla olduğu toplumlarda, okuma ediminе ayrı bir işlev düştüğü ortadadır. Ancak bu yolla ulusal ve evrensel kültür birikimlerine ulaşabilmemiz olasıdır.

Bu gerekçelerle ve bu bilinçle "kitap-okuma" somutunda başlattığımız girişimlerin, bundan sonraki kuşakların soyut düşünsel çabalara ağırlık veren, çağı, içinden bakarak yaşayan kuşaklar olarak yetişmelerine önemli katkılarda bulunacağına içtenlikle inanıyorum.

D. Fikri SAĞLAR
Kültür Bakanı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Uzun zaman Mimar Sinan sadece bir isim olarak yaşatılmış kendisi ve eserleri ile ilgili ciddi araştırmalar ve değerlendirmelerden uzak kalmıştır. Aynı devirde yaşamış olan Michelangelo, Leonardo, Rafael gibi büyük Rönesans sanatçılarının herbiri için kütüphaneler dolusu eserler ve her köşede onların anısına yer veren yüzlerce hatıranın yaşatıldığı düşünülürse aynı büyüklükte bir dahi olan Mimar Sinan'ın ne kadar ihmale uğradığı anlaşılır.

Her zaman olduğu gibi bu konuda da ilk işareti veren ve herkesi uyarmağa çalışan Atatürk, günü ve saatini de belirterek 2 Ağustos 1935 saat 22.50'de T.T.A.K. (Türk Tarihi Araştırma Kurumu)'na ''Sinan'ın heykelini yapınız'' talimatını vermiştir. Fakat ancak bundan yıllar sonra Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bahçesinde dikilen Belino'in talebesi Hüseyin Anka'nın, Mimar Sinan heykelini göremeden, aramızdan ayrılmıştır.

Mimar Sinan hakkında ilk ciddi araştırmalar Ömer Lütfi Barkan'ın Süleymaniye Camii ve inşaatı (1550-1557) adlı 2 ciltlik eserinde ortaya çıkardığı temellere dayanmaktadır.

İkinci büyük çalışma Y. Mim. Saim Ülgen'in T.T.K. tarafından 20 kilo ağırlıkta iki büyük cilt halinde ancak 1989'da yayınlanan bütün Mimar Sinan eserlerinin rölöveleridir. ''Y. Mim. Ali Saim Ülgen, Mimar Sinan Yapıları T.T. Kurumu Ankara 1989''.

Son yıllarda Mimar Sinan'ın ölümünün 400'üncü yıldönümü için yapılan çalışmalardan en başta geleni Abdullah

Kuran'ın önce Türkçe sonra da İngilizce olarak yayınlanan kitabı olmuştur. Bütün planların kontrolden geçirilerek yeniden çizimlendiği bu kitap sağlam bir sistemle Mimar Sinan'ın bütün eserlerini gözden geçirerek değerlendirmeye almıştır. Ben de bu kitapta dostum Abdullah Kuran'ın müsaadesiyle onun yayınlamış olduğu planlarından yararlandım.

İkinci önemli eser Metin Sözen'in, Sami Güner'in çoğu havadan çekilmiş orijinal fotoğraflarıyla İngilizce olarak ya*yınladığı Mimar Sinan kitabıdır. Türk mimarisinin bütünü içinde Mimar Sinan'ın yerini belirten bu kitap Sami Güner'in herbiri özel olarak çekilmiş ve eserleri en iyi aksettiren güzel fotoğraflarıyla zenginleştirilerek Mimar Sinan'ın yıldönümüne layık bir eser olmuştur. ''Yaşadığı Çağ ve Mimar Sinan'' adıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce her bölümü ayrı yazarlarca hazırlattırılan eserde yıldönümü için büyük katkı sağlamıştır. Bunların yanında benim ancak kendi sınırlı imkânlarımla hazırlamaya çalıştığım bu mütevazı eser gelir. Daha önce yayınlanan büyük Osmanlı mimarisi kitabının Mimar Sinan'la ilgili bölümünden geliştirilen bu kitap sadece onun eserlerinin üslup gelişmesinin çok genel bir yorumundan başka bir şey değildir. Siyah beyaz ve renkli resimlerin kalitesi, kitabın baskısı ve tertibi bakımından adı geçen eserler yanında çok sade kalmaktadır. Bununla beraber Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün Mimar Sinan yıldönümüne fedakâr bir katkısı olarak bu eserin ilk yayını gerçekleştirilmiş ve çok az sayıda basılmış olan bu kitabın bugün kitapçılarda mevcudu kalmamıştır.*

Mimar Sinan'ın eserlerden pek çoğunun yıllar boyu ve yeni tarihlerde de yıktırılıp yok edilmesi önlenememiştir. Fakat onun 400. ölüm yılından sonra bugün bile bu eserlerin korunması bakımı sağlanamamaktadır. İstanbul'da gözlerimiz önünde Silivrikapı'da Hadım İbrahim Paşa ve Topkapı'da Kara Ahmet Paşa Camiileri'nde tahribat yapılırken Mimar Si-

nan'ın ideal hastane planlamasını canlandıran aynı zamanda tarihi Türk mimarisinde en büyük hastane olan iki avlulu Süleymaniye Dârülşifası da ihmal ve bakımsızlıktan kurtarılıp kendine layık bir fonksiyona kavuşturulamamıştır.

İstanbul dışında ve bugünkü sınırlarımız ötesinde ayakta kalabilen bir çok eserlerinde ise durum çok daha acıklıdır. Bu yıldönümünde uzun vadeli sağlam bir program hazırlanarak hiç olmazsa bundan sonra Sinan'ın eserleri titiz bir koruma ve bakım altına alınabilirse bugüne kadar gelen ihmal ve tahribatın önlenmesi ve kontrol altına alınması sağlanabilir. Böylece Sinan'a olan saygı borcumuz da bir dereceye kadar karşılığını bulur ümidindeyiz.

Bu eserin bazı ilave ve değişikliklerle Kültür Bakanlığı' nın Türk Büyükleri Dizisi'nde yayınlanması Mimar Sinan'ın tanınması ve hatırlanması bakımından yerinde bir hizmet olmuştur.

Oktay ASLANAPA

GİRİŞ

Mimar Sinan'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgilerimiz kendisi ve yakınları tarafından yazılmış küçük kitapçıklar ile yapı kitabeleri, arşivlerde bulunan defterler ve vesikalara dayanmaktadır. Kendisinin bir vakfiyesi ile mimari eserlerini konu alan birkaç eser de bunlar arasında yer alabilir.

Topkapı Sarayı arşivinde bulunan müsvedde halinde iki yazma Sinan'ın kendi elinden çıkmış, kendi yazısı olarak düşünülebilecek risale (Kitapçık) lerdir.

Bunlardan birine sonradan *Adsız Risale* denilmiştir. Bunda Sinan'ın kısa özgeçmişi ile onbir çeşit halinde yaptığı eserlerinin başlıkları yazılıdır. Ayrıca onun gözetimi altında yapılmış 30 kadar hamamın da listesi vardır.

Risalet-el Mimariyye adındaki diğer yazmanın başında yine kısaca Sinan'ın hayatı ve onbir çeşit halinde yaptığı eserlerinin listelerinin başlıkları yazılmış, listeler boş bırakılmıştır.

Topkapı Sarayı arşivinde bulunan üçüncü yazma aynı özellikteki *Tuhfet-el Mimarîn* adlı eserde Sinan'ın hayatı ile ilgili bilgiden sonra mimarlık sanatından ve binaların temellerinden söz eden bir giriş vardır. Daha sonra oniki çeşit halinde eserlerin listesiyle sonuç kısmı yer alır. Burada Şehzade Camii'nden başlayarak Ayasofya tarzında eserler meydana getirdiğini anlatır.

Şaire nakkaş Saî Mustafa Çelebi tarafından 995 (1586) yıllarında Sinan'ın ağzından kaleme alınan *Tezkeret-el ebniye* daha önceki üç müsveddenin düzenli bir toparlanma-

sıdır. Topkapı Sarayı'nda ve çeşitli kütüphanelerde bulunan nüshalar *Tuhfet-el Mimarîn* ile benzerlik göstermekle beraber tertipleri farklıdır. Başta Sinan'ın hayatını anlatan manzum bir giriş olan nüsha mensur olarak yine Sinan'ın hayatıyla devam eder, daha sonra onüç çeşit halinde yaptığı ve tamir ettiği eserlerin listesi yer alır.

Sâ'î Mustafa Çelebi tarafından yine Sinan'ın ağzından yazılan *Tezkeret el-bünyan*'da Sinan'ın hayatı ve yedi önemli eseri anlatılmaktadır. *Tezkeret el-ebniye* ile arasında pek farklılık yoktur. III. Sultan Murad zamanında yazıldığı anlaşılan yazma Mimar Sinan'ın hayatıyla başlayarak onun mimarbaşı oluşu ve yedi önemli eseri anlatılmaktadır. Bu eserler Şehzade Camii, Süleymaniye Camii, İstanbul suyolları ve kemerleri, İskender Çelebi bahçesinde kuyu ve sudolabı, Büyükçekmece Köprüsü, Zigetvar Köprüsü, Selimiye Camii olarak sıralanmaktadır. Sinan'ın hayatı ve eserlerinden bahsedilen en etraflı yazma budur.

Kahire'de bulunan Mimar Sinan'ın tezkereleri ile ilgili nüshalarda İstanbul'daki asıl kaynaklardan farklı bilgi yoktur. Bunlardan: Kahire, Dârülkütüb, Tal'at Koleksiyonu, Türkçe-Mecmualar, Nr. 119 (İstinsah tarihi Receb 1089 Hicri, her sayfada 21 satır.)

— Yap. 11^{a}-18^{a}: Tezkiret el-ebniye

Baştaki manzum mukaddime eksiktir. Nüsha mensur mukaddime ile başlar. Rıfkı Melûl Meriç neşrinin mensur mukaddimenin başından sonraki kısmıyla aynıdır. Yalnız, onüç bab halinde Sinan'ın eserlerinin listesi verilirken bazı takdim ve tehirler bulunmaktadır. Babların sonlarından birkaç eser zikredilmiyor, bu kısımlar eksik. Bazı imla hatalarına rağmen nüsha okunaklı bir nesihle yazılmıştır.

— Yap. 18^{a}-34^{b}: Tezkiret el-bûnyan

Mukaddimede Sâ'i Mustafa Çelebi tarafından Sinan'ın ağzından kaleme alındığı açıkça ifade edilir. Sâ'i tarafından ilave edilen mukaddimeden sonra Sinan'ın mukaddimesi gelir ve eser böyle devam eder. Muallim Cevdet tarafından 1315'te neşredilen nüsha ve diğer tam nüshalarla aynıdır. Dibâceden sonra, 19^bde kitabın te'lif sebebi başlar. 20^bde Sinan'ın mukaddimesi ve hayatı anlatılır. 22^{a-b} de başmimar olması, 23^adan kitabın sonuna kadar Şehzade ve Süleymaniye camiileri, Kemerburgaz ve Kırkçeşmeler suyolları ve kemerleri, Topkapı dışındaki İskender Çelebi Bahçesin'de açtığı sukuyusu ve dolabı, Büyükçekmece Köprüsü, Edirne Selimiye Camii gibi önemli eserlerinin inşasıyla ilgili hatıraları anlatılır. Yap. 23^b-24^a daki bir ibareye göre, Sinan 80 camii, 400 den fazla mescit, 60 medrese, 32 saray, 19 türbe, 7 darülkurra, 17 imaret, 3 darüşşifa, 7 köprü, 15 su yolu ve kemeri, 6 mahzen, 19 han, 30 hamam inşa etmiştir. Aynı hatla yazılmıştır.

Yine Tal'at Koleksiyonu, Türkçe-Mecmualar, Nr. 81 (Ahmed adlı biri tarafndan 7 Receb 1071 Hicri'de tamamlanmıştır. Her sayfada 19 satır. Talik hatla.)

— Yap. 77^b-92^a: İki eserin karışımı bir nüsha.

— Yap. 77^b-83 arasında *Tezkiret el-bünyan*'ın mukaddimesi bulunur. Bu kısım Sinan'ın başmimar olmasıyla sona erer.

— Yap. 83^anın ortalarından sonuna kadarki kısım *Tezkiret el-Ebniye*'nin Sinan'ın eserlerine ait 13 babı bulunur.

Ayrıca Topkapı Sarayı arşivinde Süleymaniye Camii inşaatiyle ilgili defterler Ömer Lütfi Barkan tarafından incelenip düzenlenerek TTK'ca *Süleymaniye Camii ve İmâreti İnşaatı* adile iki cilt halinde 1972, 1979'da Ankara'da yayınlanmıştır.

Topkapı Sarayı ve Başbakanlık Arşivi'nde Edirne Selimiye Camii inşaatı, sefere çıkan orduya ve Anadolu'da tamir edilecek camiilere usta temini ile ilgili 55 vesika Ahmet Refik Altunay tarafından *Türk Mimarları* (Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre) kitabında İstanbul 1937'de yayınlanmıştır.

III. Sultan Ahmet ve I. Sultan Mahmut devirlerinde 1130-1154/ (1717-1741) arasında Topkapı Sarayı Revan Köşkü'ndeki eserlerden faydalanılarak yazılmış bir *Edirne Selimiye Camii Tarihçesi vardır.* Dâye-zâde Mustafa Efendi (Rumeli eyaleti defterdarı kethüdası-Kethüdâ-yı Defterdâr-ı Eyâlet-i Rumeli) tarafından yazılan bu eser Sinan araştırmaları bakımından ikinci derecede bir kaynaktır. Bu eserin 1160 (1747)'de istinsah edilmiş 20 yapraklı bir nüshası Nuri Arlasez bağışı olarak Süleymaniye Kütüphanesi nr. 82'de bulunmaktadır s. 178-307.

Ramazan Şeşen'in bibliyografyada adı geçen makalesinde ilgili kaynakların etraflı bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu kaynaklara ve ayakta kalan eserlerine göre Sinan'ın hayatı ve eserleri oldukça aydınlatılabilmektedir.

MİMAR SİNAN
HAYATI VE ESERLERİ

Mimar Sinan ve Eserleri

Kanuni Sultan Süleyman'ın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak devrinin büyük mimarı, dünya çapında dahi bir sanatkar olan Sinan, 1490'da Kayseri'ye bağlı Gesi nahiyesinin Ağırnas köyünde doğmuştur. Şair nakkaş Sa'î Mustafa Çelebi'nin, kendi ağzından dinleyerek yazdığı Tezkere ül-Ebniye ve Tezkeret ül-bünyan'a, Tuhfet ül-Mimarîn, Risalet ül-Mimarîye Adsız Risale gibi yazılı kaynaklardan edinilen bilgilere göre, Sinan 1512'de devşirme olarak alınıp "acemi oğlanlar" mektebine verilerek, 1521 Belgrad seferinden önce yeniçeri olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferine katıldığı açıkça belirtilmektedir. Sinan, ordu içinde geçen yetişme çağında, bir taraftan İran, Suriye, Irak ve Mısır'ı, diğer taraftan Balkanlar, Macaristan ve Güney Avusturya'yı görmüştür.

Kanuni Sultan Süleyman'ın İran seferinde, Van Gölü'nün karşı sahilinde keşif harekâtı için üç kadırga yaparak içine top ve tüfekler yerleştirip askeriyle karşı yakaya, geçerek düşman ahvalini keşfedip geldiğini anlatır. 1538 Moldavia (Karabuğdan) seferinde, Prut nehri üzerinde kazık çakılması mümkün olmayan killi arazide, bataklıkta 13 gün içinde büyük ve yüksek bir köprü kurarak sultanın takdirini kazanmış, Tuna üzerinde de köprüler kurmuştur. Orduda bir istihkâmcı olarak çalışan Sinan, mühendis ve mimar olarak yetişmesini tamamlayıp, 1539 yılında mimarbaşı seçildiği zaman 50 yaşına gelmişti. Bundan sonra geçen elli

yıllık devrede, Sinan bütün İmparatorluk ülkesinde şaşılacak bir süratle sayısız eserler meydana getirmiştir. Bunların sayıları 364'ü bulmaktadır. Gittiği yerlerde gördüğü eserleri yakından inceleyen Sinan, bunlardan edindiği fikirleri, Türk mimarisi içinde eritip olgunlaştırmıştır. İtalya'da Rönesans mimarlarının ideali olan merkezi kubbeli yapı problemini büyük kubbe üstadı ve mekân yaratıcısı olan Mimar Sinan tam bir başarı ile gerçekleştirmiştir.

Mimar Sinan ilk eserlerinde Osmanlı mimarisinin İznik, Bursa, Edirne geleneğine bağlanarak mekân araştırmalarına başlamıştır. Şam Beylerbeyi (Suriye Valisi) Hüsrev Paşa adına Halep'te 1536/37'de yaptığı Hüsreviye külliyesi, ilk eseri olarak ilgi çeker. Burada tek kubbeli camii fikri birer bölümü yanlardan taşan beş kubbeli son cemaat yerinin arka köşelerine sekiz kenarlı kubbelerle küp biçiminde küçük ve alçak birer mekân eklemek suretiyle kanatlı camiiler fikri ile birleştirmiştir. Sağ kenarda çokgen biçiminde klasik külahlı kalın ve bodur minare yükseliyor. U biçiminde revaklı avlusu ile karşısındaki medrese, yanlardaki imaret, misafirhane, hamam gibi yapılar tam bağlantılı olmadığı halde, alçak tutularak camiin mimarisini belirtip, onunla bir birlik meydana getiriyor. Küçük ölçüdeki bu külliye, arsa durumuna başarı ile uydurulmuştur. Camiin minber ve mihrabı taştan, sade görünüştedir.

Silivri Piri Mehmet Paşa ve Saraybosna Gazi Hüsrev Camiileriyle aynı şemada olmakla beraber burada yarım kubbeli mirap çıkıntısı yoktur. Külliye planı olarak da Piri Mehmet Paşa Camii ile benzerlik gösteriyor. Medresenin dershane kubbesiyle, şadırvan ve camii aynı eksen üzerinde, medrese de aynı şemada olup yanlardaki diğer külliye binaları da benzer bir vaziyet planı göstermektedir. Yalnız arsa darlığı yüzünden burada daha derli toplu bir yerleştir-

me vardır. Belki Piri Mehmet Paşa Camii'ni görmüş orada çalışmış olan Sinan, vaziyet planını oradaki yayılmadan kurtarıp bütünleştirmiştir. Yatık dikdörtgen biçimindeki dar ve uzun avlu, ortasındaki küçük şadırvan ve etrafındaki ağaçlarla bahçe içinde güzel, sakin bir çevre yaratıyor. Sinan'ın ilk eseri olarak bu camiinin hemen hemen süslemesiz ciddi ifadeli kitlevi ve yanlardaki binalara göre basıkça etkisi son cemaat yerinin ferah, hafif ve yüksek yapısıyla yumuşatılmıştır.

1534'te Şam Beylerbeyi (Suriye Valisi) olan Hüsrev Paşa 1538'de Rumeli Beylerbeyi, 1541'de Hadım Süleyman Paşa'nın sadrazamlığında vezir olmuştur. Hünkârın hazır bulunduğu divanda, Kubbealtı'nda sadrazamla yüksek sesle çatışınca 1544'te her ikisi azlolundular. Buna çok üzülen Hüsrev Haşa onyedi gün evine kapanarak kendini açlıkla ölüme mahkum etti. Mimar Sinan İstanbul'da onun türbesini de yapmıştır.

Halep'teki külliyesi onun Suriye valiliğinde Sinan'ın da orada bulunduğu 1536/37 yıllarında yapılmış olmalıdır. Camiinin kapısı üstündeki 952 (1545) tarihli Vakfiye kitabesi ölümünden sonra konulmuştur.

Mimar Sinan'ın İstanbul'da ilk eseri Haseki Hürrem Sultan için yaptığı Haseki Külliyesi'dir. Camii, medrese, sıbyan mektebi, imaret, darüşşifa ve çeşmeden ibaret külliye bir sokakla ayrılan iki blok halindedir. 946 (1539) tarihli kitabesiyle kare plan üzerine tek kubbeli camii, beş kubbeli son cemaat yeriyle Sinan'ın İznik, Bursa ve Edirne'deki tek kubbeli camiiler geleneğine bağlanarak mekan araştırmalarına başladığı bir eserdir. Sinan burada Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii'ndeki istiridye yivli trompları tekrarlamıştır. Batı tarafında çıkıntı yapan sade minare kare kaide üzerinde yükselmektedir.

1612'de Sedefkâr Mehmet Ağa doğu tarafına bir kubbe ekleyerek, iki sütuna dayanan sivri kemerlerle birleştirip aradaki duvarı kaldırmış, mihrabı da tam ortaya alarak enine dikdörtgen bir mekân haline getirmiştir. Portal nişi, istiridye biçiminde, kitabe de kapının üstündedir. Mukarnas yaşmaklı ştuk mihrap barok süslemeli, minber mermer, kürsü ağaçtan ve geçmelerle süslüdür. Medrese klasik Osmanlı tipindedir. Giriş tarafında revaklar arkasında hücre yoktur, karşıda kubbeli dershane yer alır. Revakların mermer sütunları üzerine kemerler iki renkli taşlardan yapılmıştır. Renkli sır tekniğiyle çini süslemelerinden 946 (1539) tarihli iki pano bugün Çinili Köşk Müzesi'ndedir. Pencere alınlıklarındaki çiniler dökülüp kırılmıştır.

Sıbyan mektebi tuğla taş örgülü duvarlarla iki kare mekândan ibaret olup, biri ahşap çatılı, diğeri sundurma biçiminde ve iki taraftan Bursa kemerleriyle avluya açıktır. Kitabesine göre 958 (1551) tarihli imaret, revaklı avlu etrafında ikili gruplar halinde ve kemerle ayrılan kubbeli odalardan ibarettir. İç portali Bursa kemerli olup dışında kitabe vardır. Aynı tarihte yapılmış olan darüşşifa sekizgen avlunun beş kenarı etrafında kubbeli odalar ve kuzeyde giriş yeriyle değişik bir plan gösterir. İstiridye tromplu kubbelerle hücrelerin birbirine geçişi ve ocakları vardır.

Sokağın bir tarafında (ayrı) kalmış olan camii diğer külliye binaları yanında kompozisyona hakim ahenkli bir durum sağlamadan adeta ikinci planda kalmıştır. Buna göre külliye belki de başlanmış halde iken son iki yapı ile birlikte Sinan tarafından 958 (1551)'de tamamlanmış olmalıdır.

Mimar Sinan'ın hemen hemen en büyük hamamı 1533'te Sultanahmet Meydanı'nda Hürrem Sultan için yaptığı Haseki Hamamı'dır. Burada kadın ve erkek kısmı sıcaklıkları birbirinden tek duvarla ayrılacak şekilde birleştiğinden 75

m. uzunluğuna varan değişik bir çifte hamam şekli ortaya çıkmıştır. Taş ve tuğla sıraları ile örgülü duvarlar diğer bir değişikliktir. Ayasofya'ya bakan erkekler giriş (soyunma yeri) salonu önünde sütunlu revak, davet edicidir. Sıcaklık kısmında renkli mermer döşemeler, geodmetrik yıldız geçmelerden zengin bir motifle süslüdür. (Resim 1-2)

İstanbul Beşiktaş'ta *Barbaros Hayrettin Paşa Türbesi* 948 (1541-42) Sinan'ın ilk türbe mimarisi olarak önemlidir. Dıştan ve içten sekizgen biçiminde ve sağır kubbe örtülü olup, önünde iki sütun üzerine ayna tonozlu revakı vardır. Diğer kenarlarda iki katlı birer pencere açılmıştır. Revakı örten ayna tonozun içi nakış süslemeli olup, türbenin kubbesi de içinden koyu kahverengi zemin üzerine beyaz rumilerle renklendirilmiştir. Bunun dışında duvarlarda hiçbir süslemesi olmayan yapı kübik sadeliğini korumaktadır.

Kendisi tarafından da belirtildiği gibi Sinan'ın mimari dehasında gelişmesindeki ana devirler üç büyük abide ile ifadesini bulmaktadır. Bunlar İstanbul'da Şehzade ve Süleymaniye, Edirne'de Selimiye Camii ve külliyeleridir.

Kanuni Sultan Süleyman tarafından Manisa'da 21 yaşında ölen çok sevdiği oğlu Şehzade Mehmet'in hatırasına bir türbe, camii ve külliye binalarını yapmakla görevlendirildiği zaman Mimar Sinan 54 yaşında idi. Sonradan çıraklık eserim dediği Şehzade Camii ile türbe, medrese imaret, tabhane, mektep, kervansaray ve muvaakkithaneden ibaret külliye 951-955 (1544-1548) tarihleri arasında dört yılda tamamlanmıştır.

Yarım kubbe problemini ilk defa ele aldığı bu camiide Mimar Sinan Ayasofya ve Bayezid Camii plan şemalarını aşarak dört yarım kubbeli ideal bir merkezi yapı meydana getirip, Rönesans mimarlarının rüyasını gerçekleştirmiştir. Sinan, Elbistan Ulu Camii ile Diyarbakır Fatih Paşa Camii'

ni görerek dört yarım kubbeli planın daha önceki denemelerinde ne gibi aksaklıklar olduğu ve bunların nasıl giderilebileceğini uzun boylu düşünmüş olmalıdır.

İstanbul Bayezid Camii'nde henüz Bursa mimarisinin etkileri oldukça belirlidir. Fakat Sinan Şehzade Camii'nde artık bunlardan tamamıyla sıyrılarak büyük ölçüde, kendi üslubu ile yepyeni bir abidevi mimarinin yolunu açmıştır.

Camiin 38 m. kenarlı kare mekânı dört paye üzerine 19 m. çapında bir kubbe, dört yarım kubbe ve köşelerde birer küçük kubbe ile örtülüdür. Payelerin aralığı 16.52 m., yerden kilit taşına kadar kubbenin yüksekliği 37 m. dir. Yarım kubbeler, Diyarbakır Fatih Paşa Camii'nde olduğu gibi ikişer eksedra (çeyrek kubbe) ile genişletilerek Ayasofya'nın, Bayezid Camii'nde uygulanmayan, yarım kubbe eksedra sistemi İstanbul'da ilk defa değişik bir mimari üslupla burada değerlendirilmiştir. Payelerin de üst yarısı org boruları gibi yivlenerek masif görünüşleri yumuşatılmıştır.

Camiide mahfiller olmadığından mekân daha fazla bir bütünlük kazanmış bir anlamda dış yanlara alınan mahfiller yüzünden hem iç mekâna daha fazla ferahlık ve bütünlük etkisi sağlanmış, hem de dışyapı kitlesinin ağırlığı giderilmiş, bir hafifleme meydana gelmiştir. Doğu ve batıdaki bu dış mahfiller kubbe ve çapraz tonoz örtülüdür. Çapraz tonozlu eyvan biçiminde dışarı açılan giriş iki yandadır. Burada yan cephelerin daha fazla değerlendirildiği ve yan kapıların esas olduğu bir yenilik getirilmiştir. Üzerinde kitabesiyle mukarnas yaşmaklı endamlı mihrabı ve geometrik şebekelerle süslü minberi mermerdendir. Hünkâr mahfili kenarlarda ikişer mermer, ortada dört ağaç direğe oturmakta, bir köşesi ile duvar payelerine yaslanmakta olup korkulukla çevrilidir. Bursa kemerli müezzin fili de mermerdendir. Mermer süslemeler ve taş işleri çok itinalı olan camiide Si-

nan'ın teknik titizliği ve kullanılan taş ve mermerlerin asaleti ilk bakışta kendini belli eder. Sinan burada hiçbir çini süslemeye yer vermemiştir. Dıştan kubbe çevresinde, Bayezid Camii'ndeki birçok kulecikler yerine, yivli kubbeciklerle örtülü dört kule ile daha kuvvetli bir toplanma ve kübik vuzuh sağlanmıştır. Bir piramidin basamakları gibi üst üste ve arka arkaya sıralanan duvarlarla masif blok etkisi henüz tamamen kaybolmamışsa da yeni bir gelişmenin kuvvetli iradesi kendini belli eder. Kubbe ayrıca pencereler arasındaki payandalar ve sekiz payanda kemeriyle desteklenmiştir. 12 sütun üzerine 16 kubbe ile çevrili revaklı, mermer döşemeli şadırvan avlusu, kendi içinde camiiye eşit bir bütün olmakla beraber, camii mekanının etkisine hazırlayan ve onunla sıkı bağlantısı olan bir unsur halindedir. Avlunun 24 penceresinin sivri kemerli alınlıkları herbiri ayrı örnekte, kırmızı taştan geometrik ve bitki süslemeleriyle dekorlanmıştır. 41.5 m. boyunda ölçülü bir yükseklikle iki şerefeli minareler avlu ile camiin birleştiği köşelerin dışında yer alır. Sinan gerek bu iki minarede, gerek diğer mimari detaylarda oldukça bol süslemeye yer vermiş, ince detaylı korniş, friz, tepelikler ve renkli taşlarla gençlik fışkıran ferah bir etki sağlamıştır. Fakat bundan sonraki eserlerinde Sinan, mimarinin tamamıyla hakim olduğu sadeliğe dönmüştür.

Avlunun ortasında sekiz mermer sütun üzerine sivri kubbe örtülü şadırvan, IV. Sultan Murat devrinde yapılmıştır.

Şehzade Mehmed'in camiinden önce tamamlanan iki renkli taşlardan türbesi dilimli kubbe ile örtülü sekizgen biçiminde bir yapı olup, önünde dört porfir sütuna dayalı revakı, bunun iki yanında ve içinde kubbe eteğine kadar duvarları kaplayan çok renkli sır tekniğinde çinileriyle matem havasından uzak, cenneti andıran renkli sakin bir at-

mosfer yaratır. Kivesinde de Firdevs ebed olarak bu belirtilmiştir. Kardeşi Cihangir ve kızı Hümaşah yanında yatmaktadır. Dış avlunun caddeye bakan tarafına daha sonra diğer türbeler de sıralanmıştır. Yine Sinan'ın eseri olan Rüstem Paşa'nın 958 (1561) tarihli türbesi, 1012 (1603) tarihli Bosnalı İbrahim Paşa Türbesi, III. Sultan Murad'ın kızı Hatice Sultan, III. Sultan Mehmed'in oğlu Şehzade Mahmut Türbeleri ayrıca Şehzade Mehmed'in küçük kızı Fatma Sultan'ın açık Türbesi ile 1598'de ölen Şeyhülislam Bostanzade Mehmet Efendi Türbesi ve nihayet dış avlu duvarının caddeye açılan doğu kapısının iç yanında Ayşe Sultan'ın 1616'da ölen kocası Vezir Destarî Mustafa Paşa Türbesi bunlar arasındadır. Bu son türbenin yanında muvakkithane binası yer alır. Türbe duvarına dayalı su terazisi sonradan geç bir devirdendir.

Külliyenin daha sakin arka tarafına yerleştirilen binalarından medrese, kubbeli revaklarla dikdörtgen bir avlunun üç tarafını çeviren medrese odaları ve güneyde kubbeli büyük dershaneden ibarettir. Girişin bulunduğu avlu tarafında yalnız revaklar vardır. Kuzeydoğu köşesinden medreseye bitişik tuvaletler asıl şekillerini kaybetmiştir.

L biçiminde birleşen imaret ve tabhane de medrese gibi camiin doğu duvarına dayalıdır. İmaret simetrik iki bölümlü olup, ortada tonozlarla genişletilmiş büyük kubbeli birer yemekhane ile kuzey ve güneyde ikişer küçük kubbeli mutfaklar vardır. Girişler doğudandır.

Üç paye üzerine iki sıra halinde sekiz kubbeli uzun tabhane bunun bitişiğindedir. Sokağın karşı tarafındaki kervansaray, bir avlunun yanlarında eşit iki blok halindedir. Yanındaki tek kubbeli mektebin kitabesi sonradandır.

Burada Bayezid Camii'nde adeta dağınık olarak etrafa sıralanmış olan külliye binalarından farklı olarak aradan so-

kak geçtiği halde, camii merkez olarak diğer bölümlerle bağlantı kurulmuştur.

Şehzade Camii, Sinan'dan sonraki büyük camiilerin mimarlarına bir esas hareket noktası olmuştur. Sinan'ın oldukça büyük ölçüde meydana getirdiği ilk külliye olması bakımından Şehzade Camii planının ve buna bağlı diğer yapıların ayrı bir önemi vardır.

Dış avlunun kuzey kapısı karşışında Burmalı Minare adıyla tanınan mescit 961 (1554) deölen eski Mısır Kadısı Emin Nureddin Osman Efendi tarafından yaptırılmıştır. Kenarları 8 m., kareye yakın iki renkli taş örgülü duvarlarla tek ile çatı örtülü mescit, dört ince sütun ve sivri kemerler üzerine kırmızı beyaz taş sıralarından bir son cemaat yeriyle sade dikdörtgen bir yapıdır. En göze çarpan özelliği batı duvarına bitişik, taştan çok kenarlı bir kaide üzerinde yükselen spiral yivli tuğla minaresi olup İstanbul'da tek örnek halinde kalmıştır. Şehzade Camii'nin yapılmasından hemen beş altı yıl sonra dış avlu önünde de olsa böyle bir mescidin yapılabilmesi ancak sultanın müsaadesi ve Minar Sinan'ın uygun bulmasıyla gerçekleşebilir.

Şehzade Türbesi'nin yapıldığı tarihler de Sinan Halep'teki külliyenin sahibi Hüsrev Paşa için 1545'de İstanbul'da Yenibahçe'de yaptığı türbede yine sekizgen gövde üzerine kubbeli bir yapı düşünmüşse de burada nispetler de mimari tamamıyla değişmiş, Meraga ve Nahçivan'daki tuğla kümbetlerin sadeleşmiş, taştan benzerleri haline gelmiş gibidir. Yalnız gövdenin üst kenarındaki mukarnas kornişle sekizgen tamburun geometrik süslemeleri ve kenardaki akroter gibi sıralanmış palmetlerden başka süslemesi olmayan değişik bir mimaridir. Her kenarda altlı üstlü ikişer pencere vardır, yalnız evvelce mevcut revakı yüzünden kapı cephe-

sinde ikinci kat pencere konulmamış fakat içten niş biçiminde belirtilerek etrafı çinilerle süslenmiştir.

Mimar Sinan, Şehzade Camii'nin tamamlanacağı yıllarda Kanuni Sultan Süleyman'ın Haseki Hürrem'den doğan kızı ve Rüstem Paşa'nın hanımı Mihriman Sultan için de Üsküdar İskele Camii'ni yapmıştır. İki türbe, medrese, sıbyan mektebi, imaret, hamam, kervansaray ve çeşme ile birlikte külliye olarak yapılan camii mermer kitabesine göre 954 (1547) de aynı yıl içinde tamamlanmıştır. Bugün camii, türbeler, medrese, çeşme ve hamam ayakta kalabilmiştir. İskele meydanına bakan yüksekçe bir teras üzerinde yer alan Mihrimah Sultan'ın bu camii dikdörtgen planla kesme küfeki taşından yapılmıştır. Dörtlü yonca yaprağı şemasında iki paye ile giriş tarafındaki iki duvar payesine kemerlerle oturan 10 m. çapındaki orta kubbe üç taraftan yarım kubbelerle çevrilidir. Yarım kubbeler köşelere doğru mukarnas dolgulu ikişer eksedra (çeyrek kubbe) ile genişletilmiş, mihrap yarım kubbesinin iki yanına küçük köşe kubbeleri yerleştirilmiştir. Orta kubbe kasnağında onaltı, yarım kubbelerde dörder, eksedralarda üçer pencere açılarak içerisi sakin bir ışıkla aydınlatılmıştır. Yarım kubbe ve köşe kubbelerinin bulunmadığı ön cephe, altı sütun üzerine, beş kubbeli son cemaat yeri, köşelerde tek şerefeli iki ince minare ile dışa açılır.

Avlunun yerini tutmak üzere önünü, ince sütunlar ve kemerler üzerine düz meyilli çatı ve çıtalı ahşap tavanla saçakvari çeviren sundurma çıkıntı yaparak şadırvanı da içine almaktadır, fakat bunun saçağı sonradandır. Yapıldığı zaman deniz kıyısında olduğundan revaklı avlu düşünülmemiş çift son cemaat yeri, ortadan ileri çıkıntı yapan mermer şebekelerle çevrili şadırvanı ile üç taraftan manzaraya açılmıştır.

Yalnız camiin son cemaat yeri kubbelerinden yukarıya yükselen taş cephesi keskin köşeleri ve dışarıya akseden kemer profili ile sert ve kapalı bir etki bırakıyor. Altta beş yuvarlak pencere, üstte iki yuvarlak pencere arasında bir sivri kemerli pencere ve bunların geometrik alçı şebekeleriyle bu taşduvar yumuşatılmak istenmişse de sertlik giderilememiştir.

Kahire Kalesi'nde Mısır Valisi Hadım Süleyman Paşa' nın 935 (1528) de yaptırdığı üç yarım kubbeli camii, şadırvan avlusu ile birlikte bundan yirmi yıl kadar daha eski olmakla beraber, ileri doğru çıkıntı yapan mihrap bölümü yarım kubbesi ve diğer yarım kubbelerin alçak tutulması yüzünden, basık, sıkıntılı bir etki uyandırır. Bu camiiyi görmediği halde, Mimar Sinan, bu plan şemasını toparlayıp geliştirerek denge sağlamış, geniş ve ferah bir mekân elde etmiştir. Kubbedeki yazı ve süslemeler orijinaldir. Mukarnas yaşmaklı mihrap mermerdendir. Mermer şebekelerle minber, iç içe daireler halinde geometrik bir örnekle işlenmiştir. Girişin sağında sekiz porfir sütuna oturan geometrik şebekeli korkuluklarla çevrili hünkâr mahfili bugün müezzinlere ayrılmıştır.

Mihrabın yakınında vaaz kürsüsü ağaç işçiliğinin güzel eserlerinden olup geometrik geçmeler yer yer fildişi, sedef kakmalarla zenginleştirilmiştir.

Serenleri rumi ve kıvrık dallardan oyma süslemeli kapı kanatları kündekâri (parçalı) teknikte, geometrik yıldız ve altıgenlerden meydana gelmiş, sedef kakmalarla renklendirilmiştir. Bugün sağlık merkezi olarak kullanılan medresede, dikdörtgen biçimindeki revaklı avlunun üç tarafında medrese odaları, doğu tarafında dershane vardır. Sadece revaklı olan giriş tarafının kapısı iki türbe arasından geçen bir yolla camiin sundurmasına bağlanır.

Kesme taştan yapılmış iki türbeden, kuzeydeki, önünde iki sütun üzerine biri kare, biri dikdörtgen iki beşik tonozlu revakı ile sade bir yapıdır. İçinde klasik üslupta süslemeli dört mermer mezar vardır. Daha zengin olan diğer türbenin önünde, dört mermer sütun üzerine ahşap saçaklı revak vardır. Güney tarafındaki ortada daha geniş ve yüksek, yanlarda daha dar üç pencereli cephe, demir şebekelerle ziyaret için açılmıştır. Bunun içinde altı lahit vardır. Dört mermer sütunlu girişi ve mermer kibesi olan türbe, Trablus fatihi ve Beşiktaş'taki camiiyi yaptıran Kapudan Derya Sinan Paşa (ölümü 961/1553)'nındır. Diğerinde Mihrimah Sultan ve Rüstem Paşa'nın akrabalarının yattığı kabul ediliyor.

Camiin güneyinde, biri pandantif, biri mukarnas tromplu iki kubbeli ve tuğla döşemeli sıbyan mektebinin altındaki çeşmenin, kitabesine bakılacak olursa, Fatma Hatun için daha geç bir devirde yapılmış olması gerekir, külliye ile birlikte yapıldığı kesin olarak bilinmiyor. Kitabe başka yerden gelmiş olabilir.

Camiin kuzeyinde girişin önündeki dikdörtgen çeşme 1092 (1681) tarihli bir tamir kitabesi taşımaktadır. Külliyedeki Çifte Hamam, iddiasız, basit, intizamsız bir plan ve mimari gösterir.

Kendi camii ve külliyesini yaptırmak için Kanuni Sultan Süleyman sabırla beklemiş, bu arada Sinan, hazırlık ve araştırmalarını geliştirmiştir. Yüzyılın tam ortasında ele alınan Süleymaniye Camii'ne ve külliye binalarına başladığı zaman, Mimar Sinan, büyük bir teşkilat kurup harekete geçirmiştir. Bu yapıların muhasebe defterleri Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde 164 defterde 2973 yapraktan ibaret belgeler halinde, Ömer Lütfi Barkan tarafından yıllarca incelenerek, aynı arşivdeki ilgili diğer emir ve kayıtlarla birlikte

1974'te bir kitap halinde yayınlanıp değerlendirilmiştir. Bu çok önemli eser, böyle muazzam bir camii ile külliye binalarını gerçekleştiren teknik kadroyu ve bunu teşkilatlandıran devlet gücünü bütün açıklığıyla gözler önüne sermektedir. O devirde bütün eski tarihi bölgeleri ve harabelerini içine alan Osmanlı İmparatorluğu, adeta seferber edilerek Mimar Sinan'ın bunlardan faydalanması sağlanmış, çeşitli sütunlar, renkli mermerler, kıymetli yapı taşlarının buralardan aranıp bulunması için harekete geçilmiştir. Mimarlar böyle taşları arayıp bulmak, inşaat yerine naklettirmek için belirli bölgelere gönderilmiş, mahalli idarelere de her çeşit yardımı sağlamaları için talimat verilmiştir. Bu mimarlar yalnız eski harabeleri değil, daha önce devşirme taşların kullanıldığı özel binalarla, kale duvarlarını ve her yeri araştırıyor, böyle kıymetli taşlar nerede bulunursa el konulabiliyordu. Mescitlerden gayri harap ve mamur yerlerde döşeme için uygun mermer çıkarılıp gönderilmesi için emirler "eğer alâ mermer direkleridir, eğer kapı ve pencere söveleridir, söküp gönderesin, harap olacak mâmur yerleri sonra imaret malından tamir edeler" diye hükümler bulunmaktadır. Bu arada mülk sahiplerinin zararlarının daima ödenmiş olduğu görülür. Hatta İznik Hayreddin Paşa Mescidi'nden (Yeşil Camii) alınan şemse döşeme somaki mermerde olduğu gibi, gerekli tamir ve düzeltmeler yapılmak şartı ile ibadet yerlerinden bile taş söküldüğü bazı haller de olmuştur.

Mermer direkler, kapı ve pencere söveleri, döşemeye elverişli mermerler sökülecek, bu arada zarar gören mamur yerler imaret malından tamir edilecekti.

Süleymaniye Camii ve külliye binaları gibi çok büyük ölçüde yapıların gerektirdiği muntazam kesme taşların yontulması ve daha çok deniz yolu ile yerine nakli, çok güç bir işti. İstanbul civarındaki taş ocakları, İzmit taş ocakları, Ay-

dıncık kazasına bağlı Temaşalık taş ocakları ve Mihalıç'taki taş ocaklarında, kemer, söve, eşik ve döşeme taşları hazırlanıp gönderiliyordu. Kavak iskelesindeki taş ocakları, Eyne (Ezine) kadılığındaki taş ocakları, Ereğli (Marmara) taş ocağı ve Ereğli iskelesinin sevkiyattaki yeri, Marmara Adası'ndaki mermer ocakları bunlar arasındadır.

958 (1551)'de Bozcaada'dan mermer getirmek için gönderilen gemilerin her birine yuvarlakları (gülle) ile birlikte ikişer darbzen (top) verilmesi (korsanlara karşı) emredilmiştir. Bundan bir yıl sonra Mut kadısına yazılan bir hükümde, yakındaki harabe kilisede "ala kızıl ve ak ve siyah ve yeşil direkler" bulunduğu, bunların ölçüleri ile, uygun yerlerinden koparılacak örneklerin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.

İçel Sancak Beyi'ne yazılan emirde, Silifke kadılığında 6 kıta yeşil direk, 4 kıta laciverd ahlağı ve Mut kadılığında 4 kıta gülşeftali ve Şar-Öreni'nde iki kıta serçe gözü direk bulunduğu, Selendi, Gülnar ve Karataş kadılıklarında da ayrıca ala direklerin bulunduğu, gidip bu direklerin ölçülerini aldırtması lazım geldiği bildirilmektedir. Şam Beylerbeyi'ne 960 (1552)'de gönderilen hükümde Gazze sancağında Askalan harabesindeki somaki mermer sütunların iskeleye indirtilmesi istenmektedir. Alanya ve Silifke taraflarındaki harabelerden de epey taş getirtilmiştir.

Mimar Sinan, Tezkeretül-bünyan'da camiide kullandığı taşlardan ve mülevven mermerlerin herbiri şöhret-i afak olup bir diyardan yadigar gelmiş ve ekseri tevarih kavli ile saray-ı Belkıs-ı Hazret-i Süleyman'dan kalmış idi. Ve ak mermerlerin Marmara nam cezire madeninden kesip ve yeşil mermerleri Arabistan'dan ve somaki şemseler ve kıtalar ki her birinin naziri rüzgârda yoktur dense sezadır" diye iftiharla belirtmektedir. Eski ve yeni birçok taş ocaklarından

çıkarılan taşlar da sıkı bir çalışma ile inşaat için devamlı işlenip hazırlanmıştır. Fakat bütün bunlardan çok daha önemli bir konu, o zaman olduğu gibi bugün de ilgi ve hayranlık uyandıran, dört büyük somaki mermer sütunun bulunması ve yerine taşınıp dikilmesi olmuştur. Doğu ve batıda, payeler arasına ikişer adet yerleştirilmiş olan bu sütunlar, birbiri ile eşitleştirmek için kesilmiş hali ile 9.02 m. boyunda ve 1.14 m. çapında büyük bir ölçüye varmaktadır.

Yine Tezkeretül-bünyan'da, Sinan, her biri bir diyardan gelmiştir dediği bu dört sütunu ve bunların nakil tekniğini etraflıca açıklamaktadır: "Cümleden biri ol sütun ki, Kıztaşı Mahallesi dedikleri mahalle bir kız dikmiş. Kız-taşı demekle ma'ruf bir amûd-i yekpâre-i menâremisâl idi" dedikten sonra dikili olan bu sütunun nasıl sökülerek çıkarılıp inşaat yerine getirildiği ve Emr-i şah ile ziyadesi kesilip sair direklerle beraber olduğunu anlatır. Diğerleri için "ve bir sütunun dahi İskenderiye'den mavna ile getirdiler ve bir sütunun Baâlbek'ten deryâ kenarına indirüp mavna ile getirdiler ve bir sütunun Saray-ı âmire'de hazır bulundu" diye bilgi vermektedir.

Ömer Lütfi Barkan, kıymetli araştırmalarında, bu sonuncu sütun dışında diğer üç sütunla ilgili kayıtları bularak, bu bilgilerin doğruluğunu belirtmiştir. Buna göre dört büyük sütundan biri İskenderiye'den, ikincisi Baâlbek'ten getirilmiş, üçüncüsü İstanbul Kıztaşı Mahallesi'nden dikili olduğu yerden sökülüp taşınmış, dördüncüsü sarayda hazır bulunmuştur*.

Evliya Çelebi bu sütunlar hakkında değişik bilgi vermekte: "Bu kubbe-i bî misâlin çarpaye-i amelîsinden mâada camiin yemin ve yesârında dört adet somaki mermer sütunlar

---

* Bu Kıztaşı, Eski Saray (Üniversite merkez binasının yeri) ile Vefa arasında dikili idi. Nasuh el-Silâhî (Matrakçı)'nin Menazil'inde, İstanbul şehri manzarası içinde bu dikili taş görülmektedir.

var ki herbiri onar Mısır hazinesi kıymet idüb Mısır diyârında bir kadîm şehirden Nil ile İskenderiye'ye, andan Karınca Kaptan sal gemilere yükleyip muvafık eyyâm ile İstanbul'da Unkapanı'na getirip andan Vefa meydanına, andan Süleymaniye Camii''nde Karınca Kaptan dört adet sütûnları Süleyman Han'a teslim ettikde'' demektedir. Mısır'dan büyük granit sütunlardan başka 5-6 arşın uzunlukta yeşil ve somaki muteber direklerden ve döşemeye münasip gayet iyi mermerlerden de istenmişti. Evliya, belki bu yüzden yanılmış camiideki dört büyük sütunun da Mısır'dan geldiğini zannetmiştir. Mısır'dan birden çok sütun gelmiş olsa bile bunlardan yalnız biri camiide kullanılmıştır.

Taşlar birbirine demir kenetlerle bağlanıyor, oyuklara kurşun dökülerek sağlamlaştırılıyordu. İnşaat için gerekli demir ve kurşun işi, Bulgaristan'ın Samakov demir sanayii merkezi kadısına verilmiştir. Diğer demir malzemesi İstanbul'dan satın alınmıştır. Samakov bölgesinden tedarik edilen demirlerin Samakov'dan Karadeniz kıyısında Ahyolu İskelesi'ne ve oradan gemilerle İstanbul'a gönderilmesi veya kira arabaları ile kara yolundan İstanbul'a gönderilmesi için emirler vardır. Arabalar bu kara yolunu 46-47 günde alıyordu. Kurşunların da çoğu Ahyolu İskelesi'nden gemi ile gönderiliyordu. Pencere şebekeleri, sütunlar arasındaki atkılar hep demirden, kubbeler de kurşun örtülü idi. Sofya demir ocaklarından satın alınan demir malzeme fiyatlarını gösteren bir belge İstanbul Belediye Kütüphanesi M. Cevdet yazmaları arasında bulunmaktadır. Pencere demirleri, kapı ve pencere rezeleri, tokmaklar, çivi ve diğer malzemenin İstanbul'dan satın alındığını bildiren kayıtlar da bu muhasebe defterlerine işlenmiştir.

Kurşun tedariki için belgeler II. Sultan Bayezid'in Bursa'da 895 (1489) tarihlerine doğru yaptırdığı Sırmakeş Hanı

ile ilgili olup, Sırbistan'da Zaplanına, Trabiçe madenlerinden getirildiğini bildirmektedir ki, Süleymaniye inşaatı için de aynı yerlerden, Sırbistan ve Bosna bölgelerindeki kurşun madenlerinden tedarik edilmiş olabilir. Taşları birbirine kenetleyen timur kanad ve deliğine akıtılan kurşun düşünülürse ne kadar çok sarfiyat olduğu anlaşılır.

Tuğla, kiremit ve kireç ihtiyacı imalatçılara ısmarlama, özel şahıs, müteahhit ve tüccardan satın alma yolları ve devletçe emaneten işlettirilen, harman ve fırınlarda imal ettirilerek karşılanmıştır. Kubbe tuğlaları Hasköy'de özel yapılmıştır. Akustik için gerekli olan ve kubbenin içine ve köşelere ağzı iç tarafa açık, gömülerek örülmüş küçük kavanozlardan 255 adet satın alınmıştır.

Kereste ihtiyacı, Karadeniz'de Varna Limanı'na kadar Rumeli kıyılarına yakın bölgelerden, Samsun'a kadar uzanan kıyı bölgeleri iskelelerinden, İzmit, Sabanca, Akyazı ve Göynük'deki büyük ormanlardan ve Biga'dan bol miktarda ve ucuz olarak karşılanıyordu. İzmit'ten kestirilecek 15000 tahta için 16 Sefer 960 (1553) tarihli hükümde "Zikrolunan tahtayı kadîmden şimdiye değin kesilegelen yerlerden kesdirüb ve âdet üzere ve vaz'-ı sâbık üzere olan hesab üzere biçdirüb gemilere tahmil ettirüb İstanbul'a gönderüb... tahtaları kesenlerin ve biçenlerin ücreti için lâzım olan akçeyi, harç akçesinden bî-kusur sahiblerine virüb teslim idesin, kimesnenin ücretinden bir akçe ve bir habbe alakoydurmayasın..." denilmektedir. Bu ormanlarda işleyen su bıçkıları için aynı tarihli hükümde "Hassa-i hümayûn'a tahta lâzım olduğu müddetçe piyasa için çalışmaları yasaktır" denildiği anlaşılır. Ormanlardan kesilen ağaçlar ve biçtirilen kereste, hayvanlar veya arabalarla iskeleye indirilip oradan gemilerle İstanbul'a naklediliyordu.

Bütün o zamanki Osmanlı ülkesi çapında hazırlıklara dayanarak ele alınan Süleymaniye Camii'nin yapılışı, revaklı şadırvan avlusuna açılan büyük cümle kapısı üzerindeki Karahisari kitabesine göre 27 Cemaziyel evvel 957 (13 Haziran 1550) günü padişahın emri ile Şeyhülislâm Ebülsuûd Efendi'nin mihraba temel koyması ile başladı ve 21 Zilhicce 964 (15 Ekim 1557) de yedi yıl içinde tamamlandı.

Başlangıç tarihinde 60 yaşında olan Sinan, İstanbul şehrinin tacı olan Süleymaniye Camii'nde ilk defa iki yarım kubbeli plana dönerek Bayezid Camii'ndeki denemeyi alabildiğine geliştirmiştir. Bütün devirlerde nasıl yapılabildiğine hayranlık duyulan bin yıllık Ayasofya'yı ve Bayezid Camii'ni iyice inceleyerek, iç mekân ve dış görünüşte en olgun nispetleri aramıştır. Aynı zamanda Fatih'ten sonra ikinci büyük üniversite olarak kurulan 18 ayrı bina halindeki külliye, tek kat pencereli bir dış avlu içine alınan camii çevresinde Haliç'e bakan tepenin teraslarına ideal bir değerlendirme ve şehircilik anlayışı ile yerleştirilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman ile Haseki Hürrem'in türbeleri bu dış avluda camiinin güneyinde yer almış, tek kubbeli türbedar odası da bunun güney duvarına dayanmıştır. Kuzeydeki revaklı şadırvan avlusu ile böylece denge sağlanmıştır.

Camiide iç mekânla dış görünüş bir bütün olarak düşünülmüştür. Dış görünüş iç mekânın yapısını bütün incelikleri ile aksettirmektedir. Küfeki taşından örme 6.20×5.10 m. boyutlu dikdörtgen payeler dört köşede yer almış olup kubbeyi desteklemekte, doğu ve batıda bunlar arasında ikişer ikişer yerleştirilmiş dört büyük somaki sütun da kubbe kemerlerini taşımaktadır. 26.50 m. çapındaki kubbe, kilit taşına kadar bunun iki katı olan 53 m. yükseklikte olup, İstanbul'da Ayasofya'dan sonra en büyük kubbedir. Giriş ve kıble tarafında ortalama 40 m. yüksekliğinde iki yarım kub-

be, ikişer eksedra (çeyrek kubbe) ile genişletilmiştir. Sinan, yan nefleri de beşer kubbe ile örterek birbirine eşit kubbelerin monotonluğu yerine, bir büyük bir küçük kubbe ritmi ile değişik bir etki yaratmıştır. Ortada kalan kubbe, köşelerdeki kubbelerle aynı genişliğe varmış, böylece yan neflerin asıl mekânla birleşmesi gerçekleşmiştir. Çok yükseltilmiş olan kubbe ile mekânda mistik bir ferahlık ve genişlik etkisi yaratılmıştır. Kuzey duvarında payandalar arasında beş girinti meydana gelmiş, bunlardan ikisi kemerlerle eksedralara bağlanmış, ortadaki girinti, yarım kubbeye kadar yukarı uzatılmış, en dışta kalanlar yıldız tonozlarla köşe kubbelerine bağlanmıştır. Sinan, orta bölümde yağ kandillerinden çıkan isleri toplayacak bir hava akımı ve baca tertibatı yaparak, bunu hem havayı temizlemek, hem de mürekkep yapmak için bol is sağlamak suretiyle değerlendirmiştir. Bütün iç mekân büyük kubbeyi çevreleyen değişik kubbe ve kemerlerle o zamana kadar görülmeyen bir zenginlikte optik etki kazanmıştır. Mihrap duvarında çok ölçülü çini süslemeler vardır. Bunlar sıraltı tekniğinde yapılmaya başlanan ilk Osmanlı çinilerinden olup, başarılı kompozisyonları daha sonra da diğer camiilerde yeniden değerlendirilmiştir. Mihrap ve minber çok iyi cins mermerden olup, bütün mahfillerde aynı üslûpta mermerden yapılmıştır.

Böylece 128 pencereden ışıklara bürünmüş mekân içinde dört büyük sütun ve payeler bütün ağırlıklarına rağmen adeta endamlı bir görünüş kazanıyor.

Kubbeyi taşıyan ağır payelerin dıştan devamı olan kuleler, kubbenin dört tarafında yer almış ve üstleri Şehzade Camii'ndekiler gibi yivli kubbeciklerle örtülmüş, fakat silindir yerine sekizgen biçimi ile kulelerin kübik karakteri belirtilmiştir. Bu sekizgen takviye kuleleri daha sonraki bütün camiilere de örnek olmuştur. Yanlarda payeleri bağla-

yan merdiven basamaklı büyük kemerler hiçbir süslemesi olmayan bir sadelikte bırakılıp tamamı ile pencere sıraları ile açılmış bir kalkan duvarını çevrelemektedir.

Kubbelerin yumuşak akışlı kademelenmesi ile kitle ve mekân düzeni tam ahengini bulmuş, kapalı bir silüet halinde ideal bir piremidal gelişme sağlanmıştır. Bu gelişme revaklı avlunun dört tarafından yükselen minarelerde, iki şerefeli dış kenardakilerden camiiye bitişik üç şerefelilere doğru daha da belirtilmiş oluyor.

Yanlardaki üçer gözlü giriş revakları dört köşe kubbesine açılmaktadır. Bunlardan güney-doğu köşedeki giriş hünkâr mahfiline götürmektedir. Dış yanlı mahfiller de burada iki katlı olarak duvar payeleri arasındaki boşluğa yerleştirilmiştir. Yan yana sıralanan yirmibir abdest musluğu da bunun altında yer almıştır. Alt kat mahfilde yanlarda ikişer, ortada üç geniş kemer, arada birer dar kemer olarak değişik, üstte birbirine eşit 16 sıra kemerle monoton bir düzen uygulanmış, bunlar hafif meyilli bir saçakla korunmuştur. Saçaktan yukarıya yan kubbelerin çapına uygun kemerlerin içi geometrik şebekeli pencerelerle dolgulanmıştır. Yanlardaki kemerlerin üstünde sıralanan penceremsi dörder sivri kemerin alt kenarından uzanan çörtenler, yağmur sularını saçaktan aşağı akıtmaktadır. Bütün bu unsurları ustalıkla değerlendiren Sinan, yan cepheleri çok başarılı şekilde canlandırmıştır. Buna karşılık mihrap tarafında dıştan ağır duvar payeleri ile desteklenmesi gereken düz duvar, kubbe ve eksedralardan (çeyrek kubbe) sonra şekillendirilmesi güç bir durum gösteriyordu. Sinan burada yukarıya doğru incelen 21 adet kuvvetli duvar payesi ile destek sağlamış, köşeleri mukarnaslarla yumuşatmış, aradaki duvarlarda açılan pencerelerle bir dereceye kadar arka cepheyi kurtarmaya çalışarak çözüm aramıştır. Daha sonra, Edirne Selimiye

Camii'nde dışarıya çıkıntı yapan yarım kubbeli mihrap nişi aynı zamanda dıştan duvar payelerinin yerini alarak bir destek (takviye) işi gördüğünden, burada geniş pencereler açılması sağlanmış, ayrıca bu cepheye düz saçaklı bir revak da eklenerek arka cephe için en uygun düzenleme şekli bulunmuştur.

Süleymaniye'nin arka cephesinde pencereler, kemerli, sabit ve alçı şebekeli yapılmışken, hünkâr mahfilinin bu tarafa bakan pencereleri açılıp kapanabilen şekilde köşeli ve dikdörtgendir.

Süleymaniye Külliyesi dik bir yamaç üzerinde kurulduğundan temellerin ve arazinin düzenlenmesi çok büyük güçlükler doğurmuştur. Bu yüzden Fatih Külliyesi'ndeki keskin simetri yerine değişik eksenler üzerine orijinal bir şehircilik görüşü hakim olmuş ve Sinan teraslar halinde ve en uygun bir şehir tablosu meydana getirecek şekilde külliye binalarını yerleştirmiştir. Ortada bir dağ gibi yükselen camii çevresinde, tek kat pencereli duvarla çevrili ve camii alanı ile eşit büyüklükte olan arka avlunun ortasında Kanuni Sultan Süleyman Türbesi ve güney duvarına dayalı tek kubbeli türbedar odası ile, ikisi arasında, küçük bir sekizgen biçiminde Hürrem Sultan Türbesi yer almaktadır. 24 sütun üzerine 28 kubbeli revakla çevrili avlu iki katlı pencerelerle dışarı açılmaktadır. Son cemaat tarafı kubbeleri daha yüksek olup, ortada küçük dikdörtgen biçiminde zarif bir şadırvan vardır. Mermer döşemeler Sultan Selim Camii'ndeki gibi sade geometrik örneklerle belirtilmiştir. İki yanda mekânları olan kuzey cephe, üç katlı pencere sıraları ile çok gösterişli bir cephe mimarisi olan muhteşem bir giriş sağlıyor. Camii diğer külliye binalarından, aradan geçen sokaklarla ayrılmıştır. Batıda sıbyan mektebi, evvel ve sani medreseleri ile tıp medreseleri aynı hizadadır. Kapılar medreseleri ayıran dar bir

aralığa açılır. Evvel medresesine bitişik köşede yükselen sıbyan mektebi, tek kubbeli bir mekân önünde yazlık bir sofadan ibaret olup, şimdi çocuk kitaplığıdır. Bitişik Çifte Medreseler de Süleymaniye Kitaplığı olmuştur.

Salis ve rabi Medreseleri, doğuda Haliç'e inen kademeli yamaçlardadır. Tek sıra halinde küçük kubbeli hücrelerden ibaret tıp medreseleri ile, evvel ve sani medreseleri önünde boydan boya uzanan dükkânlar Tiryaki Çarşısı'nı meydana getirir. Sokakla ayrılan darüşşifa kuzeyde geniş bir rampa üzerine oturmaktadır. Darüşşifa arkadaki daha geniş ve ortası havuzlu, öndeki daha dar, dikdörtgen biçiminde iki revaklı avlu ve kubbeli hücrelerden ibaret olup avluların arası duvarlıdır. Bunun yanında dik bir sokakla ayrılan imaret, ortası havuzlu, revaklı güzel bir avlu etrafında kubbeli mekânlar halindedir. L biçimindeki kısım yemekhane, batıdaki mekânlar mutfak, orta kanattaki ve doğudakiler ambardır. Çukurda kalan avluya merdivenle inilir. İmaret evvelce Türk ve İslam Eserleri Müzesi idi. Buraya bitişik tabhane, ortasında havuzu ile revaklı avlu etrafında kubbeli hücreler, doğu ve batı köşelerde hücreler yerine çift revaklardan ibarettir. Kuzeydeki orta bölüm üç kemerle avluya açılır.

Tabhaneden sonra Salis ve Rabi Medreselerine dönen sokağın köşesinde bir sebil ve Sinan'ın açılmış bir mimar pergeli şemasındaki türbesi vardır. Bu mütevazı türbenin kitabesi dostu şair ve nakkaş Sâi Mustafa Çelebi tarafından yazılmıştır. "Geçti bu demde Cihandan Piri Mimaran Sinan", 997 (1588). Salis ve rabi medreselerinin sokak tarafına, güneye dayalı kubbeli dershaneleri, Fatih ve Bayezid Medreselerinde olduğu gibi revaklarla birleşmeden, ortada ayrı bir yer almaktadır. Arada kalan dikdörtgen boşlukta, doğu tarafta iki kubbeli hücre, batı kenarında müşterek yıkanma

yeri ve tuvaletler vardır. Dökmeciler adı ile tanınan basit hamam kuzeyde sokağın köşesinde yer alır. Çalışanların yıkanabilmesi için ilk olarak ve acele ile bu hamam yapılmıştır. Bir duvarı sokağa dayalı ve camiinin dış avlusuna bitişik darülhadis, bir sıra kubbeli hücrelerden ibarettir. Yüksekte kaldığından avlu tarafından merdivenle çıkılır.

Mimar Sinan, Süleymaniye'yi nasıl yaptığını Sai Mustafa Çelebi'ye anlatmış o da "Tezketerü'l Bünyan" da bunu kaleme almıştır: "Bir sabah cihanın hakanı Selim oğlu Sultan Süleyman Han ben fakiri huzuruna çağırdı. Bir camii yaptırmak istediğini ve beni bu işe memur ettiğini söyledi. Bir vakt-i şerif ve bir saat-i sâ'd-ü Lâtifte ol camie temel vuruldu ve kurbanlar kesilip, fakirlere ve salihlere sonsuz ihsanlar verildi" (13 Haziran 1550). Süleymaniye'de kullandığım dört büyük mermer sütunun her biri bir diyardan gelmiştir. Bunlardan "Kıztaşı" dedikleri sütun, Bizans zamanında dikilmiş, minare kadar uzun bir taştı.

Pâdişah-ı âlempenahın emr-ü fermanı ile, "Büyük Kalyon" denen sütunlar, itina ile dikildi ve kat kat sağlamlaştırılıp oynamaz ve yıkılmaz hale getirildi. Bu iş için çok çalışıldı. Adam gövdesi kalınlığında halatlar, kadırga direkleri kullanıldı. Binlerce acemioğlanı bu işte hizmet etti. Uzun sütunlar aynı boya göre kesildi. Sütunlardan biri gemi ile ta Mısır İskenderiyesi'nden, diğeri Baalbek'ten Akdeniz'e kadar sürülüp deniz yolu ile İstanbul'a taşındı. Dördüncü sütun da Topkapı Sarayı'ndan söküldü.

Camii için lazım olan bütün ak mermerler Marmara Adası'ndan kesilip getirildi. Yeşil mermerler Arabistan'dan, somaki mermerler başka diyarlardan geliyordu. Kapılar abanoz ağacından yapılıyor, en değerli sedefkarlar tarafından işleniyordu. Renkli ve nakışlı camlar emsalsiz birer sanat eseri olarak yaptırıldı. Güneşin ve mevsimlerin ışıkları ile renk değiştirir, camiin içine her an başka bir manzara verirdi.

Süleymaniye'yi inşa ederken bir taraftan başka binalar da yapıyor, bilhassa Ferhat Paşa Sarayı'nı bitirmeye çalışıyordum. Bu sıralarda saadetlü padişah Edirne'de idi. Münafıklar, padişaha mektuplar yazıp camii ile uğraşmadığımı, başka işler yaptığımı bildirmişler. Hatta bazı ahmaklar "Bu kadar büyük kubbenin durması muhaldir" deyü dedikodular eder, her gün kubbenin çökeceğini hayal ederlerdi. Cünun getirip büyük kubbe tutturmak sevdası ile hayran olduğumu iddia edenler de vardı. Bunlar, "binayı kara çamurdan çıkarmaya kadir değildir, aybı zahir ola, kubbenin durmasında şüphe vardır, herif bu kubbeye hayrandır, heman günün geçirir, tedarükten kalmış, sevda galebesi ile cünun vadisine varmıştır" diyorlardı.

Bir gün mermercilerin çalıştığı sahadaydım, camiinin mihrap ve minberinin ne şekilde oyulması lazım geldiği hakkında mermerci ustaları ile müzakere ediyordum. Ansızın saadetlü Padişah geldiler, kemal-i edeple selamlayıp ellerimi kavuşturarak huzurlarında durdum. Gazap ve celallerini belli ederek: "Niçin benim camiim ile mukayyed olmayıp mühim olmayan nesnelerle vakit geçirirsin? Bana, bu bina ne zamanda tamam olur tez haber ver, yoksa sen bilirsin" buyurdular.

Cihan Hakanı'ndan şimdiye kadar işitmediğim bu ağır hitap karşısında şaşırdım, dilim tutuldu, ancak şu sözleri söyleyebildim: "Saadetlü Padişah'ın devletinde iki aydı inşa 'Allahü Teâlâ tamam olur". İki ay sözüne Padişah kadar maiyyeti de şaşırdı.

Cihan Hakanı,

"Ağalar, Mimarbaşı ne dedi, şahit olun buyurdu", sonra bana dönüp, "iki ay olunca tamam olmazsa seninle söyleşiriz" dedi. Saadetle saray-ı hümayuna revan oldu. Saray-ı Hümayuna vardıklarında Hazinedarbaşı'na ve sair

maiyetlerine, "Mimarbaşının cinnet getirdiği açığa çıktı, hiç iki ayda bir nice yıllık iş mümkün müdür? Adam başının korkusundan aklını aldırdı. Çağırıp siz de suâl ediniz, görün ne cevap verir. Eğer sözü karıştırırsa bina ahvali müşkül olur" buyurdular.

Saraya davet edildim, derhal gittim. Hazinedarbaşı: "ne zamanda tamam olması mümkündür?" dedi. "Padişah hazretlerine iki ayda tamam olur" deyü cevap verdim, sizleri şahit tuttular, inşa Allahü Teâlâ iki ayda tamam edip tarihe namımı bırakırım" dedim. Cevabımı Cihan Hakanı'na arzedip dediler ki: "Padişahım adama gayret düşmüş, inşallah akl-ı evveldir. Bu ihtimam ki bunda vardır, yakında camii şerifinizde namaz kılınmak nasib ola".

Bunun üzerine, bütün şehirde ne kadar işe yarar sanatkâr ve usta varsa, topladım, hepsine iş verdim. Yalnız gündüzleri değil geceleri de çalıştırıyor, boş bir saat bile geçirmiyordum. Bir hafta sonra saadetlü padişah tekrar teşrif ettiler: "Mimarbaşı", buyurdular, "kavlinde berkarar mısın?".

"Allahın inayeti ile ol günden iki ay olunca saadetlü padişahımın himmeti ile camii şerifini tamamlayıp, kapısını kaparım" dedim.

Nihayet iki ay tamam oldu. Tanrının inayeti ve Padişahın himmeti ile, bitmedik bir köşe kalmadı, Süleymaniye kapusu kapamalı bi't-tamam binâ olundu. Cümle kapısını ve diğer kapılarını kapadım. Cihan Hakanı maiyetleri diğer devlet ileri gelenleri ile teşrif buyurdular. Camiinin anahtarlarını mübarek ellerine teslim ettim. Padişah hazretleri odabaşı tarafına dönüp: "Camiinin kapısını açmaya en layık olan zât kimdir?" buyurdu.

— "Padişahım, Mimar Ağa bendeniz bir pir-i azizdir, camii açmaya herkesten fazla o lâyıktır", cevabını aldı. Bu-

nun üzerine Sultan Süleyman Han bana dönüp: "Bu bina eylediğin Tanrı evini sıdk-ü safâ ve duâ ile yine sen açmak evlâdır" dedi. Duâ ederek anahtarı can ve gönülden bana verdi. "Yâ Fettâh" deyip kapıyı açtım. Padişahın tarife gelmez iltifât ve ihsanlarına nail oldum. 21 zilhicce 964 cuma (15 Ekim 1557) günü açıldı."

Kanuni Sultan Süleyman'da, külliyesi içinde, Sinan'ın eseri olan türbesinde yatmaktadır. Sekizgen planlı Kanuni Sultan Süleyman Türbesi, dıştan kemerlerle etrafını çeviren 29 sütunlu bir revakla bütün diğer türbelerden farklı bir özellik kazanmaktadır. Bunların üstünde ortadaki yüksek, yanlardaki alçak üçlü pencereler sivri bir kemerle kavranmıştır. Altta süslü sütunlar mızraklı nöbetçiler gibi türbeyi çevreliyor, zengin işlenmiş palmetlerden tepelikler kasnaksız basık kubbenin etrafını çeviriyor. Kapısı önünde dört yeşil somaki sütunlu bir revak vardır. İç mekân da sekizgen planlı olup, her köşeye duvara yakın birer sütun olarak sekiz sütun yerleştirilmiş ve bunlar hafif sivri kemerlerle birbirine bağlanmış, kubbe bunlar üzerine oturtulmuştur. Dışta kapının iki yanındaki çini panolardan başka, içeride duvarları kaplayan çiniler üzerinde bir ayet kitabe kuşağı dolanıyor. Kubbenin içi kalemişleri ile süslemelidir. Kabartmalı abanozdan fildişi kakmalı kapı kanatları ve geometrik motiflerle işlenmiş pencere kapakları en seçme ağaç işleridir.

Yalnız Kanuni Sultan Süleyman için yapılmış olan türbe içinde yedi sanduka bulunmaktadır. Girişe göre sağdan başlayarak II. Sultan Ahmet'in kızı Asiye Sultan, II. Sultan Süleyman'ın annesi Saliha Valide Sultan, Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultan, ortada Kanuni Sultan Süleyman, yanında II. Sultan Süleyman, II. Sultan Ahmet ve annesi Valide Rabia Sultan yatmaktadır. Böylece çok sıkışık bir durum meydana gelmiştir.

Kanuni Türbesi yakınında bulunan Hürrem Sultan'ın dıştan çok sade, sekizgen biçiminde mermer türbesi, kabartma ayet kitabesi ile süslü bir tambur üzerine basık bir kubbe ile örtülüdür. Fakat iç duvarları kaplayan çiniler taze bir bahar havası yaratıyor.

Hürrem Sultan Türbesi de sekizgen gövdeli bir yapı olup, içeriden onaltı kenarlı prizmaya dönüşür, sağır kubbesi duvarlara oturtulmuştur. Önünde dört sütun üzerine geniş bir revakı vardır. 965 (1557) tarihli türbede yüzyılın ortasında başlıyan sıraltı tekniğinde ve natüralist motifli çinilerin çok kaliteli ve zengin renkli çinileri duvarları bir çiçek bahçesine döndürmüştür.

Mimar Sinan türbelerinde çeşitli yeniliklerle, türbeyi yaptıran sultan veya vezirin şahsiyetine uygun bir ifade vermeye çalışmıştır. Yalnız bir sultan için yapılan türbelere, sonradan yakınları ve diğer padişahların gömülmesi ile çok sıkışık bir durum meydana gelmiştir. Bazen de Ayasofya haziresindeki gibi, baba, oğul ve torun olarak üç sultana ait, mermer kaplı üç türbe yan yana yükselmektedir. Bunların mimarları da, usta, kalfa ve çırak olarak birbirini takip etmektedir.

Ayasofya haziresinde, Mimar Sinan'ın, Kanuni'nin oğlu II. Selim için 1577'de yaptığı ortadaki türbede, sekiz sütun ve kemerden ibaret bir iç sekizgen üzerindeki kubbe, dıştan köşeleri kesik kare biçiminde masif bir kitle içine yerleştirilmiştir. İçte sütunlara, dışta duvarlara oturan, çift kubbeli bir türbe olarak yapılmıştır. Duvarlar içeriden tamamı ile çini kaplamalıdır. Bunlar sülüs bir ayet kitabe kuşağı ve natüralist çiçek ve yapraklarla yüksek kaliteli İznik çinileridir. Ortası kubbeli ve alçak, yanları saçak örtülü üç gözlü bir revakı vardır. Kapının sol yanındaki çini pano sökülerek Louvre'a götürülmüştür.

Mimar Sinan Süleymaniye Camii'ne başladığı yıllarda başka eserler de meydana getirerek yeni araştırma ve denemelere girişmeyi ihmal etmemiştir. Bunlardan biri de tezkerelerde Tatar Han Camii adı ile geçen, Kırım'da Gözleve şehrinde bulunan camiidir.

Sinan tezkerelerde Tatar Han Camii, Tatar Han Türbesi olarak Gözleve'de yaptığı eserlerin adını vermektedir. Kırım Hanları İstanbul'da gördüklerini veya bunların benzerlerini Kırım'da yaptırmak istemiş küçük ölçüde olmakla beraber yine de önemli eserler meydana getirmişlerdir. Kırım'ın mimari bakımdan en gösterişli camii olan bu eserinde Mimar Sinan dört paye üzerine bir orta kubbe, mihrap tarafında aynı çapta bir yarım kubbe ve yanlarda üçer küçük kubbe ile, İstanbul'da Eski Fatih Camii'nin planını avlusuz olarak beş kubbeli bir son cemaat yeri ile tekrarlanmıştır. Dıştan kenarları 14 m. lik kareye yakın duvarlar ve ancak 6 m. çapına varan orta kubbesi ile pek tabii Fatih Camii'nin 7 m. çapındaki yan kubbelerinden bile daha küçük kalmaktadır. 26 m. gibi pek büyük çapta kubbesi ile Fatih Camii o zamanın İslam dünyasında hatta Avrupa'da çok tanınıyordu. Bu tarihlerde Süleymaniye Camii de daha başlangıç halinde idi. Sinan Kırım hanı için bunun adeta minyatür gibi bir benzerini düşünmüş olmalıdır. Plana göre, camii iki minareli olup, minareler tam simetriye uymadan yan duvarlara, birisi doğu kapısı kenarına, birisi batı kapısının biraz kuzeyine dayalıdır. Bugün dışarıya kapalı olan son cemaat yeri aslında beş kemerle öne açıktı, yalnız yanları kapalı idi. Cephelerde göze çarpan aksaklıklar tamirler sonunda olmuştur. Bugün yalnız duvar hizasına kadar uzanan alt kısımlar kalmış olduğundan minareler resimde belli olmamaktadır.

Sinan'ın eserleri arasında 1552 yılında tamamlanmış başka bir yapı yoktur. 1551-1557 yılları arasında 26 sene süren

Hanlığının ikinci yılında I. Devlet Giray'a bir cemile olarak ikinci yılında Sinan'ın kısa süre Kırım'a gönderilerek bu camii, hiç değilse başlatıp planladığı ve bir kalası ile tamamlattığı düşünülebilir.

Evliya Çelebi'nin anlattığına göre: Gözleve Han Camii'nin doğu köşesinde bir mahfili ve yüzbeş basamakla çıkılan zengin süslemeli iki yüksek minaresi vardı. Doğu minaresi depremden yıkılmış olup, batıda kalan minareden Evliya Çelebi Gözleve şehrini seyretmişti. Önde küçük bir avlusu vardı. Fakat avlunun şekli ve revak durumu açıklanmıyor. Kubbelerin uzaklara kadar pırıltısı akseden kurşun kaplamaları vardı. Mihrap duvarı arkasında Hazirede Kırım hanlarına ait türbe veya mezarlar vardı. "Haremine karşı yol aşırı bir hamam vardır kim misli meğer Şam'da Defterdar hamamı ve Sinaniye hamamı ola..." demektedir.

Bundan bir yıl sonra 960 (1553) da Sinan, Tekirdağ Rüstem Paşa Camii ve külliyesini tamamlamıştır. Burada tekrar tromplu kubbeye dönüyor. Kare planda tromplar üzerine tek kubbeli camiin son cemaat revakları çifttir. Beş gözlü son cemaat yeri ortada aynalı tonoz, yanlarda ikişer kubbeli, İstanbul Üsküdar Mihrimah Sultan (İskele) Camii'ne benzer dı=revak ise sütunlar ve yuvarlak kemerler üzerine ahşap çatılıdır. Ceviz ağacından kapı kanatları sedef ve fildişi kakmalarla süslüdür. Mihrabı ve geometrik şebekeli minberi mermerdendir. Külliye binalarından medrese, çifte hamam harap durumda, han tamamen yıkılmıştır. İki kalın paye üzerine altı kubbeli bedesten restore edilmiş, cephesinde duvar izleri görülen dükkânlar yerine yenileri yapılmıştır. Camiide asıl kitabeden başka Abdülmecit devrinden 1257 (1841) tarihli bir tamir kitabesi vardır.

Daha önce 958 (1551) yılında Mimar Sinan'ın İstanbul'da Silivrikapı'da yaptığı Hadım İbrahim Paşa'nın kare planlı,

istiridye biçiminde yivlenmiş tromplarla tek kubbeli camii, yanlara ve girişe doğru derin dikdörtgen nişlerle genişletilmiştir. Nişleri ayıran duvar payelerinin meydana getirdiği dayanaklarla, bu camii sekiz dayanaklı camiilerin de öncüsü olmaktadır. Dıştan sade kübik blok halinde yükselen duvarlar kesme taş, tuğla sıraları ile değişik örgülüdür. Kapı ve pencere söveleri mermerdir. Mermer sütunlar üzerine beş kubbeli son cemaat yerinde ortadaki giriş kubbesi, daha yüksek ve yivli olarak belirtilmiştir. İki taraftan hafifçe taşan son cemaat revakının batı köşesinde minare, doğu köşesinde küçük bir mekân yer almıştır. Dış pencere alınlıklarında ve mihrap üzerinde çini kaplamalar, kapı kanatlarında geometrik geçmelerle fildişi, sedef kakmalar aynı tarihtendir. Bitki ve geometrik örnekleri ile şebekeli minber ve sade mihrap mermerdendir. Kuzeybatı köşede sütunlar üzerine Bursa kemerli müezzin mahfili de mermerdendir. Duvarlarda rumili kıvrık dallı kalemişleri devrindendir.

Geniş bir dış avlu içindeki külliye binalarından, mermer ve üstü açık İbrahim Paşa Türbesi, camiin solundaki hamamın bazı kısımları, sivri kemerli çeşme kalmış, minare ve şadırvan tamir görmüştür.

Mimar Sinan, Kanuni Sultan Süleyman zamanında asıl sekiz dayanaklı kubbe denemesini Sadrazam Rüstem Paşa için yaptığı camiide gerçekleştirmiştir. Çarşı ve bodrum tonozları üzerinde altı metre yükseklikte Haliç'e hakim durumdaki camii, çarşı kalabalığından kurtarılmış sakin bir ibadet yeridir. Doğu ve batıda iki merdivenle çıkılan Rüstem Paşa Camii, avlusuz olup, saçakvari geniş bir sundurma yan cephelerin yarısına kadar camiiyi kavrar. Buradan beş kubbeli son cemaat yerine geçilir. Yatık dikdörtgen planlı camiide 15 m. çapındaki kubbe, iki yanda sekizgen biçiminde ikişer büyük paye, giriş ve mihrap duvarında ikişer duvar

payesi olarak sekiz dayanak üzerine kemerlerin meydana getirdiği sekizgen (kaideye) oturmaktadır. Köşelerde birer çeyrek kubbe (eksedra), orta mekâna kubbenin yuvarlağına uygun bir görünüş sağlar. Yanlara doğru mekânı genişleten üçer çapraz tonoz da kubbeyi desteklemektedir.

Dıştan yan neflerin küçük tonozları çok alçakta kaldığından kubbe, çok yüksek bir kasnakla başlı başına yükselerek çevreye ve diğer çok kubbeli yapılara hakim olmuş, kasnak etrafındaki sekiz payanda kemeri ile desteklenmiştir. Yalnız kasnak silmesinden yukarı taşan yuvarlak kemerli pencereler klasik Türk mimarisine yabancı, Bizans havasında ve barok bir etki yapmaktadır.

Dıştan sade ve süslemesiz görünen camiinin asıl zenginliği son cemaat yerinden başlayarak iç mekânda artan çini süslemelerde kendini belli eder. Bu ölçüde ve zenginlikte çini süsleme Türk mimarisinde yalnız bu camiide görülür. Örtü sistemine kadar bütün duvarları, mihrap, mahfiller, payeler, kemer dolguları ve kubbe geçişlerini kaplayan çiniler, mimari değerleri değiştirip gölgelemeden sadece sihirli, mistik bir atmosfer yaratmaktadır. Zengin örnekler arasında en çok kullanılan lalede 41 çeşit değişik motif sayılabilmiştir.

Bol ve ahenkli bir ışıkla aydınlanan camii içinde mahfiller üçer bölümlü yan neflere alınmış olup yanlardaki ikişer paye, duvar payeleri ile aralarına ve ortalarına birer ince sütun alarak ikişer sivri kemerle mahfilleri desteklemektedir.

Camiin kitabesi yoktur, yalnız 1561 yıllarında tamamlanmış olması gerekiyor, aynı tarihli vakfiyesi vardır. Rüstem Paşa 9 Temmuz 1561'de ölmüştür. Onun için Mimar Sinan, Şehzade Camii haziresinde önü revaklı sade sekizgen bir türbe yapmış, fakat içini devrinin en seçme çinileri ile kaplatmıştır. Gerek camii, gerek türbedeki çinilerin bu ölçüde ve zenginlikte bir benzeri yoktur.

Mimar Sinan Rüstem Paşa için camiiden on yıl önce 1550'de İstanbul Cağaloğlu'nda değişik planda bir medrese yapmıştır. Burada Amasya'nın 1488 tarihli Kapı Ağası Medresesi'nin sekizgen planı, revaklı avlusu, kıble tarafında yanlara doğru küçük birer yarım kubbe ile kanatlı şekli almış kubbeli dershanesi ilgisini çekmiş ve Sinan bu planı yeniden değerlendirmiştir. Buna göre sekizgen avluyu çevreleyen 24 adet kubbeli revakların arkasına 22 hücre sıralanmış, büyük kubbeli dershane dışa çıkıntılı olarak yerleştirilmiş, dört köşenin doldurulması ile de yapı dıştan kare biçimini almıştır.

Kanuni'nin sadrazamı Rüstem Paşa'nın Bursa'da yaptırdığı ve içindeki çini kitabesine göre 1553 (960) te tamamlanan Yeni Kaplıca, gelişmiş bir plan gösteriyor. İki kubbeli camekân ve iki yarım kubbe ile yanlara doğru uzatılmış bir kubbeden ibaret soğukluk kısmından sonra, yanyana üç küçük kubbe ile örtülü intikal yerinden, büyük sıcak su havuzunun bulunduğu sıcaklığa geçilir. Burada kubbe, yıldızvari sıralanmış sekiz sivri kemerli eyvan biçimindeki nişler üzerine oturmuş olup, mekân dıştan dört köşe kalın duvarlarla çevrilmiştir. Burada mermer döşemeler, geometrik yıldız geçmeli renkli taş mozaiklerle süslü ve duvarlar da altıgen çinilerle, her nişte değişen yedi örnek halinde çini ile kaplıdır. Karşıya gelen nişin çinileri arasında, lacivert üzerine beyaz olarak Rüstem Paşa'nın yaptırdığını gösteren kitabe vardır.

Sinan'ın İstanbul Topkapı Sarayı'nda ve şehrin çeşitli semtlerinde yaptığı diğer birçok hamamlar arasında Zeyrek'te Barbaros Hayrettin Paşa vakfı olarak yaptığı Çinili Hamam, soyunma yeri ahşap örtülü olmakla beraber, renkli mermer süslemeli şadırvanı, sıcaklık kısmı, duvarlarının üstündeki çini kaplamaları ile orijinaldir. Mimar Sinan'ın Edirne'de Sokollu Mehmet Paşa'nın emri ile yaptığı Çifte

Hamam'da, iki renkli taş sıraları ile örgülü duvarlar üzerine, iki büyük kubbe halinde soyunma salonları ile çift hamam olarak yapılmıştır. Önündeki devak ve kemer sıraları sonradan eklenmiş gibi görünüyor. Büyük hamamlardan, çok her şehirde ve mahallede küçük hamamların bol sayıda yapılması tercih edilmiştir. İmparatorluğun her tarafında yaptırılan hamamların çoğu bugün de kullanılmaktadır. Bunlar arasında Budin Valisi Sokollu Mustafa Paşa'nın Macar başkentinde 1566'da yaptırdığı Rudaş Hamamı'nın havuz üzerine örten 10 m. çapında büyük kubbesi, sekiz porfir sütun üzerine, sekizgen biçiminde sıralanmış kemerlere oturmaktadır. Evliya Çelebi, buradaki bir porfir sütuna göre buna "Yeşil Direkli Ilıca" adını vermektedir. Bugün de kullanılan Rudaş Hamamı Bursa'daki Eski Kaplıca'dan başlayarak, Türk hamamlarında sık sık görülen plan şekilleri ve mimari özelliklerle gelişmiş bir devrin yapısıdır.

Kaptanıderya Sinan Paşa için İstanbul'da Beşiktaş'ta 1555'te yaptığı camiide, Mimar Sinan, Edirne Üçşerefeli Camii planını küçük ölçüde ele almış, aynı zamanda kesmetaş ve tuğla sıralarından değişik duvar örgüsünü de denemiştir. Burada Üçşerefeli Camii'nin ağır fakat unutulmaz mimarisi, değişik nispetler ve inceltilmiş payelerle iyice hafiflemiş, ferah bir mekân etkisi sağlanmıştır. Çok yüklü, zevksiz kalemişi süslemeler sonradandır. Oldukça geniş, şadırvanlı avlu, revaklar yerine üç taraftan medrese odaları ile çevrilerek eski bir gelenek yeniden değerlendirilmiştir. Sinan Paşa'nın camii tamamlanmadan önce ölmesi ile fazla titizlik gösterilmeden çalışmaların aceleye geldiği anlaşılmaktadır.

Mimar Sinan, Topkapı'da Kara Ahmet Paşa için aynı tarihlerde başladığı camiide Üç şerefeli Camii'nin altı dayanaklı plan şemasını geliştirerek kemerler altıgenini, du-

varlardan ayrılmış altı devşirme porfir sütun üzerine yerleştirerek arkakik görünüşü değiştirmiştir. Böylece yatık dikdörtgen planda, altı sütuna altıgen olarak kemerlerle oturan kubbe, dört çeyrek kubbe (eksedra) ile yanlara açılarak, dar ve uzun tonozlarla duvara bağlanmaktadır. Camii sınırından taşan yedi gözlü son cemaat revakı yanlarda ayna tonoz, ortada beş kubbe ile örtülü olup revaklı şadırvan avlusu ile çevrilidir. Kapı kırmızı-beyaz geçmeli mermerdendir. Mihrap duvarında alt pencerelerin alınlıkları ve dolap alınlıkları çini süslemelidir. Mihrap, minber sade mermerden, müezzin mahfili tavanı kalemlerle süslüdür.

Medrese, tuğla taş örgülü duvarları ile avlu revakını kısmen yatık U biçiminde sarmakta, kuzey tarafta dışarı taşan tromp kubbeli dershane, dar bir aralıkla odalardan ayrılmaktadır. Avlunun kuzey revakları ayna tonozlu, dershane önündeki ise yatık oval biçiminde dilimli kubbedir. Kara Ahmet Paşa, Şehzade Mustafa'nın Ereğli'de öldürülmesinden sonra çekilmek zorunda kalan Rüstem Paşa'nın yerine sadrazam olmuştu. 1555 ortalık yatıştıktan sonra Divan'a girer girmez boğdurulmuştur. Bu yüzden 1554'te başlanan Kara Ahmet Paşa Camii ve külliyesi ancak 1558'de tamamlanmış, XVII. ve XIX. yüzyıllar sonunda iki defa tamir görmüştür. Külliye binalarından çatı örtülü ve dikdörtgen biçiminde sıbyan mektebi yanında Kara Ahmet Paşa'nın çift kubbeli altıgen türbesi vardır. Hazirede Yavuz Sultan Selim'in kızı Fatma Sultan'ın mezarı vardır.

Topkapı ve Silivrikapı'daki camiilerinden sonra Mimar Sinan, Edirnekapı'da da, tepe üzerinde, Kanuni Sultan Süleyman'ın Haseki Hürrem'den doğan kızı ve Rüstem Paşa' nın hanımı Mihrimah Sultan'ın 1558'de ölümünden sonra, onun hatırasına diğer bir camii ve külliye yapmıştır. Sinan bu camiide yeni bir araştırma ile dört paye üzerine oturan

19 m. çapında ve 27 m. yükseklikteki büyük kubbeyi, yanlara doğru kemerlerle açılan, yarı yükseklikte üçer küçük kubbe ile genişletmektedir. Yan mahfiller altışar sütunlu sivri kemerler üzerindedir. Burada orta kubbe yalnız başına yükselerek, takviye kuleleri arasında üç sıra pencerelerle açılmış dört ince kalkan duvarı ve dört pandantif kalmıştır. Yedi kubbeli son cemaat revakı çok alçak tutulduğundan Mihrimah Sultan'ın bu tek minareli ikinci camii adeta tepede bir anıt gibi her tarafa hakimdir. Mekân etkisi, planı ve dış mimarisi bakımından, her yanından deha fışkıran, yeniliklerle dolu bu camii, Sinan'ın araştırmalarında sadece bir adım olmuştur.

Mihrap beyaz mermerden altın yaldızlı, mukarnas yaşmaklı ve kitabelidir. Minber, geometrik geçme, rumi ve palmet süslemeleri ile şebekelidir. Kalemişleri ve hünkâr mahfili sonradandır. 16 sütunlu, konik çatılı şadırvan da sonradandır. Avluya dört kapıdan girilir. Burada da revaklı medrese odaları yatık U biçiminde camiiyi çevirerek avlunun yerini almıştır. Güneybatısındaki sıbyan mektebi biri kubbeli, diğeri ayna tonozlu iki mekan oda halindedir. Mermer söveli ve cevizden, geometrik geçmeli kapı ile odalardan birbirine geçilir.

Yanlarda tonoz, ortada kubbe örtülü türbe mektebe bitişik olup, örtüleri çökmüş, lahitleri parçalanmıştır, Ahmet Paşa'ya aittir. Hamam da kötü bir tamir geçirmiştir. Çeşme 1132 (1719) tarihli geç bir ilavedir. Camiinin bir tarih kitabesi yoktur. 973 (1565) tarihli bir vesikada bu külliyeye bir hamam yaptırılması gerektiği hususundaki bir hüküm, bu tarihten önce yapıldığını gösterir. Vakfiyesi 978 (1570-71) tarihlidir.

İstanbul'da Fındıklı'da Mimar Sinan'ın Molla Çelebi diye tanınan Kazasker Mehmet Efendi için yaptığı camii, tamir

görmüş olup, ferah bir mekânla altı dayanaklı gruba girmektedir. Girişte iki sekizgen ayak serbest, diğerleri duvara bağlıdır. Kemerler altıgeni köşelere birer eksedra ile bağlanmıştır. Yarım kubbe örtülü mihrap bölümü 6 metre kadar dışarı taşmaktadır. Beş kubbeli son cemaat revakı da iki taraftan hafifçe dışarı taşmış olup ince endamlı minare, bunun batı köşesinden yükselmektedir. Bugün önünden yol geçmektedir, avlusu kaldırılmış, kitabesine göre 1561 tarihli hamamı da yıktırılmıştır. Camiin hamamla aynı tarihlerde yaptırılmış olması gerekir. Buna bağlı olarak 1787'de Koca Yusuf Paşa tarafından yaptırılan, iki yanda sebilleri ile bir çeşme, barok tarzında yarım daire, güzel bir cephe meydana getiriyordu. Bu da 1958'de yol genişletilirken karşı tarafa alınmıştır.

İstanbul'daki sayısız çeşmeler, Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan suyoluna bağlı idi. Yedikule'de 1562/63 (970) tarihli Uşşaki Tekkesi'nin çeşmesi ayna taşında Karahisari'nin müselsel besmelesi ile başlayan kitabesi ile Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarından kalan nadir çeşmelerden biridir.

Daha Valens zamanında (364-378), Roma devrinde, aqueductlerle uzaklardan şehre su getiren yollar ve kemerler zamanla harap olmuş, şehrin nüfusu da çok arttığından Mimar Sinan, on yılda (1554-1564), Bent Kemeri, Uzun Kemer, Muğlava Kemeri, Güzelce Kemer, Müderris Köyü Kemeri olarak su kemerleri ve bir de havuz olarak su tesislerini yapmış, şehir bol suya kavuşmuş, fakat bunlara hazineden Süleymaniye Külliyesi masraflarına yakın akçe harcanmıştır. Muğlava Kemeri'nin yüksekliği 35 m., uzunluğu 257 m. yi bulmaktadır. Bir defa kasırgadan yıkılıp, yine Mimar Sinan tarafından tekrar yapılan bu kemer, teknik ve mimari bakımdan bir şaheserdir. Su tesisleri, birçok bentlerle besleni-

yordu. Kırkçeşme şebekesi suları, Belgrat ormanları ve Kemerburgaz'dan Eyüp sırtlarından akıtılıp Eğrikapı'ya getirilmiştir. Beyoğlu semtinin suyu I. Sultan Mahmut tarafından Bahçeköy'de yaptırılan bentlerden alınıp, Maslak üzerinden getirilerek, Taksim'deki büyük savaktan dağıtılmış, semt de adını bundan almıştır.

XVI. yüzyılın sade bir üslûp gösteren sebillerinden karekteristik bir örnek Mimar Sinan'ın kendi türbesinin alt köşesine bitişik olarak yaptığı, üzeri geniş bir saçak ve kubbe örtülü, beş dikdörtgen pencereli köşe sebillidir. Sinan'dan sonra, Mimar Davut Ağa'nın eseri olan, XVI. yüzyıl sonunda Çarşıkapı'daki Koca Sinan Paşa Sebili tamamı ile gelişmiş klasik bir örnek olarak ana hatları ile uzun zaman hemen hemen Lale Devri'ne kadar hakim olmuştur.

Fındıklı Camii ile yakın tarihlerde Mimar Sinan Babaeski'de 1561-1564 yılları arasında Sadrazam Cedid veya Semiz Ali Paşa için camii, medrese, hamam, kervansaray ve dükkânlardan ibaret bir külliye yapmıştır. Bu camii de duvara gömülü payelerle altı dayanaklı olup, kemerler altıgeni köşelere eksedralarla bağlanarak, kubbe yanlara doğru genişletilmiştir. Yarım kubbeli mihrap bölümü dışarı taşmaktadır. İki tarafta altışar sütun üzerine oturan yan mahfiller yer almıştır. 14 metre çapındaki kubbe, dışta yanlardan ve iki köşeden duvar payeleri ile desteklenmiş, ağırlık kulelerinde Sinan tekrar silindirik şekle dönmüştür. Ortada çapraz tonoz, yanlarda ikişer kubbe ile altı sütunlu beş gözlü son cemaat revakı hafifçe yanlara taşmış, minare batı ve güney cepheleri süslemeli çok yüksek bir kaide üzerine batı köşesine yerleştirilmiştir. Önünde düz çatılı ikinci bir revakla üç kapıdan girilen geniş bir avlusu vardır. Camiin içi tamamen beyaz badanalanmış, kemerlere ve pencereler üzerine kalemişi uydurma süslemeler ve perde şekilleri yapılmıştır.

Girişte batı taraftaki müezzin mahfili yükseltilmiş kemerler üzerine güzel bir mermer işçiliği gösteriyor. Geometrik şebekelerle çok kaliteli mermer minberin ince işçiliği çiğ renklerle boyanarak gölgelenmiştir. Mihrabı da mermerdendir.

Mimar Sinan, Kanuni Sultan Süleyman için Büyükçekmece'de 1563'ten sonra ele alıp onun ölümünden sonra tamamladığı bir külliye yapmıştır. Mescit, çeşme, köprü ve kervansaraydan ibaret toplulukta tuğla taş örgülü duvarlar üzerine mescit, çift revaklı son cemaat yeri ile kare planlı bir yapıdır ve birçok tamirle bozulmuştur. Avlu sonundaki sekizgen minare soğan biçiminde dilimli külahı ile Mimar Sinan'ın, İstanbul Yenibahçe'deki mescidinin ayakta kalan minaresi gibi çok değişik bir görünüştedir. Her kenarı şişkin kaş kemerli uzun gözlerle dışarı açılan minarenin alt yarısı geometrik örnekli şebekelerle süslenmiştir. Aynı zamanda minber olarak kullanılacak şekline bakılırsa, burada cuma namazlarının da kılındığı anlaşılır. Üç dilimli yonca biçiminde ayna taşı ile çeşme külliyenin sonundadır.

Külliyenin en önemli yapısı olan Büyükçekmece Köprüsü, gölle denizi ayıran boğaz üzerinde, ilk ikisi yedişer, üçüncüsü beş, dördüncüsü dokuz gözden ibaret sivri kemerli, uzunluğu 635.57 metreye varan çok geniş ve güzel dört köprüden meydana gelmiştir. Yer yer süslemeleri olan köprülerden birincisinde karşılıklı iki köşk, dördüncüsünde ise karşılıklı iki kitabe göze çarpar. Buna göre köprünün inşası, Kanuni Sultan Süleyman'ın son yıllarında başlamış, II. Sultan Selim'in ilk yılında, 1567'de bitirilmiş olmalıdır. Çünkü Derviş Mehmet imzalı kitabede, her ikisinin adı ile "Amele Yusuf bin Abdullah" olarak herhalde Mimar Sinan'ın kontrolu altında çalışan bir ustanın da adı geçmektedir.

İstanbul'dan Rumeli'ye ilk konak yeri olan Büyükçekmece'de 859 (1455) de Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı ker-

vansaray yok olmuştur. Kitabesi olmayan bugünkü kervansaray, Sokollu Mehmet Paşa Mescidi yanında üç sivri kemerli niş halindeki çeşmenin orta nişindeki dört satırlık sülüs kitabeye göre, köprü ve çeşmenin Zigetvar Seferi'ne çıkarken 974 (1566) tarihinde Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırıldığı anlaşılır. Kervansaray 48×22.30 m. ölçüsünde Kurşunlu Han adı ile tanınan yapıdır. Ortada bir sıra ağaç direk üzerine dik meyilli kurşunlu çatı ile örtülü iken, 1965-66 Vakıflar tamirinde beton arme yapılmıştır. Duvarların kesmetaş tuğla örgüsü aslı gibidir. Çardak Yakup Bey Kervansarayı (15. yüzyıl), Vezirhan Kervansarayı (17. yüzyıl), Edirne Ekmekçioğlu Ahmet Paşa Kervansarayı (1609), arasında 16. yüzyılın klasik örneği olarak yerini alır.

Kanuni Sultan Süleyman tarafından Şam'da hacıların faydalanması için yaptırılıp, onun ölümünden sonra genişletilen diğer önemli bir külliye, yine Mimar Sinan'ın eseri olmuştur. Süleymaniye Tekkesi adı ile tanınan bu külliye Berrada nehri kıyısında güç bir arsa üzerinde dahice bir planla ele alınmış, çeşitli yapılar arasında ideal bir bağlantı sağlanmıştır. Hacılar için yapılmış etrafı duvarla çevrili bir alan bugün kaldırılmıştır. Halen Berrada kıyısındaki camii, imaret, tekke ve çarşıdan ibaret bu topluluk, eski bir köprü ile karşı kıyıya bağlantılıdır. Dört duvar üzerine 10 metre çapında pandantif kubbeli camii iki minarelidir. Duvarlar bazalt ve küfeki taşlarından, siyah beyaz geniş şeritler halinde değişik örgülüdür. Kubbe köşelerden payanda kemerleri ile desteklenmiştir. Sütunlar üzerine üç küçük kubbeli son cemaat yeri sütunlar ve kemerlerle düz çatı örtülü ikinci bir revakla çevrilidir. Geniş külliyeye hakim olan camii önünde uzun dikdörtgen havuz, iki yanda kubbeli revaklarla altışar hücre uzanmaktadır. Kesmetaş duvarlar son cemaat

revakları ile yandaki hücreleri bağlıyor. Camii arkasında hazire vardır. Nehir kıyısına bakan kuzey tarafta çimenlik ve ağaçlık bir sahayı çevreleyen imaret binaları yer alıyor. Doğu ve batı köşelerde ortadan altı paye ile ikiye bölünmüş ondörder kubbeli aşhanelerle, ortada üç bölümden meydana gelen önü revaklı geniş mutfaklar vardır. Kuzey duvarına dıştan erzak getirmek için kubbeli bir giriş yapılmıştır.

Doğuda ayrı bir blok halinde kalan tekke, havuzlu avlunun revakları arkasında sıralanan hücrelerle güneyde aynı zamanda camii olarak kullanılan bir semahaneden ibarettir. Bunun tam kuzeyinde üç revak kubbesinden geçilen ve iki kapı arasında uzanan yolun iki tarafında tonoz örtülü dükkânlar sıralanmıştır. Batıdaki kapı imaretin önündeki geniş bahçeye açılmaktadır. Bugün kısmen harap ve bazı değişikliklere uğramış olan külliye, geniş siyah beyaz şeritler halinde değişik örgülü duvarları, kemerleri, çifte minareli camii ve yüzden fazla kubbe ve ocak bacaları ile İstanbul'da gelişen Osmanlı mimarisine uygun üslupta çok gösterişli bir topluluk meydana getiriyor. Büyük kapıların süslemeleri yanında avluya bakan pencerelerin alınlıklarını süsleyen, Şam grubu denilen, mavi beyazlardan sonraki dumanlı renkleri ile Osmanlı çini kaplamaları ayrı bir zenginlik katmaktadır. Sır altına kobalt mavisi, yeşil, firuze ve mor renk tonları ile yapılmış bu çinilerden tarihi bilinen en eski eser, Kudüs'te Kubbet el-Sahra'ya Kanuni Sultan Süleyman tarafından vakfedilen İznik işi çini kandil 1549 tarihli olup, halen Londra'da British Museum'dadır.

Kanuni Devri'nin son yıllarında, Mimar Sinan Diyarbakır'da İskender Paşa ve Behram Paşa için birer camii yapmıştır.

Bunlardan İskender Paşa Camii, tromplar üzerine tek kubbeli kare bir yapı olup, iki yandan dışarı taşan ilgi çeki-

ci son cemaat revakının boşta kalan köşeleri, tabhanelerin hatırasını devam ettiren camiye kapalı dikdörtgen birer hücre ile doldurulmuştur. Minaresi doğudaki hücreye bitişiktir. Tuhfe'de adı geçen bu camii, 1565 tarihli vakfiyesine bakılırsa bundan daha önce yapılmış olmalıdır. Aynı tarihlerde Sinan'ın Ankara'da Cenabi Ahmet Paşa için yaptığı tek kubbeli diğer camii daha sade bir mimari gösteriyor.

Buna karşılık Diyarbakır Behram Paşa Camii'nde tromp kubbeli camiilerin en dikkate değer örneklerinden biri ile karşılaşıyoruz. Eser süslemeleri, nispetleri, planı bakımından Anadolu'daki camiiler arasında önemli bir yer alır. Ortada yıldız biçiminde geçiş bölgeleri ile giriş kubbesinin yanlarında, ikişer kubbe olarak mermer sütunlar üzerine beş gözlü son cemaat revakı, iki yandan dışarı taşkın olup, üç yandan bunu çevreleyen düz çatılı bir dış revak bunu daha da genişletmektedir. Yıldızlı giriş kubbesinin altında taban döşemesi de renkli taşlarla ortadan gelişen bir yıldızla daire şeması halinde buna uydurulmuştur. Böylece tabandan başlayarak kemerlerde devam eden siyah beyaz renkli taşlar, cepheye çok zengin gösterişli bir ifade kazandırmaktadır. Dış son cemaat revakı ortasında siyah beyaz sıralar halinde değişen iki demet sütun küçük ölçüde ön taraftaki şadırvanda da kullanılmıştır.

Camii içinde mekân dört tarafa doğru derin nişlerle genişletilmiştir. Yanlardaki üçer nişten her birine birer mihrap konulmuştur. Mihrap duvarında iki niş, giriş eyvanının iki tarafında birer niş vardır. kuzeydeki mahfillerden, doğu, batı mahfillerine geçiş vardır. Portal ve mihrapta aynı şekilde mukarnas sıralı nişler vardır, kapısı işlemeli minber mermerdendir. Aynı örnekte çinilerden meydana gelen süslemeler mekânın zenginliğini daha da arttırıp renklendirmektedir. Bunlarda beyaz zemin üzerine çeşitli mavi tonlar,

yer yer kırmızı ile canlandırılmıştır. Başlama tarihi 1564 olan bu camii ancak 1572'de sekiz yılda tamamlanmıştır.

Ölümünden az önce Kanuni Sultan Süleyman Kudüs'te Kubbet el-Sahra'nın doğu ve batı portallerinin kapı kanatlarını tunç levhalarla kaplatmıştır. Kendisinin daha önceki Kudüs'ün imarı ile ilgili çalışmaları onun buraya ne kadar önem verdiğini gösterir.İlk olarak Kudüs surları ve kalesini esaslı şekilde tamir ettirip su yollarını yenilemiş ve birçok çeşmeler yaptırmıştır. Harem-i Şerif'te daha 1527'de Sebil-i Babül Mahkeme, 1538-39'da Mehmet Bek mihrabı, bugünkü Kubbet el-Nebi'yi yaptırıp, 1561-62'de Kubbet el-silsile'yi tamir ettirmiştir. Kubbet ül-Sahra üzerindeki çalışmaları ise yirmi yıldan fazla sürmüştür. Kubbe kasnağında Kerublar ve hurma ağaçlarını tasvir eden içerideki mozayiklere benzer, fakat harap durumdaki mozayiklerin yerine çini kaplamalar yaptırmış, bunlardan çini mozayik kitabe besmele ve Kuran (XVIII 1-20) suresi sonunda rakamla 952 (1545-46) tarihini vermektedir. Renkli sır tekniği ile yapılmış, Kanuni Sultan Süleyman'ın adı ile sekizgen gövdenin üst kenarındaki kitabe kuşağı, sonunda 959 (1551-52) tarihini taşıyor ki, bunlar bu teknikte yapılmış çinilerin son örnekleri arasına girmektedir.

Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın ilgisi ve gayretleri, 18. yüzyılda tekrar canlanarak başta Sultan I. Abdülhamit olmak üzere Sultan II. Mahmut, Sultan Abdülaziz ve en son 1894'de Sultan II. Abdülhamit tarafından büyük masraflarla esaslı tamir görmüştür. Burası İslam olmayanların da ziyaret edebileceği tek kutsal abide idi.

Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra II. Sultan Selim zamanında mimari canlılığını korumuş, Mimar Sinan'ın yaratmaları devam etmiştir.

İstanbul'da Eyüp'te kitabesi olmayan Zal Mahmut Paşa Külliyesi herhalde onun ilk saltanat yıllarında (1566-1568), Mimar Sinan'ın engebeli arazide yeni bir denemesi olmuştur. İki avluyu çevreleyen yapılardan güney-batı köşedeki camiinin son cemaat yeri medrese ile müşterek revaklı avluya bakmakta olup ortasında şadırvan vardır. Buradan merdivenli bir geçitle ikinci avluya inilir. Bunun güneyinde türbe, kuzeydoğu köşesinde L şeklinde alt medresenin medrese odaları vardır, dershane merdivenli geçidin karşısındadır.

Tamamen kesmetaş tuğla örgülü camii, yandaki duvarların yükseltilmesi ve monoton pencere sıraları ile değişik bir görüş getirmiştir. Merdivenle çıkılan fevkani bir yapı olan camiinin avlu cephesinde alt kata bir sıra hücre açılmıştır. İkisi payelere, diğer ikisi mihrap duvarına dayalı payelere oturan kemerlerle taşınan büyük kubbeli mekân, doğu, batı ve kuzeyde sütunlara dayanan tonozlarla genişletilmiştir. Böylece üç taraftan camiiyi çevreleyen iki katlı mahfiller, altta çapraz tonozlu, üstte kubbelidir. Mermer minber, geometrik şebekeler ve bitki süslemelidir. Mihrap ve etrafı dolanan çini bordür de devrindendir. Kubbe dıştan payanda kemerleri ve sekizgen biçiminde dört köşe kulesi ile desteklenmiştir.Ortada tekne tonoz, iki yanda ikişer kubbe ile beş gözlü son cemaat revakı, aynı zamanda üst medrese olarak düzenlenen U biçimindeki avluya açılmaktadır. Medresenin batı duvarı yola göre kırılmış, buraya kuzeye doğru daralan tekne tonozlu revaksız hücreler sıralanmıştır. Kuzeyde dört kubbeli ve iki köşede tekne tonozlu revaklar arkasında talebe hücreleri ve dışarı taşan dershane yer alır. İki köşedeki hücreler, tekne tonozlu, diğerleri kubbelidir. Doğuda da dört kubbeli revak arkasında kubbeli hücreler sıralanmıştır. Avludaki şadırvan, sekiz sütunla sekizgen ve konik çatılıdır. Medresenin L biçimindeki aşağı kanadında araziye uymak

için hücreler ve revaklar kademeli ve farklı ölçülerle yapılmıştır. Kuzey ve doğuda sütunlu kubbeli revaklar arkasında hücreler, doğuda sekizgen kasnaklı kubbesi ile dershane vardır. Zal Mahmut Paşa'nın dört sütunlu revakı ile sekizgen türbesi bunun önündedir.

Doğu duvarında bulunan çeşme 998 (1589) tarihli olup, sonradan yapılmıştır. Hepsi tuğla taş örgülü duvarlarda görülen farklar, uzun bir yapı süresine işaret ediyor. Plandaki karışıklık iki yandan yol geçen ve yamaçlı arsanın güçlükleri yüzündendir.

Zal Mahmut, Ereğli'de Şehzade Mustafa'nın 1553'de boğdurulması ile şöhret kazanmış, II. Sultan Selim'in kızı Şah Sultan ile evlenmiş, 976 (1568)'de beşinci vezirliğe kadar yükselmiştir. Külliye bu tarihlerden olmalıdır, ölümü 1580'dedir.

II. Sultan Selim'in ilk yıllarında yaptırdığı diğer bir eser de Konya Selimiye Camii'dir. Şehzadeliği zamanında başlanıp, padişahlığının ilk yılında 1566 sonlarında tamamlanmıştır, Osmanlı mimarisinin Konya'daki en güzel eseridir. Eski Fatih Camii'nin, Mimar Sinan tarafından Gözleve'de Kırım Hanı için yaptığı camiide küçük ölçüde tekrarlanan planı, burada kuzey duvarında küçük bir ilave ile abidevi ölçüde ele alınmıştır. Haçvari dört kollu iki paye ve iki sütun üzerine 12 m. çapını aşan orta kubbe, dıştan kare duvarlarla masif bir blok halinde yükseltilmiş, dört payanda kemeri ile desteklenmiş ve yanlardaki üçer kubbe çok alçak tutularak mihrap tarafına da bir yarım kubbe eklenmiştir. Plandaki değişiklik, kuzey duvarında iyice ileri fırlayan duvar payeleri ile yan duvarlar arasındaki boşluğun küçük yarım kubbeciklerle örtülmesi şeklindedir. Ferah bir mekân içerisinde gri mermer mihrapla beyaz mermer minber zengin taş işçiliği gösteriyor. Gök mermerden dokuz sıra mukarnaslı yaşmağı ile yüksek endamlı altıgen mihrap nişi en

gelişmiş taş işçiliği örneklerindendir. Etrafını çevreleyen iki sıra mukarnas bordür, iç taraftan kabartma çiçek ve yaprak frizi ile sınırlanmış, yaşmak altında sarı yaldızlı rozetlerle süslenmiştir. İri kabartmalar yıldız biçiminde dört renkli kakmalarla canlandırılmıştır. İki yandan rumilerle kavranan iri palmet sıralarından bir tepelik, üst kenarı taçlandırmaktadır.

Korkuluk şebekeleri ve yanlardaki zengin kabartma süslemeler ile mermer minber, ince detaylı rumi ve palmet süslemeleri ile mihrabın zenginliğine, gösterişine uygundur. Kapı kanatları ve pencere kapakları da ağaç işçiliğinin en seçme örneklerindendir. 1914 yılında oldukça yüklü fakat ahenkli görünen kalemişleri, eski klasik devre uygun olarak Mimar Muzaffer Bey tarafından düzenlenmiştir.

50×25 m. boyutlu camii, iki kat pencerelerden bol ışık alan ferah bir mekâna sahiptir. Duvarlar üç taraftan 1.30 m. yükseklikte mermer kaplamalıdır. Girişte tak kapı üzerindeki geniş kubbe kemeri içine, önü korkuluklu hünkar mahfili yerleştirilmiştir. Küçük yarım kubbeler altındaki mekânlar, kadınlar mahfilidir.

Kesme küfeki taşından muntazam örgülü duvarlarla büyük kubbenin oturduğu kare bölüm, yanlardaki küçük kubbeler ve son cemaat kubbelerinden yüksek tutulduğundan camii abidevi bir etki kazanmıştır. İki renkli taş kemerlerle orta kubbesi daha yüksek tutulmuş altı sütun üzerine yedi kubbeli son cemaat revakının iki yanından tek şerefeli zarif minareler yükselmektedir. Yanlara kapalı son cemaat yerinde mermer sütunlar stalaktit başlıklı, kemerler kırmızı beyaz taştandır. Konya Selimiye Camii, dış görünüşü ile klasik Osmanlı mimarisinin güzel örnekleri arasında yer alacak Sultan yapısı çifte minareli bir eserdir.

Batı cephesinde 1209 (1794)'de Valide Sultan kethüdası Yusuf Ağa tarafından başlanıp, 1210 (1795)'de Mehmet Sadık adında biri tarafından tamamlanan Yusuf Ağa Kütüphanesi yapılmıştır. Camiiden pencereden bozma bir kapı ile geçilebilen kütüphanenin, camii ile aslında bir bağlantısı yoktur.

Matrakçı Nasuh'un menazilinde 16. sayfada Konya Kalesi ve Mevlana külliyesi görülür. Çifte minareli Selimiye Camii görülmez, 944 (1537-38) yılında henüz bu camii yoktur. Burada Mevlana Türbesi, tek minareli mescidi ve Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılan şadırvanı ile avlu duvarları görülür. Mevlana Türbesi'nde bulunan 973 (1565) tarihli Arapça kitabede Kanuni'nin buradaki makamın (türbe) vemenzillerin inşasını emrettiği yazılıdır. Bundan türbenin tamir ve tezyin, menzillerin de inşa edildiği anlaşılıyor. Camiin de inşasına başlanmış, fakat imarethane yapılmamıştı. Sonra II. Selim imarethaneyi ve tabhaneyi, III. Murat da tekkeyi yaptırmıştır.

Kanuni'nin ölümünden sonra II. Selim'in ilk yıllarında camii tamamlanmış, Süleymaniye, Yeni Camii adları verilmiş, II. Selim imaretini, darüzziyafe'yi yaptırdıktan sonra Selimiye, Sultan Selim Camii adını almıştır. Babası adına yapıldığı için II. Selim kendi adı ile kitabe koydurtmamıştır. 996 (1598) yılında düzenlenen vakfiyesine göre II. Selim tarafından camiin kuzeyinde yaptırılan imaret, 1958'de belediye tarafından yıktırılmıştır. İmaretin tabhane denilen ve misafirlerin yatıp dinlenecekleri kesmetaştan asıl yapısı, gösterişli bir kapı ile doğuda, Mevlana Türbesi tarafında idi. Bir kısmı iki katlı olup, ocak bacaları derviş odalarındakilere uygundu, sonradan buraya (tabhane-Kurşunlu Han) denilmiştir.

Mevlana Külliyesi'nin mescit son cemaat revakının hemen ön kısmında yer alan tamamen gök mermerden yapılmış şadırvanın on sekiz dilimli mermer göbeğinin Mevlana'nın torunu Ulu Arif Çelebi zamanında dergaha getirildiği söylenir. Şadırvan 1512'de Yavuz Sultan Selim tarafından Tutlu'dan su getirilerek yaptırılmıştı. 1595'te III. Mehmet zamanında ve 1868'de Abdülaziz'in isteği ile onarılmış, ahşap işlemeli, yuvarlak kemerli saçağı 1929'da yıktırılmıştır.

III. Sultan Murat'ın daha alçakta ve yarıda kalan medresesi tabhane ile Mevlana Külliyesi'nin dervişler odası arasında idi (100 yıl önceki resmi Süheyl Ünver koleksiyonundadır).

Konya Selimiye Külliyesi yapıldığı zaman Sinan, Hassa mimarlarının başı idi, fakat tezkerelerde onun Konya'da bir eseri olduğundan sözedilmez. Dört duvar üzerinde oldukça ağır bir kitle halinde yükseltilen orta kubbe, Sinan'ın kıvrak üslubuna pek uygun değildir. Diğer taraftan devrin sultanı için yapılan bir camiide onun ilgisi olmaması pek kabul edilemez. Erzurum'da Kıbrıs Fatihi Lala Mustafa Paşa Camii de Sinan'ın tarifine göre kalfalar tarafından yapılmış olmalıdır. Kayseri Kurşunlu veya Ahmet Paşa Camii, Manisa Muradiye Camii için de durum böyledir.

Lüleburgaz, hem ticari bir merkez, hem de Rumeli seferlerinde ordunun konaklama yeridir. Buradaki Sokollu Külliyesi, menzil külliyelerinin en büyüğü olup, Havsa ve Payas Külliyeleri'ne benzer. Sinan, yapılar arasında birlik sağlamak istemiştir, diğer külliyelerinde bu plan şemasını kullanmamıştır. Sade ve maksada uygun nispetlerle merkezi kubbe (dua kubbesi) ile çarşı, kervansaray ve medreseyi muntazam planda bir bütün olarak düşünmüştür. 40.000 m^2. lik alanı kaplayan külliye binaları camii, medrese, çarşı, ker-

vansaray, hamam, sıbyan mektebi (kütüphane), türbe ve köprüden ibaret olup, 1935'te imaret ve kervansaray temele kadar yıkılmış, hamamın da bir kubbesi yıkıldıktan sonra kalanı Atatürk'ün emri ile durdurulmuştur.

Bugün hamam ile camii arasından İstanbul asfaltı geçmektedir, eski yol dua kubbesi altından geçerdi. Kervansaray'ın bulunduğu kısımlara Cumhuriyet Alanı ve Edirne'den geliş yolu, imaretin yerine Ziraat Bankası yapılmıştır.

Mimar Sinan, Lüleburgaz'daki külliyenin inşasına 1568'den önce başlamış olmalıdır. Çok geniş külliyenin esas yapısı olan camii, yanlara doğru yarım tonozlarla genişletilmiş tek kubbeli bir yapıdır. Üç kapıdan girilen camiide koyu yeşil mermer üzerine tarihsiz kitabe, dua kubbesinden revaklı avluya açılan kapı üzerindedir. Yanlara kapalı çift son cemaat yeri mukarnas başlıklı sekiz sütun üzerine sekiz kubbe, bir tonoz, dışta sekiz baklava başlık üzerine kemerlerle ahşap sundurma şeklinde olup, iki yanda birer koridorla revaklardan ayrılmıştır. Diğer iki kapı bu uzun koridorlarda olup, bunların üstünde kubbeli iki oda vardır. Revaklı avluyu üç taraftan medrese odaları çevirmektedir. Camiinin batı köşesindeki merdiven, ayrıca minarenin oturduğu tabanı hazırlamaktadır.

Hasan Çelebi'nin açık mavi üzerine beyaz kitabeleri ve devrinden kalma kalemişleri yanında mermer mihrap, geometrik şebekeli minber, kaş kemerli ve mermer şebekeli müezzin mahfili, camiinin ferah mekânını iyice zenginleştirmektedir. Beşgen nişli yüksek mihrap, yedi sıra mukarnaslı, ortası istiridye biçiminde süslemeli olup yarım silindirik köşe sütunları üstünden başlayan rumi palmet frizi koyu yeşil üzerine sarı yaldızlarla üçgen alınlıkta devam etmektedir. Geometrik şebekeli mermer minberin kalan yüzeylerinde naturalist çiçekler ve rumilerle hafif kabartma süslemeler iş-

lenmiştir. Kuzey duvarında kadınlar mahfili önünde yer alan müezzin mahfili, Bursa kemerleri üstünde bir sıra mukarnas frizi ve geometrik geçmelerle kabartma süslemeli korkuluklardan ibarettir. Kubbede açık mavi üzerine beyaz celi yazı, Hasan Çelebi'nin hattıdır.

Camiide dört köşeden kubbeyi destekleyen on köşeli kalın kuleler on dilimli kubbelerle örtülü olup, sekizgen kasnaklı kubbeyi olduğundan basık göstermektedir. Kuleler merdivenli kemerlerle birleştirilmiş, aradaki duvarlarda ikisi daire, diğerleri uzun sivri kemerli ve alçı şebekeli pencereler açılmıştır. Kuzey batıdaki kule ile son cemaat revak kubbesi arasından yükselen endamlı minare, ince ve çok uzun gövdesi ve şebekeli şerefesi ile ağır görünüşe karşı, bir dereceye kadar denge sağlamaktadır.

Avlu revakları arkasında medrese hücreleri ile dershane yer almaktadır. Yan girişler üzerinde de koridorlara açılan kubbeli odalar vardır. Dershane, batı taraftaki girişin arkasında, medrese hücrelerinin sonundadır. Lüleburgaz Sokollu Külliyesi'nde camii ve medrese odaları aynı avlu etrafında birleştirilerek bütünlük sağlanmıştır. Fakat son cemaat yeri ile medrese odaları bitiştirilmemiş, Kadırga Sokollu Külliyesi'nde olduğu gibi ayrı kalmıştır. Odaların çoğu bugün haraptır ve eski kısımlarının şekli değiştirilmiştir. Aslında Kadırga Sokollu Külliyesi medrese odalarının büyük ölçüde bir tekrarıdır, sayıları da daha çoktur.

Kıvrımlı saçakları ile ahşap çatılı on köşeli zarif şadırvan mermer şebekeli musluk aynaları ile revaklı avluyu canlandırmakta olup, II. Sultan Mahmut'un kitabesini taşımaktadır ve sonradan eklenmiştir.

Camiin arkasında mihrap ekseni üzerindeki darülkurra, tuğla taş örgülü duvarlar üzerine tek kubbeli aydınlık bir yapı olup, dışarıdan iki yan merdivenle çıkılan tek kub-

beli revakı vardır, kütüphane olarak kullanılmaktadır, camii ile arası 25 m. dir. Bu arada kalan taş duvarla çevrili ağaçlık bahçede uzun dikdörtgen bir havuz serinlik sağlıyor.

Kuzeydeki kervansaray ile camii avlusu arasında, ortasında dört sivri kemere oturan dua kubbesi bulunan bir yolun iki tarafında, doğudaki hamama kadar uzanan ahşap çatılı, yuvarlak kemerli dükkânlar sıralanmıştır. Arasta veya çarşının 59 dükkânınından, bugün 10-15 kadarı kalmış diğerleri yıkılmış veya evlerin arasında kaybolmuştur.

Dua kubbesi altından kervansaraya geçiş kapısı, Hasan Çelebi'nin 977 (1569) tarihli kitabesi ile abidevi bir portal şeklindedir. Karahisari'nin evlat edindiği çırağı Hasan Çelebi'nin tarih kitabesi, "Bu kervansaraya gelen oldu hep revan", ebced hesabı ile 977 (1569) tarihini verdiğine göre külliye, Sokollu sadrazam olmadan önce yaptırılmıştır. Bununla beraber kitabenin ikinci satırında Sokollu'nun "Vezir-i azam-ı Sultan Selim Han" diye adı geçer. Kitabe Sokollu' nun yakın dostu, şair "Hidaî" tarafından söylenmiştir.

Kervansaray meyilli ahşap çatı örtülü idi. Beş avlu etrafında 150 odası vardı. Harem, ahırlar, deve ahırları ayrı avlular etrafında toplanmıştı. Kapının karşısındaki kısım iki katlı idi. 1935 yılında kervansaray dinamitle yıkılmış, bugün abidevi büyük kapı, iki ocaklı mutfak, sekiz ocaklı birduvardan başka birşey kalmamıştır. Evliya Çelebi, 150 hücreli, hamamlı, kilerli, mutbahlı büyük bir saraydan sözetmektedir.

15. yüzyıla ait olan Zindan Baba Türbesi, sonradan külliye çevresinde kalmıştır, yapı şekli değiştirilerek külliye binaları içine alınmış, sonra çeşitli tamirler görmüştür. Kesme taştan bir kaide üzerinde tuğla taş örgülü duvarlarla üç kat halinde yükselmektedir, yüksek silindirik tambur üzerine basık bir kubbe ile örtülüdür.

Çifte Hamam üç taraftan dükkânlarla çevrilidir. Dört sivri kemer üzerine 9×9 m. ebadındaki dua kubbesinin doğu kemeri altından sıra dükkânlarla uzunca bir yol hamama götürmektedir. Çifte Hamam'ın kubbelerinden biri harap durumda ve depo olarak kullanılmaktadır. Camekana açılan üç kubbeli revakın iki tarafında tek sıra kubbeli dükkânlar vardır.

Dua kubbesinin batı kemeri altından başlayan yol köprüye kadar uzanır, iki tarafındaki dükkânlardan bir kısmı yıkılmıştır. Ergene nehrinin bir kolu olan Lüleburgaz deresi üzerindeki dokuz gözlü köprünün iki gözü yola alındığından, yedi gözü kalmıştır. 977 (1569) tarihli köprü, ortada bir boşaltma gözü, iki tarafta ikişer kemer, yanlarda daha küçük kemerlerle sonradan değişiklik geçirmiştir.

Böylece Lüleburgaz Sokollu Külliyesi, Edirne yolu üzerinde geometrik şemaya uygun dengeli planı, bütüne tamamı ile hakim ve başlıbaşına bir değer kazanan camii, gelişmiş planlı kervansarayı, çarşı ile bağlantısı ve çifte hamamı ile Mimar Sinan'ın eserleri arasında önemli bir yer almaktadır. Lüleburgaz Sokollu Külliyesi'nde camii ve medrese odaları aynı avlu etrafında birleştirilerek bütünlük sağlanmıştır. Lüleburgaz Külliyesi, Havsa ve Payas Külliyeleri ile Sinan bir yenilik getirmiş, merkez olarak camiiyi değil, dört sivri kemer üzerine oturan 9×9 m. boyutlu dua kubbesini almıştır. Bunun dört kemeri altından diğer yapılara gidilir. Sokollu Külliyeleri'ne has bir plan sistemi bunlarda uygulanmış, daha sonra ele aldığı İzmit Pertev Paşa Külliyesi'nde değişiklik yapmıştır. Burada tek tromp kubbeli ve çift son cemaat yeri ile camii sola alınıp, etrafı yüksek duvarlı bir avlu ile çevrilmiştir. Çifte hamam kuzeydeki imaretle sıbyan mektebi arasına yerleştirilmiş, daha güneyde kervansaray yer almıştır. Bu külliye muntazam bir plan göstermez.

Mimar Sinan, Lüleburgaz'dan sonra hemen, Edirne'de en büyük eseri olan Selimiye Camii'ne başladığı zaman 80 yaşına basmış bulunuyordu. İstanbul'da çeşitli denemelerle camiiler için kendisine ideal görünen bir plan şeklini ve yapı şemasını iyice hazırlayıp geliştirdikten sonra, burada en büyük şaheseri Selimiye'nin inşasına başlamıştır. 976-982 (1569-1575) yıllarında inşa edilen Edirne Selimiye Camii' nde kubbeyi destekleyen sekiz büyük paye başlıksız ve yivli olarak yükselmekte, kemerler adeta payelerden gelişiyormuş gibi bir etki uyandırmaktadır. Yayvan dilimli alçak kaş kemerler üzerine oturan mermer müezzin mahfiline kuzeybatı köşesindeki dilimli kalın paye içine oyulmuş merdivenle çıkılır. Bunun altında yekpare mermerden zarif dilimli fıskiye sekizgen ve kare olarak iki havuzla kavranmıştır. Tavanının bordürlerinde eski kalemişleri kalmış, ortası yenilenmiştir.

Hünkâr mahfilinin altındaki tavanda ise devrinden olduğu gibi kalan kalemişleri, ince kıvrık dallar, lotus ve palmet örnekleri ile süslemelidir. Sağda hünkâr mahfilinin karşılığında yer alan kütüphanenin alçı tavanında da devrinden zengin kalemişleri vardır. Dıştan günün her saatinde ışık durumu değiştikçe renkli cepheleri ile camiinin manzarası değişerek ayrı bir sihirli ifade kazanmaktadır.

Yapıda duvarlar dört yılda tamamlanmıştır. Yazılar için Sinan, Molla Hasan'ı istedi. Sonra Sinan hünkâra yazdığı mektupta sekiz ana kemerden dördünün kilitlenmiş olduğunu, dördünün ise kilitleneceğini bildirdi ve kubbesinin, duvarlarının, şahnişlerinin sade mi, yoksa çini kaplı mı olacağını sordu. Bunun üzerine 4 rebiülevvel 980 (1572) tarihli cevapta, pencerelere kadar çini, pencerelerin üstüne de çini ile fatiha yazılması buyuruldu.

Edirne Selimiye Camii'nde kubbeyi dört taraftan çevreleyen üçer şerefeli 70.80 m. yüksekliğindeki dört minare, yakından kubbeye göre nispetsiz gibi görünürse de, uzaktan yükseklik kazandırır. Medreseler ve arasta bir alt yapı gibidir. Her iki medrese, arasta ve sıbyan mektebi, camiiye nazaran küçük ölçüde yapılarak, anıt gibi yükselen camiinin büyüklük ifadesi arttırılmıştır. Minareler aynı zamanda kubbenin takviyesine yaramaktadır. 31.30 m. çapındaki kubbe sekiz payeye oturmakta ve bunların dışa devamı olan sekiz takviye kulesi ile çevrelenmektedir.

45×36 m.lik bir alanı örten tek kubbe, dört kademe halinde yükselir. Oniki köşeli sekiz ağır paye kenarlara çekilerek toplu, merkezi bir mekan elde edilmiştir. 6 m. dışarı fırlayan mihrap bölümü, yarım kubbe örtülüdür. Büyük kubbenin tam merkezinde oniki mermer payeye oturan müezzin mahfili yer almıştır. Hünkâr mahfili mihrabının içine bir pencere açılmıştır. Hünkâr mahfilinin karşısındaki kütüphane kadınlar mahfilinin uzantısı gibidir. Hünkâr mahfili ve kütüphanenin üzerine gelen kemerlerde kumaş desenlerini andıran kalemişleri, en az yıpranmış orijinal süslemelerdir. Hasan Çelebi Karahisari yazıları da duvarlarda ve kubbede aslı gibi durmaktadır.

Yekpare mermer levhalardan meydana gelmiş olan minber bir şaheserdir.

Camii alanına yakın bir ölçüye varan revaklı şadırvan avlusu, mimari bakımdan başlı başına bir şaheser olmakla beraber, öyle bir ustalıkla ele alınmıştır ki, bütün mimari kuvvetin toplandığı camii, adeta avlu yokmuş gibi yalnız başına heybetle yükselmektedir. Oniki kenarlı mermer şadırvanda, yatık dikdörtgen şebekeler, musluk levhalarının üzerinde yer almakta, üst kenarlar boyunca palmet süslemeler uzanmaktadır. Avlu pencerelerinin alınlıklarında daima değişen malakari süslemeler vardır.

Edirne Selimiye Camii 31.5 m. çapındaki kubbesi ve sekizgen gövdenin etrafını çeviren ince endamlı dört minaresi ile çok uzaklardan kendini belli eder. Dış silüet doğrudan doğruya iç yapıdan gelişmektedir. İç mekânla dış görünüşün tamamiyle kaynaşmış olduğu muazzam kubbe bütün dünyada, kubbe mimarisi gelişmesinin en ileri noktası olarak görülebilir. Mimar Sinan kendi ağzından yazdırdığı kabul edilen Tezkiret ül-bünyan'da son büyük şaheserini şöyle anlatır: "Dört minaresi, kubbenin dört yanındadır. Daha önceki üç şerefeli, bir kule gibi kalındır. Bu minarelerin hem ince, hem üçer yollu olmasının güçlüğü malumdur. Ayasofya kubbesi gibi kubbe, "Devlet-i İslâmiye'de bina olunmamıştır. Deyü, taifeyi nasâranın (Hıristiyanlar) mimar geçinenleri, Müslümanlara galebemiz vardır", derlermiş. "Ol kadar kubbe durdurmak gayet müşkildir dedikleri bu hakirin kalbinde bir azim ukde olup kalmış idi. Mezkur camii binasında himmet edip bi avnillah sayei Sultan Selim Han'da izhar i kudret edip, bu kubbenin Ayasofya kubbesinden altı zira kaddin ve dört zira derinliğin ziyade eyledim". Muazzam ölçüde bir anıt fikri herhalde burada Sinan'ı sürüklemiştir. Kubbenin ağırlığı sekiz paye ve bunların arkasındaki payanda kemerleri ile karşılanarak, sekizgen kaide üzerine oturan kubbe sistemi en son imkânlarına kadar geliştirilmiştir. Bu sekizgen sistem, Sinan'a ideal görünmüş olmalıdır. İçeride kubbenin bıraktığı köşelere eksedralar (çeyrek kubbe) gelmiş, payeler arasında kemerler de pencere sıraları ile doldurulmuş duvar kalmamıştır. 6 m. derinlikte mihrap bölümü de, daha alçakta kalan bir yarım kubbe ile örtülmüştür. Her taraftan son sınırlarına kadar gerilmiş ve tek kubbe ile örtülü mekân, içeri girer girmez insanı âdeta sihirli bir kuvvetle sürükleyip başka bir dünyaya maletmektedir.

Dört kademe halinde cüretle yükselen yapı, kubbe ile sükunet halini alıyor. Cepheler nisbetlerin olgun güzelliği

ile beliriyor. Öne fırlayan çörtenler, pencere alınlıklarına ve uygun yerlere konulan renkli taş süslemelerle panolar, kemerlerdeki renkli taşlar ve kemer şekilleriyle açıklıkların değişmesi, cepheyi optik bakımdan canlandırmaktadır.

Taş duvarlarla çevrili geniş dış avlu içinde yer alan külliye binaları da, çok belirsiz planlanarak adeta görülmeyecek şekilde gizlenip, geri plana, arkaya atılmıştır. Bunlardan sıbyan mektebi, darülkurra, darülhadis tamir görmüştür. Arastanın ortasındaki cümle kapısının yanında taş ve tuğla örgülü duvarlarla sıbyan mektebi, bir dershane ve önünde revaktan ibarettir. Zemin katı ile üst kat arasında bir silme vardır. Dershane kubbeli, küçük mermer sütuna dayalı iki kemerle dışarı açılan revak tonozludur. Arastadan sonra yapılmış olmalıdır. Arasta III. Murat (1574-1595) tarafından Mimar Davut Ağa'ya, camiiye gelir sağlamak için yaptırılmıştır. Arasta 255 m. uzunlukta, 73 kemerli tonozlarla örtülü holün iki tarafında sıralanmış 124 dükkândan ibarettir. Ortadaki dua kubbesinde her sabah dükkân sahipleri dua ile doğru iş yapacaklarına ve kimseyi aldatmayacaklarına yemin ederlermiş. 1874'te kurşunları alınıp, kiremit örtüsü ile tamir edilmiştir. Evliya Çelebi buranın kavaflar çarşısı olduğunu ve çeşitli pabuçlar yapılıp satıldığını kaydeder.

Medresenin çok zarif revaklı avlusu, ortasında güzel şadırvanı ile dikkati çeker.

Selimiye Camii'ne başladığı yıl içinde Mimar Sinan, Sultan Selim'in Konya Karapınar'daki camiini tamamlamıştır. Camiiden başka, kervansaray, arasta, medrese, çeşme ve hâlâ işleyen bir hamamdan ibaret külliyeden Tezkire'de yalnız camiinin adı geçmektedir. Konya-Ereğli yolunda, korkulu, ıssız bir derbent köyü olan Karapınar'da II. Sultan Selim, Sultaniye adı ile bir şehir kurdurmuştur. Büyük bir kervan yolu üzerinde yeni bir menzil yeri olarak kurulan kasabanın çe-

kirdeğini Mimar Sinan eseri olan güzel külliye teşkil eder ve uzun zamanda tamamlanmıştır. Başbakanlık Arşivi Tapu Defteri'nden Ömer Lütfü Barkan'ın incelemesine göre camii, han, hamam ile 39 dükkân ve iki değirmen yaptırılmıştır. Yol kenarında uzanan ve kısmen ayakta kalan külliye binalarının bağlantıları yıkılmıştır. Caddeye açılan, iki renkli taşlarla büyük portal (taç kapı) düz bir yolla camii önüne bağlanır, yol üzerinde bunun benzeri ikinci bir portal camiinin dış avlusu ile bağlantı sağlıyordu. Dış avlu yeni açılan yolla ortadan kalkmıştır. Bu portaller arasındaki yolun yanlarında iki yapının izleri bellidir, sağdakinin arsasına gazino yapılmıştır. Fakat bu yapıya geçit veren Bursa kemerli kapı yerindedir. Soldaki asıl yapının arsasına da yeni inşaat yapılarak külliyenin caddeye bakan cephesi ortadan kaldırılmıştır. Bu yapılar arasta ve kervansaray olmalıdır.

Koyu gri ve sarımtrak taşlardan değişik örgülü duvarlarla camii 15 m. kenarlı kare bir mekân üzerine, tek pandantif kubbe örtülüdür. Çifte tunç bilezikli mermer sütunlar üzerine beş kubbeli son cemaat revakı vardır. Pandantif kubbe dıştan dört payanda kemeri ile takviyelidir. Kapının istiridye biçiminde mermer kavsaras, 1223 (1808) deki tamirden kalmadır. Kapı kanatları kündekari (çatma) tekniğinde geometrik tertipleri ve tunç döküm süslemeli kapı tokmak ve halkaları ile muhteşem bir işçilik eseridir. Mukarnas nişli mermer mihrap, minber, mahfil ve portal klasik devre uygun sade, ahenkli görünüşlerdir. Camii portalindeki istiridye alınlığı üzerinde iki sıra halinde sekiz satırlık Arapça kitabe 1263 (1847) tamir tarihini vermektedir.

Camiin içi çok sade bir mekânla stalaktit mihrap ve süslemesiz minberle, kuzeybatı köşedeki küçük müezzin mahfilinden başka az pencereli düz duvarlardan ibarettir. Kül-

liye avlusundaki şadırvanın güç okunan manzum kitabesi 1004 (1596) tarihini vermektedir.

Medrese ikinci avlu ile dış avlu arasındadır. Esasta simetrik L biçiminde sıralanmış kubbeli mekânlar birer kapı ile iç avluya açılır. Çok harap durumdaki bu doğu blokları arasında doğudaki medrese, diğerleri imaretin misafirhane ve aşhane kalıntıları olabilir. Hamam külliye dışında kalan moloz taşlardan önemsiz bir yapıdır.

Çeşme külliyenin bir parçası olup, abidevi giriş portali karşısında bir menzil çeşmesi olarak yaptırılmış, sonradan yalakları kaldırılmıştır. Renkli taşlarla kaş kemerli çeşmenin kitabesi 977 (1569) tarihlidir. Külliyenin asıl önemli tarih kitabesi Konyalı Şair Meşami tarafından yazılmış olup 977 (1569) tarihini ve Sultan Selim'in adını vermektedir.

L biçimindeki medrese hücreleri, harap avlunun kuzeybatı köşesinde üçlü gruplar halinde sıralanmıştır. İki yandaki kubbeli hücreler ortadaki kubbeli eyvana açılır. Eyvanlardan biri camii avlusuna, diğeri dışa bakmaktadır ki avlunun bu tarafta da devamına işaret eder.

Selimiye Camii'nin yapıldığı yıllarda Kahire'de 979 (1571)'de Sinan Paşa kendi camiini yaptırıyordu. Aslında Nil kıyısında Bulak limanında iken Nil mecrasını batıya kaydırdığından bugün içeride kalmıştır. Tam bir külliye halinde yapılan tesisin camiiden başka abdest almak için ayrı bir şadırvan ve tekke dışında kalan binaları tamamı ile incelenmemiştir. Değişik bir planla kare duvarlar üzerine tek kubbe örtülü camii üç taraftan onbir kubbeli alçak revaklarla çevrelenmiştir. İki kapı arası çukur bir yolla bağlanmış ve camii kıbleye paralel iki eşit bölüme ayrılmıştır. Köşelerden zarif kabartma süslemelerle üç dilimli pandantifler, sekizgen bir geçişle onaltıgen ara bölgesine götürüyor ve kubbe bunun üzerine oturuyor. Dıştan küçük kulecikler sekizgen

ve onaltıgenin köşelerini belirtmektedir. Her bölümde tipik Memluk silmeleri, kıble duvarı ve mahfillerin arka duvarında zengin mermer kaplamalar Memluk mimarisinin bu zamanda hâlâ yaşayan izleridir. Sinan Paşa Camii, Ezher Camii'nin kuzeyinde, yine Osmanlı devrinde 1774'te yapılan Ebu Zeheb Camii'ne de örnek olmuştur.

Payas külliyesi: II. Sultan Selim'in emri ile Sokollu Mehmet Paşa burada bir derbent teşkilatı ve menzil külliyesi yaptırmış, bunun için Mimar Sinan görevlendirilmiştir. Sokollu burada adeta küçük bir şehir kurdurmuştur. Evliya Çelebi'ye göre burada 850 hane vardı. Külliye için kalenin yanı en uygun yer olarak görülmüştür.

Ortaçağ'dan kalan kalenin yanında camii, medrese, hamam, kervan-saray, ortadaki bedesten etrafında birbirine bağlı dengeli bir külliye planı halinde yerleştirilmiştir, 700×250 m^2 lik alanı kaplar. Bu büyük menzil külliyesinde kuzey-güney yönünde uzanan arastanın doğusunda kervansaray, kiler, avlu ve mutfaklar, batısında Payas kalesi ile bedesten arasında, güneyde camii, medrese ve yönetici odaları, kuzeyde çifte hamam vardır. Kervansaray portali üzerindeki kitabe mermer üzerine beş satırlık nesih yazı ile "Sultan Selim İbn-i Süleyman" ın adı ile 982 (1574) tarihini vermektedir, mimarı Sinan'dır. Camii sağlam kalmış, medrese revakları yıkılmış, bedesten ve hamam restore edilmiştir. Kervansaray da çok haraptır ve restore edilmektedir.

Camiide muntazam kesmetaş örgülü duvarlar, titiz bir işçilik eseridir. Kapılarda siyah beyaz mermerden iki renkli geçmeler, Zengi ve Memluk geleneğine bağlanır. Kanatlı camiiler grubuna giren camiide sekiz kubbeli son cemaat revakı yıkılmış, kemer ayakları belli olmaktadır, minare batı taraftadır, şerefeden yukarısı yıkılmıştır. Orta kubbe üç yandan çapraz tonozlarla çevrilmiş, önde iki yandan küçük kub-

beciklerle son cemaat revakına bağlanmıştır. Zengin mukarnaslı ve iki renkli mermerden basık kemerli kapıda beyaz mermer kitabe yeri boş bırakılmıştır. Yedi sıra mukarnaslı nişi ile mihrapta siyah, kırmızı ve beyaz mermerler kullanılmış, alınlığı da iki renkli taşlardan işlenmiştir. Minber ise tamirden kalmış olup 19. yüzyıl ampir üslubundadır.

Camiinin dikdörtgen avlusu medrese ile müşterek olup, bugün yıkılmış olan revaklar arkasında medrese odaları sıralanmıştır. Buraya götüren iki kapıdan biri bedestenin içinde iki renkli mermer kaplama süslemeli gösterişli bir giriş, hamamın karşısındaki kuzey portali ise, yine üç renkli taştan yonca kemerli olup, kitabe taşı yine boş bırakılmıştır.

Bedesten (çarşı, arasta): Ortasındaki dua kubbesi ile çapraz tonoz örtülü yolun iki tarafına sıralanan 45 dükkân, doğudaki büyük kervansaray ve batıdaki hamam ve camii arasında bağlantı sağlar, 15 m. genişliğinde, 115 m. uzunluktadır.

Dua kubbesinden doğuda kervansaraya, batıda kale tarafına iki kapı vardır. Güneydeki camii avlusuna ve kuzeydeki hamama doğru dükkânlar arasından birer küçük kapı açılır. Bedestenin kuzey giriş kervansaray duvarından 12 m. dışa uzanan kenarında olup, iki yanında düz tavanlı yönetici odaları vardır.

Arasta, bedesten içinden iki renkli mermerle süslü bir taç kapı ile girilen Çifte Hamam, Sinan'ın İstanbul merkez hamamlarının planına uygundur. Oldukça büyük ölçüde bir yapı olan Çifte Hamam'ın kadınlar kısmı bugün yıkılmıştır.

Dua kubbesine açılan ve kitabeyi taşıyan süslü abidevi portalden 23.50 m. uzunluğunda, 4.20 m. genişliğinde bir koridor kervansarayın 40×48 m. ölçüsündeki avlusuna götürmektedir. Çapraz tonoz örtülü bu koridorun iki yanında

yine çapraz tonozlu mekânlar sıralanmıştır. Avlu revakları arkasında üç taraftan bunları çevreleyen 10 m. genişliğindeki holler kışlık barınma yerleridir, hepsi de boydan boya çapraz tonoz örtülüdür. Avlunun ortasında bir havuz veya şadırvan izi vardır.

Kiler ve mutfaklar kervansarayın güneyinde bir avlunun iki yanında revaklar arkasında yer almıştır, batı tarafında mutfaklar, doğuda kiler bulunmaktadır.

Kervansaray, külliyenin doğu tarafını tamamen kaplayan büyük bir yapıdır, kesmetaştan inşa edilmiştir. Kare planlı büyük avlu, kuzey ve güneyde sekiz, doğuda onüç paye üzerine çapraz tonozlu revaklarla çevrilidir. Bunların arkasında çapraz tonozlu koridorlar uzanmaktadır, her tonozun altında ortadaki ocağın iki yanında birer niş vardır. Esas girişin yanlarında çapraz tonozlu misafir odaları vardır, giriş koridorunun sağında ve solundaki üçer oda yönetici ve görevlilere aittir. Güneydeki uzun dar geçit, iki tarafında mutfaklar bulunan iç bahçeye götürür. Bunun arkasında taş duvarla çevrili diğer bir bahçe vardır. Buraya basit kemerli başka bir kapıdan girilir, bu hayvanların girişi içindir. Dıştan kervansarayın cepheleri alçak, sade ve gösterişsizdir.

Dua kubbesi altında çarşı esnafı toplanıp sabah için dua eder, sonra dükkânlarını açardı. Burada nikah törenleri de yapıldığı ve nikah kubbesi adı verildiği Lüleburgaz Sokollu Külliyesi'nde yöre âdeti olarak bilinmektedir.

Payas Kalesi kesmetaş yapısı olarak kalan en sağlam örneklerden biridir, sekiz burç kule ile takviyeli etrafı taş örgülü hendeklerle çevrilidir. Evliya'nın zikrettiği üç köprüden yalnız dört gözlü Sokollu Paşa Köprüsü ayaktadır, bir gözü gömülü kalmıştır.

Selimiye Camii'nin tamamlanmasından bir yıl sonra 1576'da Edirne yolunda Havza'da Sokollu Mehmet Paşa'nın

yaptırdığı külliyeden yalnız tek kubbeli sade yapısı ile camii ayakta kalmış, onun da son cemaat revakı yıkılmıştır. Temelleri belli olan kervansaray ve çarşının durumuna bakılırsa Lüleburgaz Külliyesi'nden farklı olarak camii küçük ölçüde fazla özelliği olmayan bir unsur halinde ele alınmış, diğer külliye binalarına ağırlık verilmiştir. Menzil külliyesi olarak Edirne'ye bir menzil mesafede Havsa (kayıtlarda Hafsa)'da Sokollu Mehmet Paşa'nın oğlu Kasım Paşa için Sinan'a yaptırdığı külliye, Büyük, Çekmece, Silivri, Çorlu, Babaeski ve Lüleburgaz'dan sonra gelmektedir. Bütün bu enzillerde Mimar Sinan büyük külliyeler yapmış, Lüleburgaz ve Havsa Külliyeleri Sokollu Mehmet Paşa'nın vakfı olmuştur.

Katip Çelebi "Hafsa"yı eski Baba (Babaeski) ve Edirne arasında kalesiz bir menzil, küçük bir kasaba olarak anlatır, Hafsa Kadın'ın çok vakfı olduğundan onun adını aldığını yazar. Evliya Çelebi de: "Süleyman Han müsahibelerinden Hafsa Hatun bu beldede sakin olmağla, anın ismi ile şöhre-i şehr olmuş bir kasabai şirindir" demektedir. Millet Kütüphanesi Ali Emiri yazmaları arasında vakfiyesi bulunan Sokullu, üç sultana vezirlik yapan en parlak devrin adamıdır. Son yıllarında, iki oğlundan biri olan Mirmiran Kurt Kasım Paşa veya Kurt Bey onun mallarını vakfı ile büyük ölçüde bu külliyeyi Sinan'a yaptırmıştır. Bu oğlu 1543 ve 1551'de Mohaç Beyi ve Temeşvar Beylerbeyi olmuştu. Sokollu iyi idareci, siyasetçi olduğu kadar sanatla ilgili imarcı bir devlet adamı idi.

Tezkirelerde Kasım Paşa ruhu için cami-i şerif, imaret, kervansaray ve hamam diye külliye yapılarının adı geçmektedir. Bu kayıtlara göre iki kervansaray, bir camii, bir medrese, imaret, çifte hamam, tekke, köprü ve arastadan meydana gelen yapılardan bugün, camii, hamam, ocaklı nişli bir duvar camii avlusuna dayalı olarak camii ve kervansa-

ray bloklarını bağlayan arastanın ortasında dua kubbesi ile sonradan hamamın kuzeydoğu köşesine eklenen çeşme kalmıştır, hepsi harap durumdadır. Modern köprünün altında ayak izleri belli olan eski köprü güneybatıda kalır. Bu köprü ile medrese ve tekke tezkerelerde yoktur.

Dua kubbesinin camii avlusu yönündeki duvar boyunca diyagonal uzanan çatı ve kemer izleri (belki medrese), Evliya Çelebi'nin anlattığı bir caddenin iki yanında üçyüz adet kârgir, kemerli dükkânlar ve bunların hamam tarafındakilerin arkasında Han-ı Azîm dediği büyük hana ait olmalıdır.

İki minaresi ve son cemaat yeri mukarnas sıraları üzerine tromplu geçişlerle tek kubbeli kare planlı camii, sade fakat abidevi bir görünüştedir. Dört sütun üzerine üç kubbeli son cemaat revakı yıkılmıştır. Yüksek bir kubbe ile örtülü ferah mekân üç sıra halinde pencerelerden aydınlanmaktadır. İki yandaki minarelerin son cemaat revakına açılan mermer söveli kapılarda kemer ayakları hafif mukarnas süslemelidir.

Engebeli bir arazi üzerine kademeli olarak düzenlenen Kadırga Sokollu Külliyesi, hanımı Esmahan Sultan adına 1571-72'de yaptırılmıştır. Camii güneyde altı dayanaklı ve yanlara doğru ikişer eksedra ile genişletilmiştir. Son cemaati yeri revaklı avluya açılır, revakların arkalarında medrese odaları vardır. Meyilli bir arazide düz bir avlu zemini elde edilmiştir.

Medrese yüksek bir zemin üzerinde, camii avlusu etrafında yer almıştır. Sokollu'nun türbesi Eyüp'te, hanımı Esmahan Sultan'ın mezarı Ayasofya'da babası II. Sultan Selim'in yanında iken, oğlu İbrahim Han birçok şeyhler arasında camii arkasındaki tekkenin mezarlığına gömülmüştür.

Kadırga Sokollu Camii, çini ve kalemişi süslemelerinin zenginliği, ahengi, mimariyi canlandırması bakımından bel-

ki de Mimar Sinan'ın en başarılı eseridir denebilir. Müezzin mahfili tavanı, kapı, pencere kapakları ve kürsü çok ince ağaç işçiliği gösteriyor. Sade mermer mihrabın iki tarafında kubbeye kadar bütün duvarı kaplayan çinilerle zarif mermer minberin külahında ve alt pencerelerin dikdörtgen alınlıklarında çini süslemelerin en kaliteli örnekleri görülmektedir. Yedi kubbeli son cemaat revakı camiiden biraz taşkındır. Avlu revakları ile bunlar arasında yanlardan birer giriş vardır.

Camii avlusunun düz çatılı revaklarını üç taraftan kubbeli medrese hücreleri çevreler, mihrap ekseni üzerinde kuzeyde dershane, avlu ortasında mermer şebekeli şadırvan yer alır. Dershanenin altından merdivenle bir giriş sağlanmıştır. Camiinin minaresi Mimar Kemaleddin tarafından 1923'te yenilenmiş, 1952'de Vakıflar tarafından restore edilmiştir.

Güneyde taş duvarla camiiden ayrılan tekke, ortada yatık dikdörtgen biçiminde semahane, düz örtülü revaklar arkasında hücrelerden ibarettir. Güneydeki kubbeli giriş kısmı ile semahane arasında iki sıra tekne tonozlu revak vardır, yalnız semahane girişi kubbelidir. Tekke çok bozuk bir tamir görmüş olup, bugün harap haldedir.

Mimar Sinan'ın Selimiye Camii yanında aynı zamanda ele aldığı eserlerden biri de İstanbul'da Kasımpaşa'da Kapudan Derya Piyale Paşa için 1573'te yaptığı camiidir. 30.5×19.5 m. boyutlu dikdörtgen biçimindeki camii iki büyük granit sütunla kemerler üzerine, herbiri ortalama 9 m. çapında altı kubbe ile örtülmüş, yanlara doğru tonozlarla biraz daha genişletilmiştir. Böylece Sinan eski ulu camiiler planını değişik bir görüşle yeniden uygulamış, üç taraftan iki katlı revaklarla çevirip, minareyi cephenin ortasına ana eksen üzerine yerleştirerek girişleri iki yana almıştır. Bir külliye halinde inşa edilen eser, Kasımpaşa'nın kuzeyinde o za-

manlar deniz kıyısı olan bir vadide yer almaktadır, Mimar Sinan'ın eseridir. Külliye binalarından camii ve türbe ile camii avlusundaki dikdörtgen çeşmenin musluk kısımları ayaktadır. Medrese, tekke, sıbyan mektebi ve çarşıdan birşey kalmamıştır. Sadece duvarları ve kubbenin kenarları kalan hamam ise çevre yoluna yakın olup, bugün içinde biriket yapılmaktadır.

Hüseyin Ayvansarayi, Mecmua-î Tevarih'te: "Camiinin önündeki avluda bir sıra hücre var, bir taraftakiler medreseye, diğer taraftakiler ise derviş tekkesine aittir. Tekkenin önünde 29 kemerli sütun bulunmaktadır" diye bilgi vermektedir. Piyale Paşa bundan başka Piyale Mescidi'ni, Çanakkale'de bir camii ve fethettiği Sakız Adası'nda bir camii ve hamamı ve İstanbul Mercan Çarşısı'nda bir sebil ve mektep binası yaptırmıştır. Camii yanındaki türbede Gevher Han Sultan'dan doğan yedi kızı ve dört oğlu ile birlikte yatmaktadır.

Üç yandan kapısı olan geniş bir avluda yer alan camii 54.6×45 m. bir alanı kaplayan dokuz eşit kubbeli bir yapı olup, mihrap ekseni üzerinde girişin tam ortasında minare yükselmektedir. Düz çatılı çift son cemaat yeri ve iki yanda ağır payelerin taşıdığı tonozlu revakın üstünde açık bir teras vardır. Cephede baklava başlıklı 22 mermer sütunla ikinci son cemaat revakının düz saçağı bugün yıkılmıştır. Asıl son cemaat revakı altı paye ile üç bölüme ayrılmış her iki yanda büyük sivri kemerle açılmıştır. Yan kapılar iki sütuna dayanan üç kemerle dışa açılmaktadır. Basık yay kemerleri siyah beyaz mermerden geçmeli kapı söveleri yekpare mermerdendir.

İçeride iki orta sütun ve duvarlardaki gizli payelen altı kubbeyi taşıyor. Yanlardaki tonozlu mekânlar sivri kemerlerle açılmıştır. Kapıların ortasında müezzin mahfili bakla-

va balıklı beş sütunla çevrili olup üstüne sonradan bir ahşap mahfil eklenmiştir.

Çini mihrap çift nişli olup 3 m. eninde, 7.50 m. boyundadır. Kumaş desenlerini andıran baklava şeması ile beyaz zemine lacivert, yeşil, kırmızı renkte şeritler değişik ölçüde şakayıklarla bağlanmıştır, ortasında stilize nar çiçekleri vardır.

Lacivert üzerine beyaz geniş kitabe kuşağı giriş cephesi dışında üç taraftan camiiyi çevreliyor. Kitabenin bölümleri arasında iki yandan rumilerle çevrili şakayık ve nar çiçeklerinden süslemeler kıvrak hançer yapraklar, ince bordürlerde altta ve üstte lacivert renkli palmetler dizisi vardır. Camiideki kitabeler Çerkes Hasan hattıdır.

Mihrap duvarı pencere alınlıklarında, kapıların üstlerinde ve mahfil korkuluklarında zengin ve renkli kalemişleri vardır.

Minber yekpare mermerden oldukça sade süslemesiz olup yalnız taht kısmının sütunları ve kemerleri iki renkli taşlarla geçmeli yapılmıştır. Ongen kaide üzerine ahşap sekizgen konik külahta, kırmızı zemin üzerine altın yaldız şeritlerle baklavalı bir örnek ve aralarda rumili altın yaldızlı şemselerle süslemeler vardır.

Güneydeki hazirede bulunan Piyale Paşa'nın türbesi, kesmetaştan sekizgen biçiminde kubbeli bir yapı olup kitabesi yoktur. Etrafını çeviren 24 sütun üzerine kiremit kaplı saçaktan yalnız temeller kalmış olup, sekizgen sütunların parçaları yer yer hazirede görülmektedir. Altta mermer söveli dikdörtgen, üstte sivri kemerli alçı şebekeli pencereler vardır. Mermer söveli kapı, kırmızı beyaz mermer geçmelerden bir yay kemerle içeri açılır. Türbede üç sanduka ile on mermer lahit vardır. Mermer lahitler XVI. yüzyılın na-

türalist çiçek motifleri ile kabartma ve çok renkli kalemişi süslemelidir. Hiçbir özelliği olmayan üç tahta sandukadan ortadakinin Piyale Paşa'ya ait olduğu tahmin edilmektedir. Sandukalara ve lahitlere ait tarih ve kitabe yoktur.

Lahitler üzerindeki süslemelerin benzerleri, Eyüp Sokollu Türbesi'ndeki bir lahit üzerindeki kalemişi vazo ve güller, Edirne Muradiye Camii'nde kalemişi servi ve asma olarak görülür. Zarif süslemeli hotozu ile lahitlerden birinin benzeri Pertev Paşa'nın kızı Safiye'nin lahdinde vardır ve bu H. 984 tarihlidir, tarihlendirmede yardımcı olur.

1574'te II. Selim'in ölümü ile tahta geçen III. Sultan Murat zamanında mimari canlılığını kaybetmeden birçok eserler yapılmış, onun saltanatında Sinan ölümüne kadar 14 yıl daha yeni eserler vermiştir. Bunlar arasında Mimar Sinan, 985 (1577)'te Azapkapı'da yine Sokollu Mehmet Paşa için yaptığı camiide, iki yıl sonra Edirne Selimiye Camii planını küçük ölçüde bir daha uygulamıştır. Alttaki mahzen ve dükkânlar üzerinde fevkani bir yapı olan camii, üç taraftan mahfillerle çevrilmiş kare biçiminde bir yapı olup, altısı açıkta, ikisi mihrap duvarına bağlı sekiz paye üzerine oturan 12 m. çapındaki kubbesi ile Selimiye'ye uymaktadır. Açıktaki payelerin üst yarısı Şehzade Camii'nde olduğu gibi yivlenmiştir. Kubbe köşelerde eksedralar, mihrap ve giriş tarafı ile yanlara doğru küçük yarım kubbeciklerle çevrilmiş, mihrap bölümü dört metre kadar dışa çıkıntı yapmıştır. Giriş tarafında köşlere birer küçük kubbe yerleştirilmiş aradaki boşluklar ve mihrap tarafındaki köşeler çapraz tonozlarla örtülmüştür. Takviye kuleleri kubbenin etrafını bir çelenk gibi kavramaktadır. Ön tarafta iki katlı, kapalı, son cemaat revakına yanlardaki merdivenlerden çıkılır. Kuzeybatı köşesindeki minare bir geçitle buraya bağlanmıştır.

Edirne Rüstem Paşa Hanı Mimar Sinan'ın önemli eserlerinden biridir. Girişin solundaki asıl büyük han şehir hanı, sağındaki ise menzil hanı olarak değerlendirilir. Büyük han kareye yakın dikdörtgen planda revaklı avlu etrafında altta beşik tonozlu otuzbeş oda üst katta kubbeli otuzsekiz odadan ibarettir. Menzil hanı diyebileceğimiz sağdaki küçük han arsa durumuna uymak için intizamsız çarpık bir avlu çevresinde düzenlenmişti. Her iki hanın sokak tarafındaki hareketli cephesine dükkânlar sıralanmıştır. 25 yıl kadar önce otel olarak çok başarılı bir restorasyon geçiren Rüstem Paşa Hanı 1980'de Ağa Han mimarlık ödülünü kazanmıştır.

1579'da Mimar Sinan İzmit'te Pertev Paşa Külliyesi'ni tamamlamıştır. Pertev Paşa ölümünden önce külliyesini başlatmış, Sinan onun Eyüp'teki türbesini de yapmıştır. Külliye binalarından bugün yıkılmış olan, önünde on dükkânlı kervansaray veya han, harabe halindeki hamam ve tamamı ile yeniden yapılan sıbyan mektebi yanında ayakta kalan camii, tromplar üzerine tek kubbe yapısıdır. Trompları dıştan da belirlenmiş olan kubbe, dört köşeden payanda kemerleri ile desteklenmiştir. Ortada üç kubbe, yanlarda aynalı tonozla beş gözlü son cemaat revakı hafifçe yanlara taşmakta olup üç taraftan mermer sütunlar üzerine onbir sivri kemerli geniş bir revakla kavranmıştır. Duvarla çevrili avludan yalnız şadırvan kalmıştır. Çok sayıda pencerelerle aydınlanan ferah mekânda, giriş tarafında ileri fırlayan duvar payelerinin meydana getirdiği üç derin niş dışında sadelik hakimdir. Mermer mihrap ve minber devrinden kalmadır, fakat minber sonradan boyanmış, yaldızlanmıştır.

Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi 984 (1576): Konya-Akşehir yolunda Menzil Külliyesi; camii, imaret, bedesten (arasta) ve kervansaraydan meydana gelmiştir. Camiiye ait

bir kitabeye göre III. Sultan Murat'ın veziri, Kıbrıs Fatihi Lala Mustafa Paşa tarafından 984 (1576)'ta Mimar Sinan'a yaptırılmıştır.

Külliyenin en büyük yapısı olan kervansarayın orta bölümünde, kuzey duvarında bir ocak nişinin taşında 992 (1584) tarihi, bunun camiiden sekiz yıl sonra, Sinan'ın ölümünden iki yıl önce tamamlandığını gösterebilir.

Külliye yapıları doğu-batı yönünde uzanan bedestenin bir tarafında, güneyinde toplanmıştır. Bedesten girişinin tam karşısında yer alan Kurşunlu Camii üç kubbeli son cemaat yeri ile tek pandantif kubbeli kare bir yapıdır. Muntazam kesmetaş örgülü duvarlarda altta sivri kemerli, üstte düz söveli iki sıra pencere açılmıştır. Mihrap nişi mukarnaslı dikdörtgen, ağaç minber geometrik oyma süslemelidir. Girişin sağındaki minare şerefesinin korkuluk şebekeleri ve son cemaat sütunlarının baklavalı ve mukarnas başlıkları dikkati çeker. Ortada bir şadırvan vardır. Batı kenarda uzanan imaret, moloz-taş yapısı üç kubbe ve ayna tonozlu dikdörtgen bir mekândan ibarettir. Külliyenin en büyük yapısı (49.80×36.20 m.) olan beş nefli kervansaray kesmetaş ve tuğla örgülü cephesi ile doğu kenara yerleştirilmiştir. Bunun güney cephesi moloz-taş ve tuğla örgülü duvarla kapalıdır. Eskiden bedesten dükkânları bulunan kuzey cephesi çok haraptır. Vakıflarca onarılarak yeni dükkânlarla tamamlanmıştır. Külliyenin avlusuna açılan batı cephesinde bazı kubbeli ve tonozlu odalar misafirler ve yöneticilere ayrılmıştır. Bu cephe eğri olduğu gibi, doğu duvarı da çarpık olup arsa durumuna uydurulmuştur. Mimar Sinan burada Sokollu için yaptığı külliyelerden değişik bir plan uygulamıştır.

Mimar Sinan'ın Selimiye'den sonra yaptığı büyük külliyelerden biri de İstanbul Üsküdar Toptaşı'nda Eski Valide Camii'dir. II. Selim'in hanımı, III. Murat'ın annesi Vene-

dikli Nurbanu Valide tarafından yaptırılmıştır. Camii, medrese, darüşşifa, kervansaray, tabhane, imaret, darülkurra ve hamamdan ibaret olup, geniş bir bölgeye yayılan külliye binaları güç bir arsada seviye farkı ile sıralanmış, aradan sokaklar geçirilmiştir. Darülkurran'ın kitabesine göre 1577'de başlanıp, Nurbanu Valide'nin öldüğü 1583 yılında ancak tamamlanmıştır. Altı dayanaklı gruba giren yatık dikdörtgen biçimindeki camiide orta kubbe dört köşeye eksedralarla bağlanmış, çıkıntılı mihrap bölümü yarım kubbe ile örtülmüş ve yanlara doğru ikişer küçük kubbe ile genişletilmiştir. Ortada ayna tonoz, yanlarda ikişer kubbeli son cemaat revakı, üç taraftan düz çatılı bir dış revakla kavranmıştır. Minareler son cemaat revakının iki yanından yükseliyorlar, hem dışa, hem camii içine açılan kapıları vardır. Minareler XIX. yüzyılda tamir görmüştür.

Hadikaya göre XVII. yüzyılda mütevelli olan Pir Ali' nin camiiye iki kubbe eklediği kaydedilmektedir. Son cemaat revakının durumuna bakılırsa yanlardaki ikişer küçük kubbe ile mekanın genişletilmesi ve dış revakın ilavesi bu zamandandır denebilir. III. Sultan Osman (1754-1757)'da camiinin Hünkâr mahfilini esaslı şekilde tamir ettirmiştir. Camii üç taraftan üst manfillerle çevrilidir. Mihrap bölümü, yan duvarlar, bahar açmış dallar, natüralist çiçekler, vazodan gelişen kompozisyonlu panolar ve kitabe kuşağı olarak en kaliteli İznik çinilerinden zengin bir dekor gösteriyor. Geometrik örnekli şebekelerle mermer minber ve ağaç işleme vaaz kürsüsü devrinden kalmadır.

Camii U biçiminde kavrayan revaklı avlu, arkadan dönerek kıble duvarı ile birleştirilmiştir. Üç taraftan merdivenle çıkılan kubbeli girişler avluya açılır. Daha alçak seviyeli ve çarpık planlı medrese kuzey taraftan camiinin avlu duvarları ile birleşir ve merdivenli bir geçitle oraya açılır. Revak-

lar arkasında medrese hücreleri ocaksızdır, dershane dışa çıkıntı yapmaktadır. Camiin güneyinde kalan darülkurra kare duvarlar üzerine tek kubbeli bir yapı olup camii ile arasında duvarla çevrili hazire vardır. Revaklı avlu etrafında bir dershane ile kırk hücreli darüşşifa ayrı bir blok halinde doğu tarafta yer alır. Arsaya uyan eğri bir planı vardır, kapısı güneybatı köşesinden bir mekândan geçerek şadırvanlı avluya açılır.

Batıda yine ayrı bölüm halinde büyük ölçüde planlanmış olan imaret-tabhane revaklı avluya güney ve kuzeyden bağlanan iki bloktan ibarettir, bugün cezaevi olmuştur. kuzeyden bunlara birleşen ve diğerleri gibi revaklı olan üçüncü blokun kapısı da kuzeydendir ve burası tekke olabilir.

Çok harap kervansaray iki sıra paye ile üç bölüme ayrılmış, bölümler ortada kubbeli bir mekânla enine kesilmiştir. Külliyeden epeyce uzakta kalan müşterek külhanlı çifte hamam tekne tonozlu soğukluk, ortası kubbe, iki yanı tonozlu birer ılıklık ve büyük kubbeli sıcaklıktan ibarettir.

Sinan bundan sonra en küçük külliyesinide yine Üsküdar'da deniz kıyısında, eşsiz manzaraya bakan bir burun üzerinde, semte adını veren İsfendiyaroğullarından vezir Şemsi Ahmet Paşa için 1580'de yapmıştır. Camii, türbe ve medreseden ibaret külliyeyi Sinan dar bir arsaya yerleştirmek zorunda idi.

8×8 m. kenarlı kare planlı camii tromplu kubbe örtülüdür. Son cemaat revakı batı duvarı boyunca da uzanıyor. Sade mermer mihrabı, ahşap minberi vardır. Kare biçiminde ve ayna tonozlu türbesi doğudan camiiye bitişiktir. L biçiminde iki kanatlı medrese düz çatılı revaklar arkasında kubbeli hücreler ve büyükçe bir dershane ile camiinin batı tarafındadır. Camii ve türbe kesmetaş medrese tuğla ve taş örgülü

duvarlarla yapılmıştır. Çok harap durumda iken 1938'de tamir görmüş, 1953'te medrese kütüphane yapılmıştır.

Aynı yıl içinde Mimar Sinan, Kapudan Derya Kılıç Ali Paşa'nın İstanbul'da Tophane'de camii, sebil, medrese, türbe ve hamamdan ibaret külliyesini tamamlamıştır. Mimar Sinan burada oldukça büyük bir camiide uzun zaman hayranlıkla incelediği Ayasofya planına yakın bir deneme yapmıştır. Çapraz tonozlu yan nefler üzerine de mahfiller uzanmaktadır. Mihrap bölümü dışa taşkındır. Kubbe geniş atkılı dört payanda kemeri ile desteklenmiştir. Beş kubbeli son cemaat revakı sundurma biçiminde geniş bir dış revakla üç yandan çevrelenmiştir. Çift son cemaat yeri ve mahfillerle kesilen aydınlık yüzünden camiinin içi oldukça loştur. mihrap duvarında daire madalyon halinde düzenlenmiş çini kitabeler Süleymaniye Camii'nde görülen kompozisyona uygundur. İnce bir işçilik gösteren mermer mihrap ve minber devrindendir. Müezzin mahfilinin altında tavanın kalemişleri de aslındandır. Mihrap duvarı arkasında küçük hazirede Kılıç Ali Paşa'nın sekizgen türbesini de içine alan camiinin etrafı taş duvarla çevrilmiş, bunun caddeye bakan kuzey köşesinde sebil yer almıştır. Arada kalan avluda şadırvan vardır. Çok uzun gövdesi ile ince endamlı minare tamir görmüştür. Medrese güneybatı köşesinden bu dış duvara dayalıdır. Avlu revak kubbeleri ile hücrelerinin kubbeleri eşit olup, dershane kubbesi yarı yarıya hazireye taşkındır, kapısı sokaktandır. Sokağın öbür tarafında, külliyede daha sonra 1583'te tamamlanan hamam bulunmaktadır.

Sinan'ın kendi memleketi Kayseri'de 1581'de yaptığı Kurşunlu Camii kesmetaştan çok muntazam örgülü duvarlar üzerine tek pandantif kubbeli olup mekân yanlarda iki duvar payesinin meydana getirdiği üçer niş, girişin ve mihrabın iki tarafında birer niş halinde derinleştirilmiş olup,

İstanbul Silivrikapı'da Hadım İbrahim Paşa Camii'ne benzer sekiz dayanaklı bir planı vardır, yalnız oradaki tromplu kubbe burada pandantiflere oturmaktadır. Hafifçe yanlara taşkın beş kubbeli son cemaat revakı sütunlar üzerine hafif sivri kemerlerle meyilli çatılı ikinci bir revakla üç yandan kavranmıştır. Minare, camiinin kuzeybatı köşesindedir. Az sayıda pencerelerle küp biçiminde yükselen duvarların sertliği cephede yirmibeş kemerli dış revak, son cemaat kubbeleri ve minare ile canlandırılmış, güney duvarının köşeleri dıştan iki payanda ile ayrıca desteklenmiştir.

Hizmetinde bulunduğu dördüncü Osmanlı sultanı olan III. Murat için Muradiye Camii ve külliyesini Sinan, Manisa şehrinde yapmıştır 1583'te Hac'dan dönüşünde Manisa' ya gelen Sinan, camiinin planlanmasını hazırladıktan sonra Mimar Mahmut Ağa'yı inşaatla görevlendirmiş, fakat onun beklenmeyen ölümü üzerine yerine Sedefkâr Mehmet Ağa gelmiştir. Sinan'ın Üçüncü Selatin Camii, Süleymaniye ve Selimiye yanında çok önemsiz kalmaktadır. Burada Üsküdar İskele Mihrimah Sultan Camii'nin planını, Sinan'ın son yıllarında değişik bir görüşle ele aldığı ileri sürülebilir. Ortalama 11 m. çapındaki kubbe üç taraftan yarım çapraz tonozlarla genişletilmiş olup, mihrap bölümü dışa doğru çıkıntılıdır. Beş kubbeli son cemaat revakının iki yanında tek şerefeli ince endamlı birer minare yükselmektedir. Arada ön cepheyi taçlandıran merdivenli yüksek alınlık ahenksizlik yaratmaktadır. Üsküdar İskele Camii'nde bu daha iyi çözümlenmiştir. Kubbenin dört tarafında oldukça yüksek takviye kuleleri sekizgen biçimindedir. Yan cephelerde dört sütun üzerine düz çatılı revaklar vardır, bunların hizasında başlayan bir halat silme alt kat pencerelerin üstünden bütün yapıyı dolanmaktadır. Güney tarafta duvarların üst yarısında tek veya çift pencereler ikinci bir kemerle kavranarak arka cepheye değişik başarılı bir ifade kazandırılmıştır.

Yan revakların üstünden de üç sivri kemerli niş içinde uzun pencerelerle duvarlar hafifletilmiştir. Dıştan bakınca olduğundan daha büyük görünen camii, çifte minareli cephesi, kemerler ve pencerelerde renkli taş süslemeleri, duvarların üst kenarındaki kuvvetli silmeler ve kubbe sistemi ile bir bütün olarak çok gösterişlidir. Geniş pencerelerle aydınlanan ferah iç mekanda orta kubbenin hakimiyeti sağlanamamış, yarım tonozlu girintilerle bütünlük bozulmuş gibidir. Mihrap bölümünde duvarlar çok zengin dekorlu çini kaplamalarla süslenmiş, renkli cam alçı pencereler ise yeni tarihlerde başarısız tamirlerle bozulmuştur. Duvar payeleri arasında dört derin girinti halinde kuzey duvarındaki mahfil mermerden dört kare paye üzerindeki dilimli kemerlerle yükselmektedir. Bu girintilerin derinliği minarelerin oturduğu kaidenin kalınlığına uygundur. Yanlarda da küçük mahfiller vardır. Güneydoğuda mihraptan uzakta kalan hünkâr mahfilli iki sütun üzerine oturmaktadır. Tavanındaki çok renkli kalemişleri devrindeki en zengin örneklerden biridir. Mermer şebekeli minber ayrıca renkli ve yaldızlı süslemelerle süslenmiş, buna karşılık mermer mihrabın üst tarafı yağlıboya ile saygısızca boyanmıştır.

Şimdi müze olan medrese tuğla taş örgülü duvarlar üzerine çok ahenkli revaklı avlusu, ocaklı medrese odaları, sekizgen biçiminde büyük dershanesi ile kuzeydoğuda yer alır. Giriş tarafında yalnız revaklar vardır, avlusu mermer döşemelidir.

Düz çatılı avlu revakları ve kubbeleri kiremit kaplamalı, geniş imaret bunun yanındadır ve tamir görmüştür. Camii ve külliye binalarının tamamlanması 1585 yılına kadar sürmüştür.

Tosya'da Abdurrahman Paşa Camii, bu yıllarda, 1584'te dört yarım kubbeli planın Anadolu'daki diğer bir uygula-

masını gösteriyor. Gayet muntazam tuğla-taş duvarları, ikisi duvara dayalı dört paye üzerine oturan kubbe sistemi ve beş kubbeli son cemaat yerinin mermer sütunlar üzerine iki renkli taş kemerleri ile dikkati çeken camiin kısa gövdeli minaresi başarısız bir tamir görmüştür. Merkezi kubbeli planda mihrap bölümündeki yarım kubbenin yanları boş bırakılmış, buradaki küçük kubbelere yer verilmemiştir.

1585 yılında İstanbul'da Vlaherna Sarayı'nın eski temellerinin meydana getirdiği bir teras üzerinde Kazasker Alanyalı İvaz Efendi tarafında ölümünden önce yaptırılan camii, tezkerelerde adı geçmemekle beraber Sinan'a maledilir. Zal Mahmut Paşa Camii'ni hatırlatan bazı özellikleri bu fikri doğurmuştur. Tuğla taş duvarlar üzerine tek kubbeli camiide altı dayanaklı kubbe yanlara doğru ikişer eksedra ile genişletilmiş olup, mihrap bölümü dışarı taşkındır. Yanlarda ve girişte duvar payeleri derinliğinde mahfiller yer almıştır. Güney duvarının batısına dayalı minarenin başka benzeri olmayan garip bir durumu vardır. Üç taraftan camiiyi çevreleyen alçak meyilli çatılı son cemaat revakı 1935'den sonra, iki yanda kapıların önündeki camekânlı girişlerle birlikte kaldırılmıştır. Bu revakların minareden sonra yapılmış olmaları gerekir. Dört kat halinde yükselen cephede ilk iki kat dikdörtgen daha yukarıdaki katlar sivri kemerli uzun pencerelerle monoton bir sıralama gösteriyor ve Zal Mahmut Paşa Camii'ni andırıyor. Nisbeten küçük ölçüdeki camiinin içi bol pencereli aydınlık mekânı, iki katlı mahfilleri, mihrabı süsleyen İznik işi çok zarif büyük panoları ile ferahlık yaratmaktadır.

Fatih Çarşamba semtinde Mehmet Ağa Camii de aynı tarihte yapılmıştır. Darüssaade Ağası Mehmet Ağa'nın bu camiinde Mimar Davut Ağa, ustası Sinan'ın kare plan içinde sekiz dayanaklı camiilerinin küçük ölçüde bir uygulama-

sını gerçekleştirmiştir. Mimari bakımdan bir yenilik getirmeyen camiide 11 m. çapında tromplu kubbe sekiz duvar payesine dayanmaktadır, bunlar dıştan kulelerle belirtilmiştir. Mermer sütunlar üzerine beş kubbeli son cemaat revakı kesme taştan, camii duvarları ise tuğla-taş örgülüdür. Mihrap bölümü dışa taşkındır ve nadide çini kaplamalarla süslenmiştir. Pencere alınlıklarında da çini kaplama vardır. Camiin güneydoğusunda Mehmet Ağa'nın sade bir türbesi vardır. Camiiden bir yıl sonra iyi bir işçilikle tamamlanmış olan çifte hamam, bugün hâlâ işlemektedir.

1586'da Mimar Sinan Yedikule'de mütevazı bir yapı olan Ramazan Efendi Camii'ni yapmış, kitabesini de dostu Sâî Çelebi'ye yazdırmıştır. Olgun nisbetleri ve mimari ahengi ile dikkati çeken camii dikdörtgen bir yapı olup, belki aslında ahşap çatı örtülü idi, giriş tarafında mahfili vardır. İçinde İznik işi çini süslemeler değişik kompozisyonları ile Takkeci İbrahim Ağa Camii çinileri ile boy ölçüşecek bir zenginliktedir. Son cemaat revakının sütunları kaybolmuş, öndeki bahçenin etrafı duvarla çevrilmiştir. Kabartma çiçek motifleri ile süslü taş levhalarla dikdörtgen şadırvan yerindedir.

Aynı yıldan 994 (1586) Fatih'te Sadrazam Mesih Paşa'nın camii, dördü duvara bağlı olarak sekiz dayanaklı gruba girer. Orta kubbe yanlara doğru mahfiller üzerinde üçer küçük kubbe ile genişletilmiş, köşelere birer eksedra ile bağlanmıştır. Dışa taşkın mihrap bölümü yarım kubbecikle örtülüdür. Payeler dıştan kubbenin etrafını çeviren ince uzun sekizgen kulelerle belirlenmiştir. Ortada çapraz tonoz, iki yanda ikişer kubbe ile beş gözlü son camaat yeri revakı, üç yandan dar bir revakla kavranmış, bahçe haline getirilen avlu bunun önünde yer almıştır. Minare, camiinin kuzeydoğu köşesinden yükselmektedir. Yan cephelerde kubbeler hizasında üçer geniş sivri kemerle teşkilatlanan duvarlarda iki kat

halinde açılan bol sayıda pencerelerle mahfiller ve camii iyice aydınlanıyor. Üst kat mahfiller üçer kemerle orta mekâna açılıyor. Mermer mihrabın etrafında ve pencere alınlıklarında çini süslemeler, geometrik şebekelerle ince işlenmiş minber mekânı zenginleştirmektedir. Yüksek son cemaat revakının önünde, bahçe haline getirilmiş yüksek duvarlı avluya merdivenle kubbeli bir mekândan geçilerek girilir. Kubbeli revaklar dış son cemaat yerinin köşelerine dayalı bu kubbeli mekanlara kadar uzanmaktadır. Ortada şadırvan yerine Mesih Paşa'nın sekizgen açık türbesi yer almıştır, bu değişik görünüşün başka benzeri yoktur. Bu türbeden başka oldukça dik bir yamaç üzerindeki camiin alt katında sekiz dükkânı, bir çeşmesi, bir de küçük haziresi vardır. Tezkirelerde adı geçmeyen bu camii, Mimar Davut Ağa'ya maledilmektedir.

Sinan'ın son yılında 997 (1588), bunun yakınında Vezir Nişancı Mehmet Paşa Camii yapılmıştır. Yeniliklerle dolu iç mekânı, dış görünüşü ve olgun nisbetleri ile burada, Mimar Davut Ağa ve Mehmet Ağa'nın rolü olsa da yine tamamı ile ve kuvvetle Sinan üslubunun havası esmektedir. Azapkapı Sokollu Camii plan şeması bazı değişikliklerle ele alınmış, dört taraftaki eşit yarım kubbeciklerle, köşelerdeki eksedralar duvara bağlı sekiz paye arasına yerleştirilmiştir. Mihrap tarafındaki eksedralar duvarla çevrilip köşelerdeki kubbeler kaldırıldığından bir daralma olmuş, mihrap bölümü yarım kubbesi de ayrıca dışa çıkıntı yaparak burada iki kademeli köşeler meydana gelmiştir. Giriş tarafındaki köşelere de eski tabhanelerin hatırası olarak kapıları son cemaat revakına açılan uzun dikdörtgen birer mekân yerleştirilmiştir. Mahfile ve minareye götüren merdivenler kuzey duvarındaki derin nişlerdedir. Güneyde köşelere, birer sütuna dayalı kürsüler yerleştirilmiştir. Mermer mihrap ve geometrik şebekeli zarif minber devrindendir.

Kuvvetli bir mimari görüş eseri olarak çok pencereli , yüksek, aydınlık, ferah mekân dıştan da çok yüksek hatların hakim olduğu değişik bir görünüş sağlamıştır. Daha geniş olan orta bölümde çapraz tonoz, yanlarda ikişer kubbe ile beş gözlü son cemaat revakının alçak tutulması da bu etkiyi kuvvetlendirmiştir. Aynı şekilde silmelerle üçe bölünmüş silindirik takviye kuleleri ve bunlar arasında kubbeyi çelenk gibi saran yarım kubbeciklerle eksedralar da alçak tutularak kubbenin hakimiyeti arttırılmış, son cemaat revakının batı köşesinden yükselen minare de bunu gölgelemeyecek şekilde ölçülü tutulmuştur. Tamamı ile kesme taştan yapılan camiiye karşılık, revaklı şadırvan avlusu tuğla-taş örgülü duvarı ile değişik görünüştedir. Ağaçlar ve çiçeklerle bahçe haline getirilen bu revaklı avlunun kuzeydoğu köşesi sokakla kesilmiş, arada kalan üçgen boşluklar değişik bir çözüm gerektiren yarım tonozlarla örtülmüştür. Camiin güney-doğu tarafında üçgen biçimindeki küçük hazirede Nişancı Mehmet Paşa'nın, avlunun güney-doğu köşesine dayalı sekizgen türbesi ile çeşme dışında diğer külliye binalarının durumu incelenmemiştir. Kitabelere göre camii H. 1179 ve 1251 yıllarında (XVIII. ve XIX. yüzyılda) iki defa tamir görmüş, son olarak 1958'de Vakıflarca restore edilmiştir. 1588'de Sinan'ın ölümünden sonra yapı faaliyetinde belirli bir azalma olmuştur. Onun yerine gelen Mimar Davut Ağa 1599'da ölmüş, daha sonra 1605'e kadar Dalgıç Ahmet Paşa mimar olmuştur.

RESİM LİSTESİ

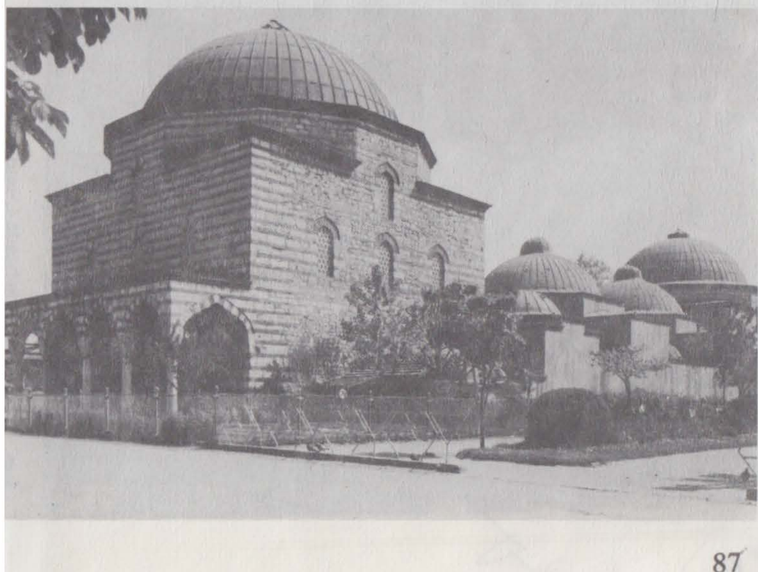
Res. 76 — İstanbul, Üsküdar, Atik Valide Camii-İçten görünüş.
Res. 77 — Manisa, Muradiye Camii (N. Başgelen) (slayt).
Res. 78 — Manisa, Muradiye Camii-Çiniler (slayt).
Res. 79 — Manisa, Muradiye Camii-Çiniler (slayt).
Res. 80 — İstanbul, Fatih, Mesih Paşa Camii.
Res. 81 — İstanbul, Fatih, Nişancı Mehmet Paşa Camii.

FOTOĞRAFLAR

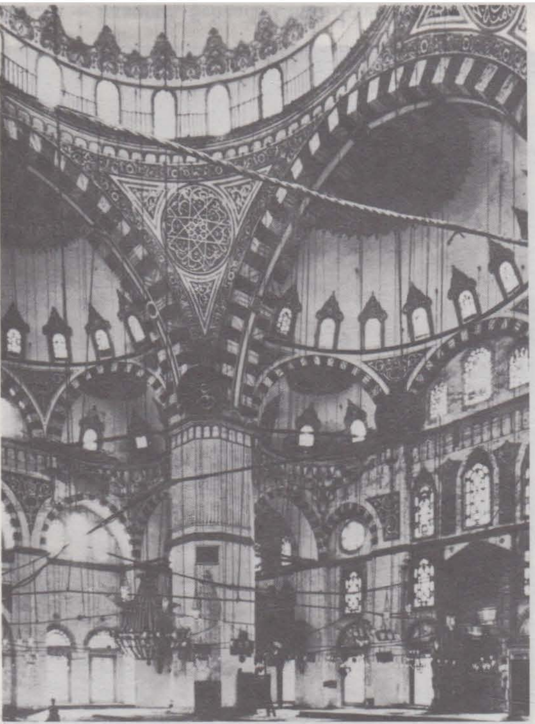
Res. 1 — İstanbul, Ayasofya-Haseki Sultan Hamamı.

Res. 2 — İstanbul, Ayasofya-Haseki Sultan Hamamı.

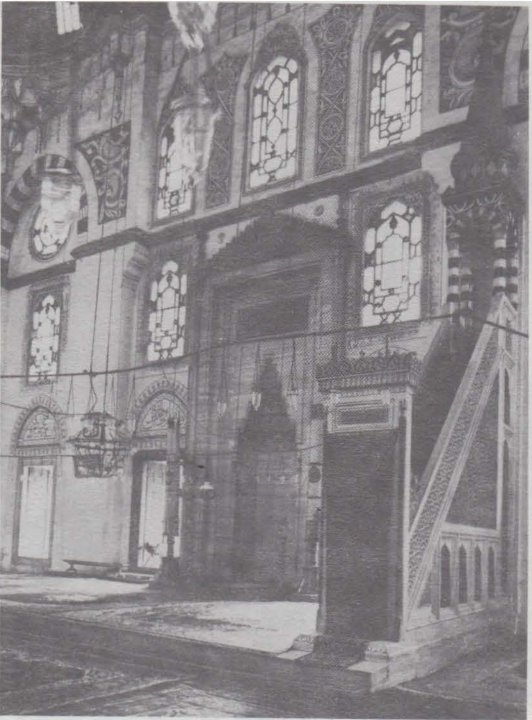
Res. 3 — İstanbul, Şehzade Camii-Yan cephe.

Res. 4 — İstanbul, Şehzade Camii-İçten görünüş.

Res. 5 — İstanbul, Şehzade Camii-Minber.

Res. 6 — İstanbul, Şehzade Camii-İçten görünüş.

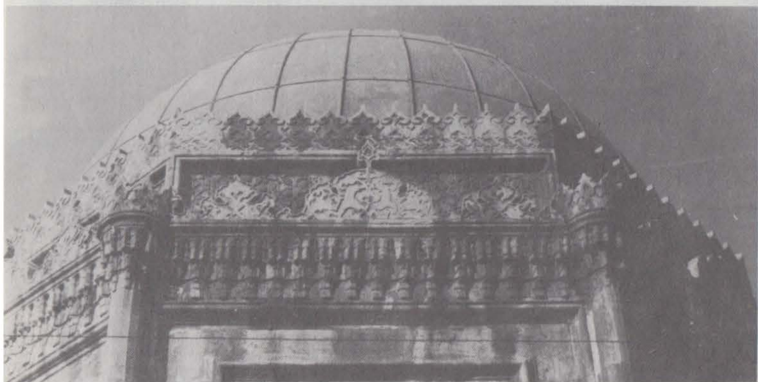
Res. 7 — İstanbul, Şehzade Mehmet Türbesi.

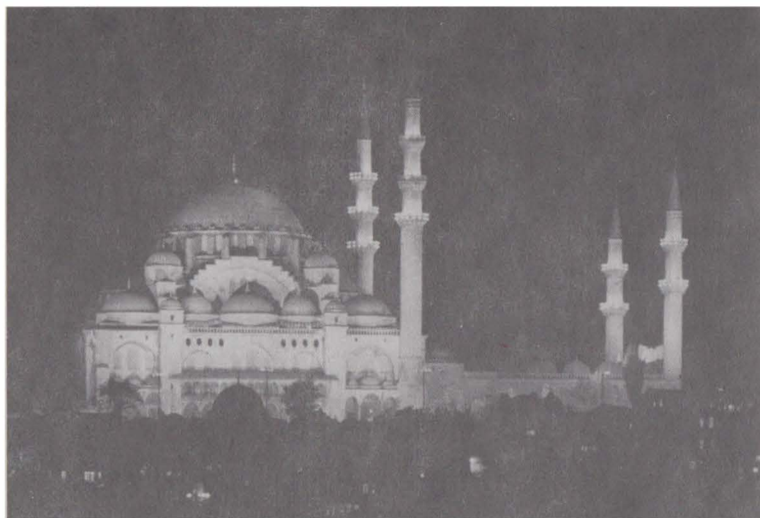

Res. 8 — İstanbul, Şehzade Mehmet Türbesi-İçten görünüş.

Res. 9 — İstanbul, Yenibahçe, Hüsrev Paşa Türbesi.

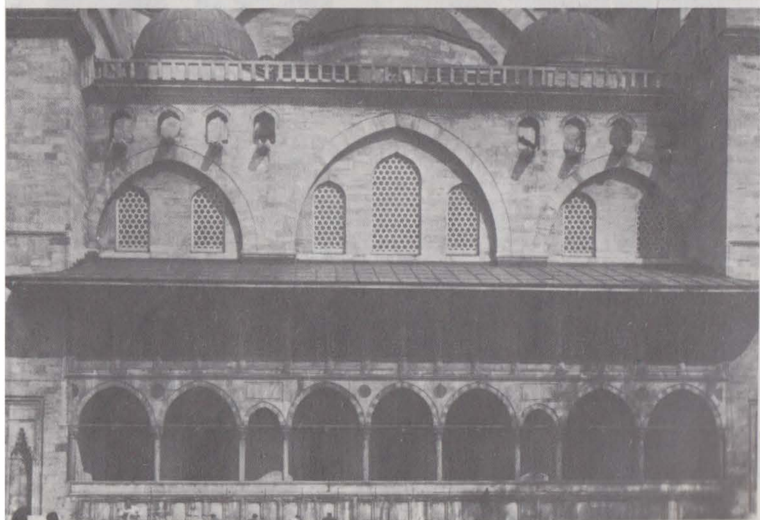
Res. 10 — İstanbul, Yenibahçe, Hüsrev Paşa Türbesi-Taş süslemeler.

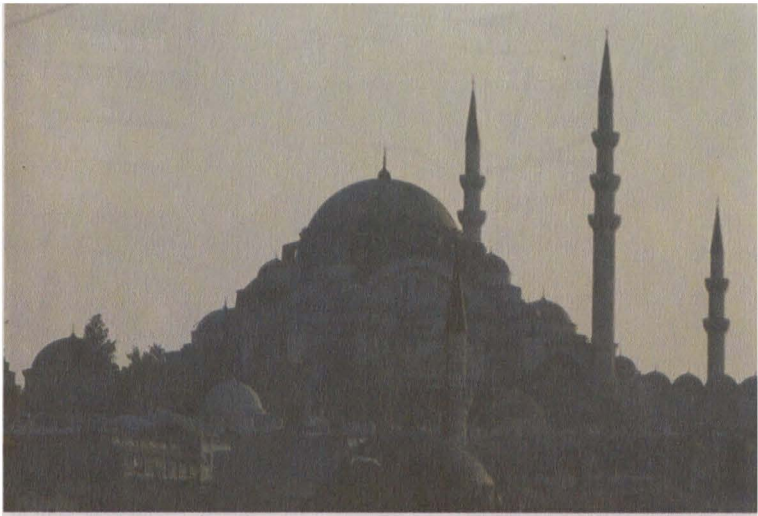
Res. 11 — İstanbul, Süleymaniye Camii.

Res. 12 — İstanbul, Süleymaniye Camii-Yan cephe.

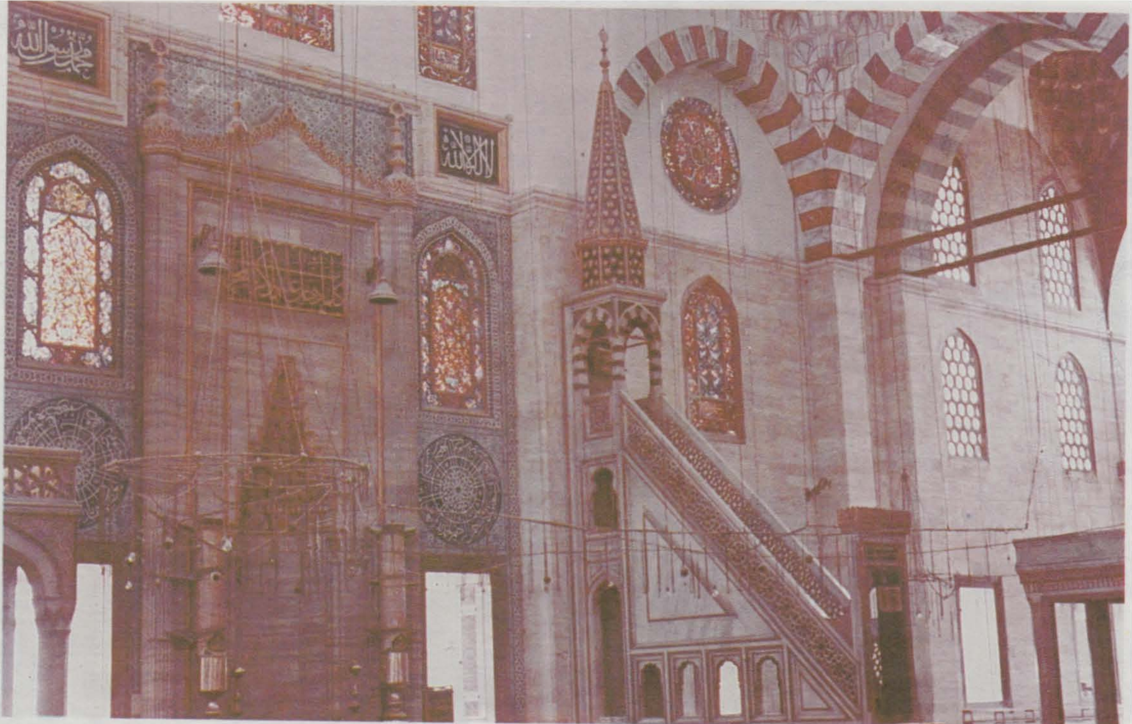
Res. 13 — İstanbul, Süleymaniye Camii-Genel görünüş.

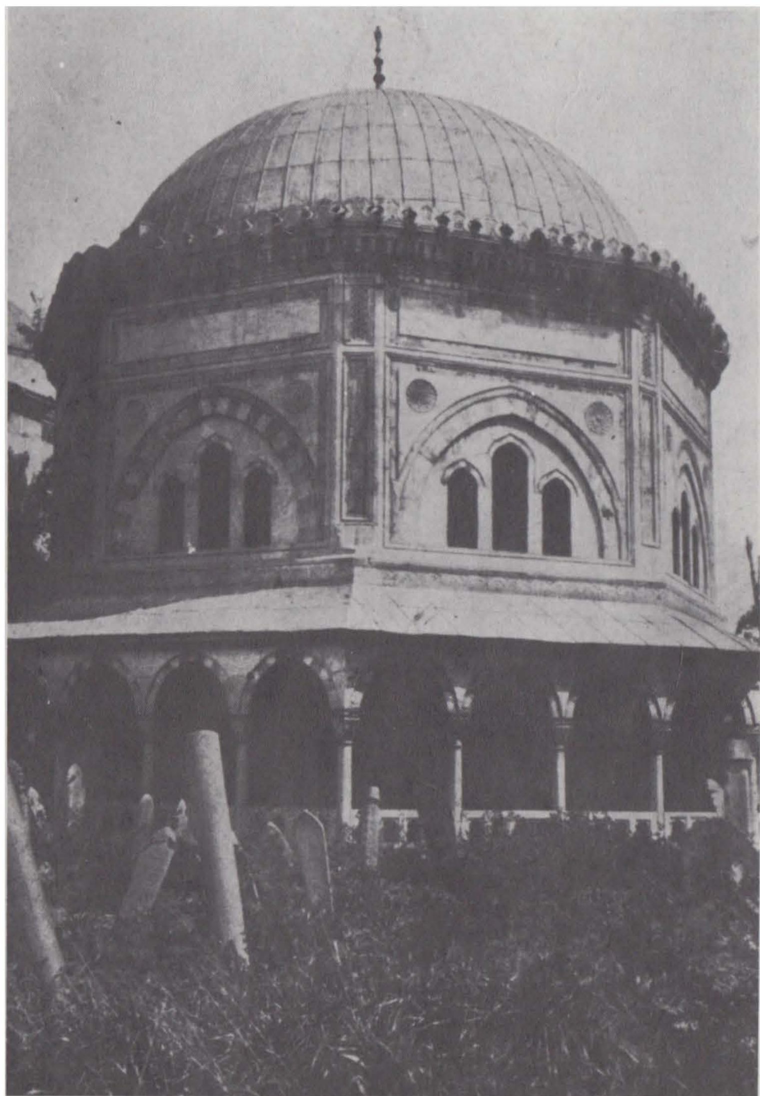
Res. 14 — İstanbul, Süleymaniye Camii-Genel görünüş (N. Başgelen).

Res. 15 — İstanbul, Süleymaniye Camii-Avlunun kuzey cephesi.

Res. 16 — İstanbul, Süleymaniye Camii-İçten görünüş.

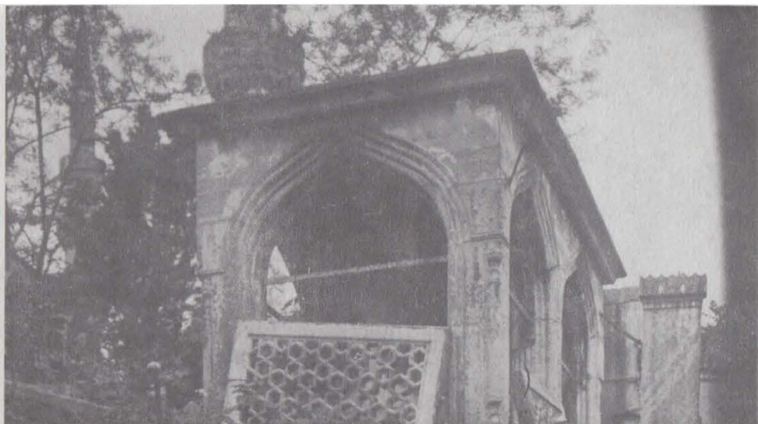
Res. 17 — İstanbul, Süleymaniye, Kanuni Sultan Süleyman'ın Türbesi.

Res. 18 — İstanbul, Süleymaniye, Hürrem Sultan Türbesi-Çiniler.

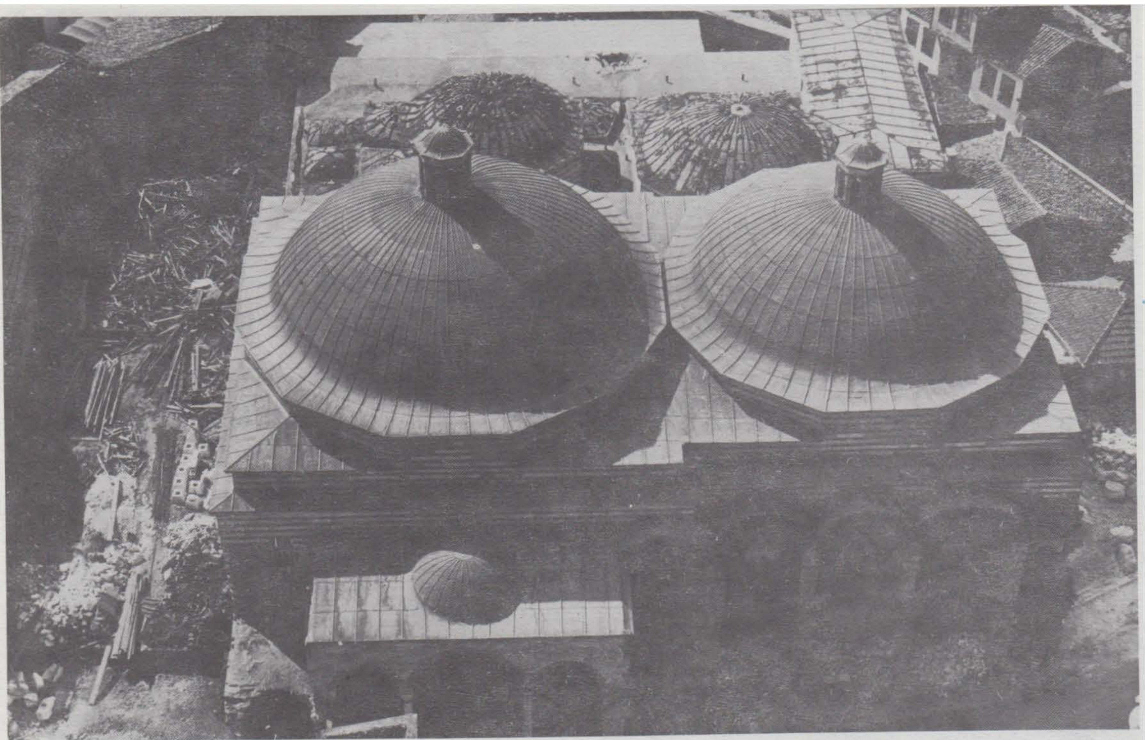
Res. 19 — İstanbul, Süleymaniye, Hürrem Sultan Türbesi-Çiniler.

Res. 20 — İstanbul, Süleymaniye, Mimar Sinan'ın Türbesi-Eski bir resim.

Res. 21 — Tekirdağ, Rüstem Paşa Camii.

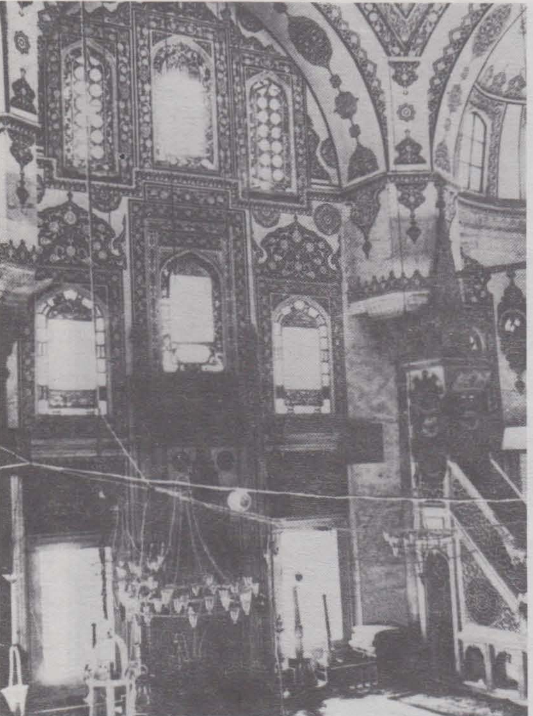
Res. 22 — Edirne, Sokollu Hamamı.

Res. 23 — İstanbul, Beşiktaş, Sinan Paşa Camii-İçten görünüş.

Res. 24 — İstanbul, Eminönü, Rüstem Paşa Camii-Son cemaat yeri çinilerinden.

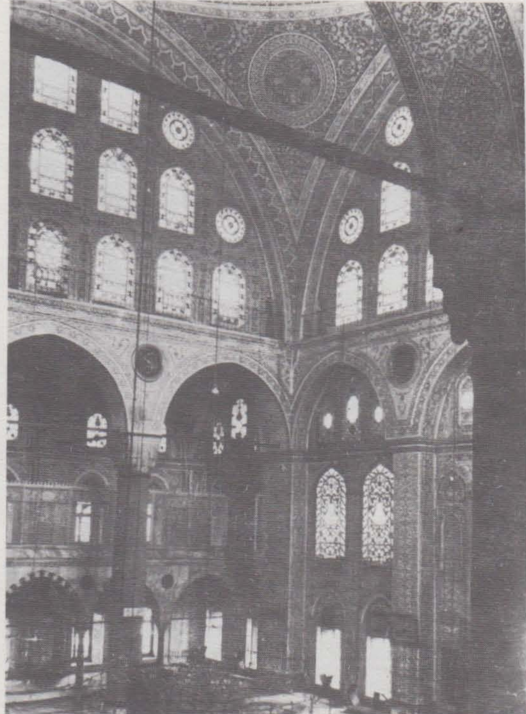
Res. 25 — İstanbul, Topkapı, Kara Ahmet Paşa Camii-İçten görünüş.

Res. 26 — İstanbul, Topkapı, Kara Ahmet Paşa Camii-İçten görünüş.

Res. 27 — İstanbul, Edirnekapı, Mihrimah Sultan Camii.

Res. 30 — İstanbul, Edirnekapı, Mihrimah Sultan Camii -İçten görünüş.

Res. 28 — İstanbul, Edirnekapı, Mihrimah Sultan Camii.

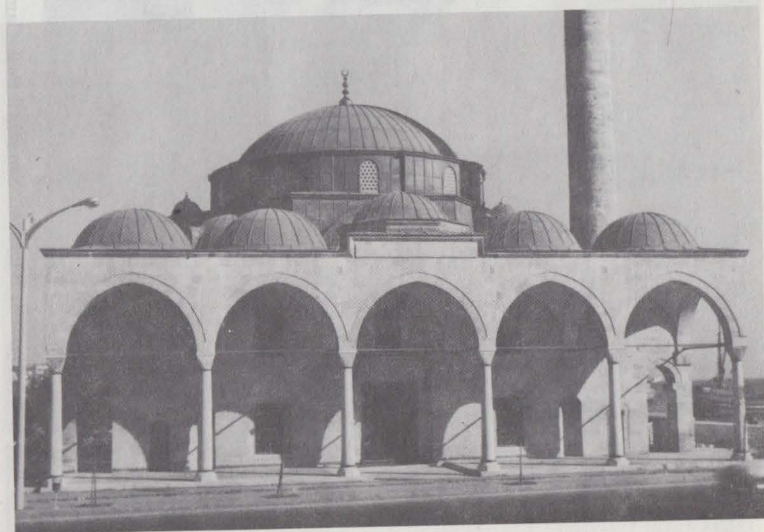
Res. 29 — İstanbul, Edirnekapı, Mihrimah Sultan Camii.

Res. 31 — İstanbul, Fındıklı, Molla Çelebi Camii.

Res. 32 — İstanbul, Fındıklı, Molla Çelebi Camii.

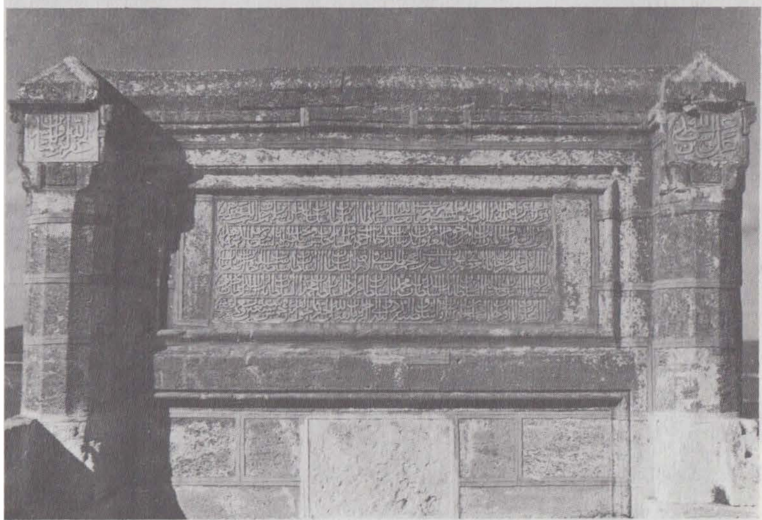

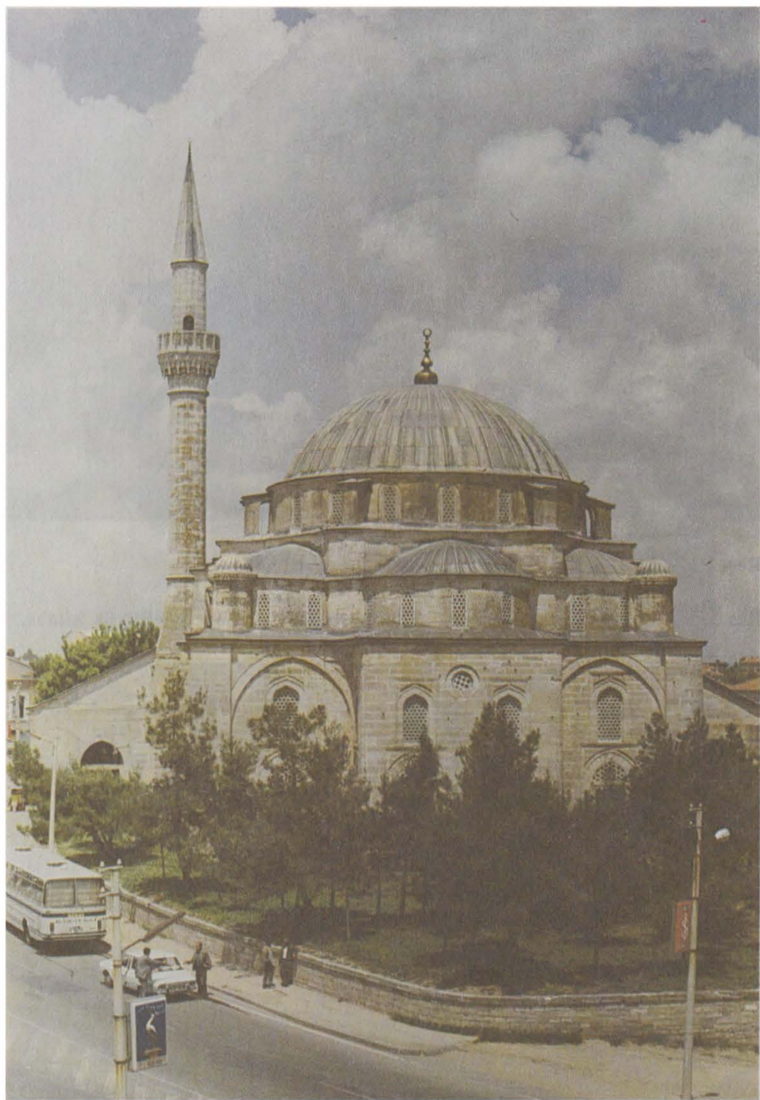
Res. 33 — Kırklareli, Babaeski, Semiz Ali Paşa Camii.

Res. 34 — Kırklareli, Babaeski, Semiz Ali Paşa Camii.

Res. 36 — İstanbul, Büyükçekmece, Sultan Süleyman Köprüsü-Büyük kitabe.

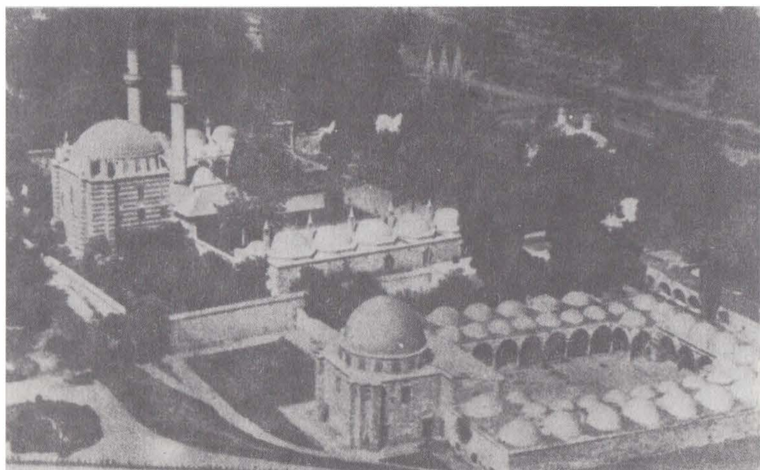

Res. 35 — Babaeski, Semiz Ali Paşa Camii (N. Başgelen).

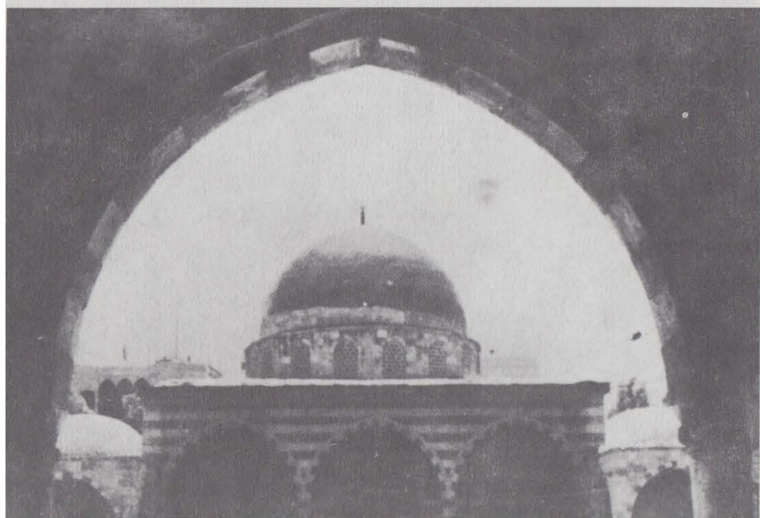
Res. 37 — İstanbul, Büyükçekmece, Sultan Süleyman Köprüsü-Orta bölüm.

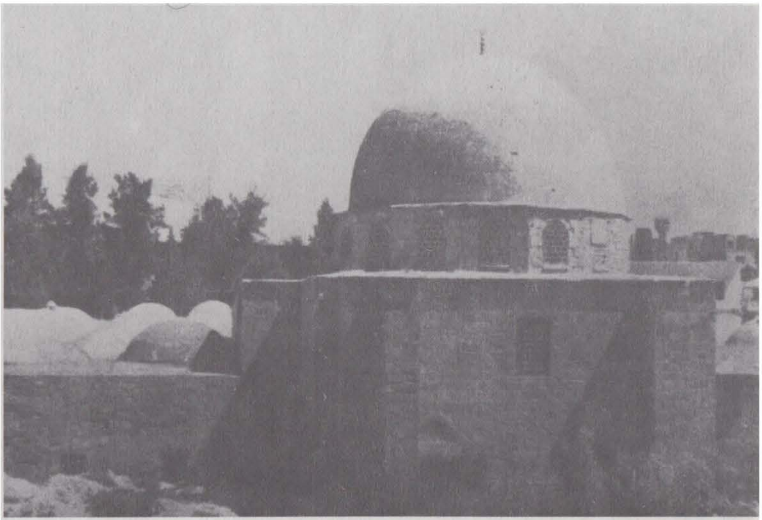
Res. 38 — İstanbul, Büyükçekmece, Sultan Köprüsü (N. Başgelen).

Res. 39 — Şam, Süleymaniye Külliyesi-Genel görünüş.

Res. 40 — Şam, Süleymaniye Camii.

Res. 41 — Şam, Süleymaniye Medresesi.

Res. 42 — Şam, Süleymaniye Külliyesi-Avludan görünüş.

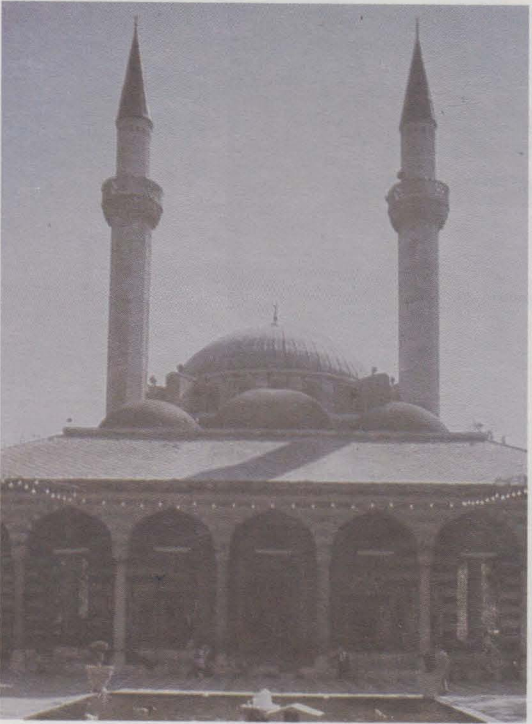
Res. 43 — Şam, Süleymaniye Külliyesi.

Res. 46 — Diyarbakır, Behram Paşa Camii.

Res. 44 — Şam, Süleymaniye Camii.

Res. 45 — Şam, Süleymaniye Camii.

Res. 47 — Diyarbakır, Behram Paşa Camii.

Res. 48 — Lüleburgaz, Sokollu Külliyesi-Medrese odaları.

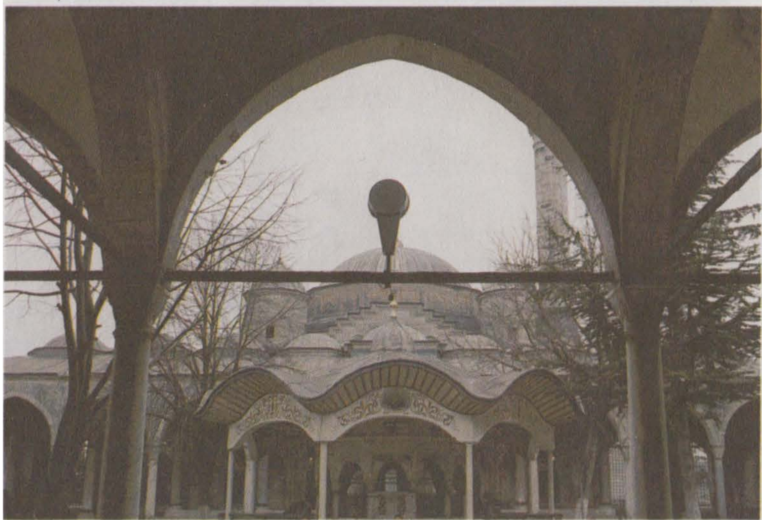
Res. 49 — Lüleburgaz, Sokollu Külliyesi-Kütüphane ve camii.

Res. 50 — Lüleburgaz, Sokollu Külliyesi-Kervansaray kitabesi.

Res. 51 — Lüleburgaz, Sokollu Camii-Avludan görünüş (N. Başgelen).

Res. 52 — Edirne, Selimiye Camii-Genel görünüş.

Res. 53 — Edirne, Selimiye Camii.

Res. 54 — Edirne, Selimiye Camii-İçten görünüş.

Res. 55 — Edirne, Selimiye Camii-Avludan görünüş (N. Başgelen).

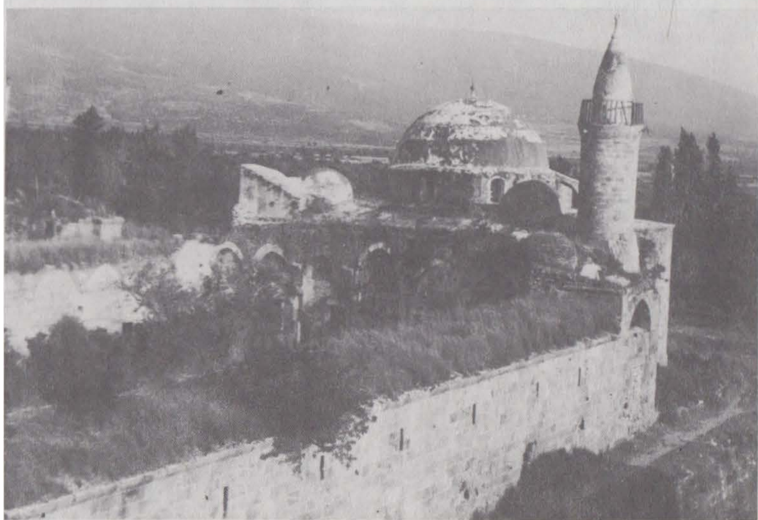

Res. 56 — Edirne, Selimiye Camii (N. Başgelen).

Res. 57 — Hatay, Payas, Sultan 2. Selim Külliyesi.

Res. 58 — Hatay, Payas, Sultan 2. Selim Külliyesi-Camii.

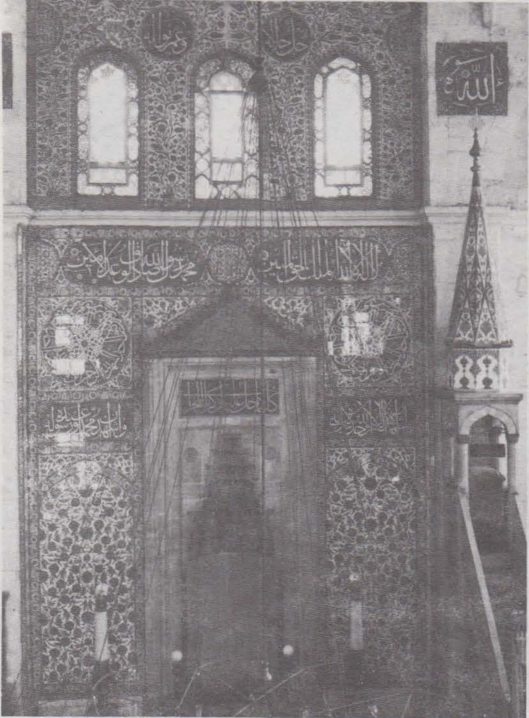
Res. 59 — Edirne, Havsa, Sokollu Külliyesi-Dua kubbesi ve camii.

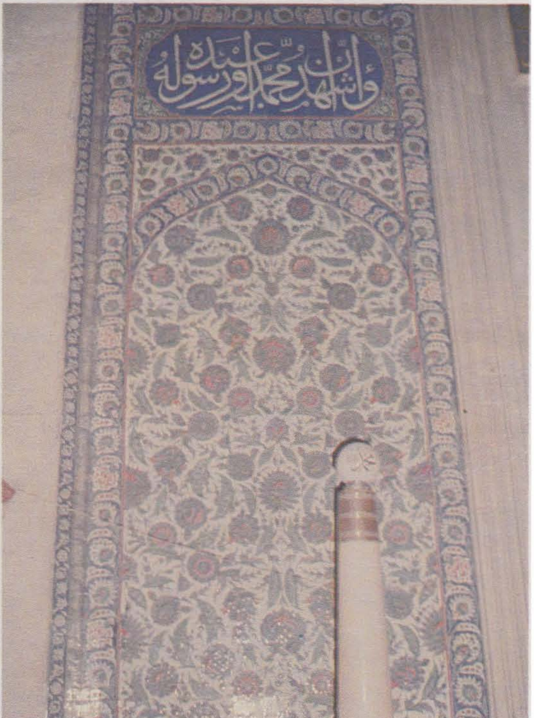
Res. 60 – Edirne, Havsa, Sokollu Camii.

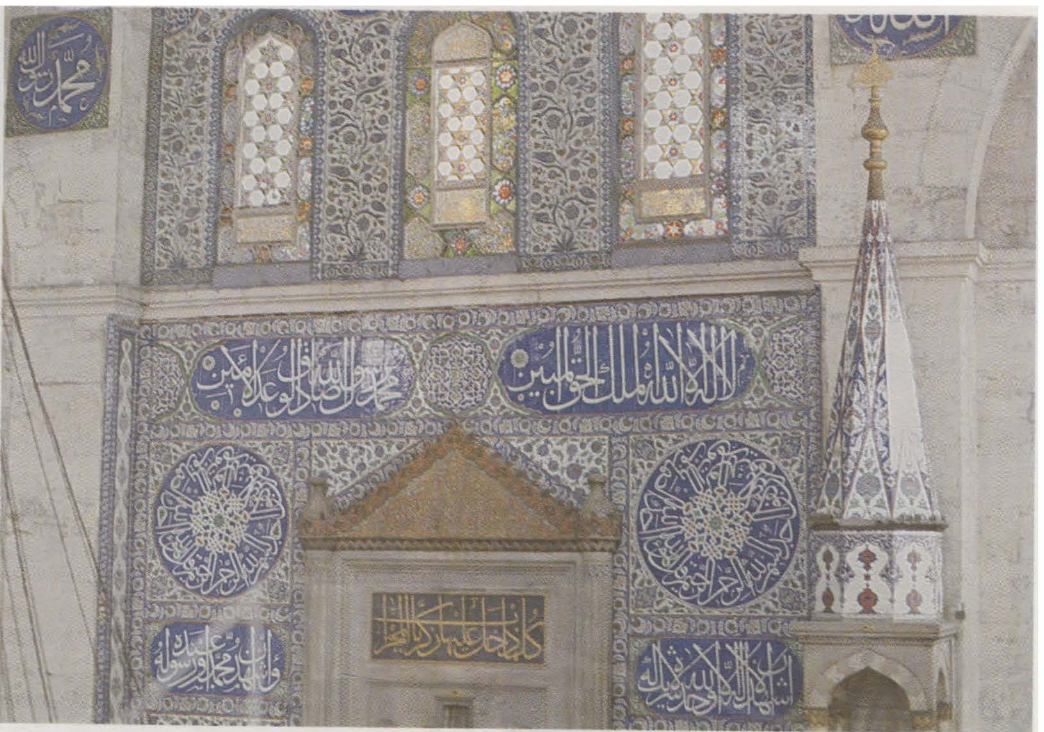
Res. 61 – Edirne, Havsa, Sokollu Camii..

Res. 62 — İstanbul, Kadırga, Sokollu Mehmet Paşa Camii-İçten.

Res. 64 — İstanbul, Kadırga, Sokollu Mehmet Paşa Camii-Çiniler.

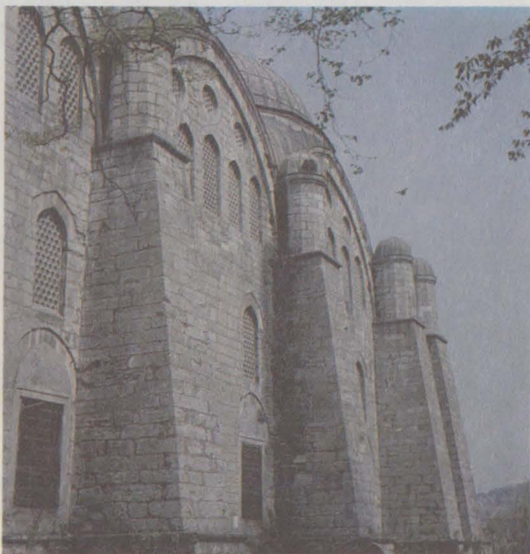

Res. 63 — İstanbul, Kadırga, Sokollu Mehmet Paşa Camii-Çiniler.

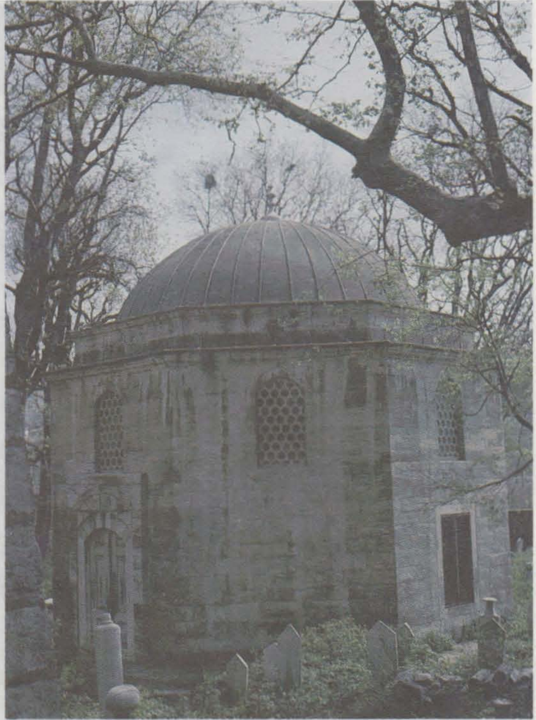
Res. 65 — İstanbul, Kadırga, Sokollu Mehmet Paşa Camii - Kalemişi süslemeler.

Res. 66 — İstanbul, Kasımpaşa, Piyale Paşa Camii - Mihrap cephesi.

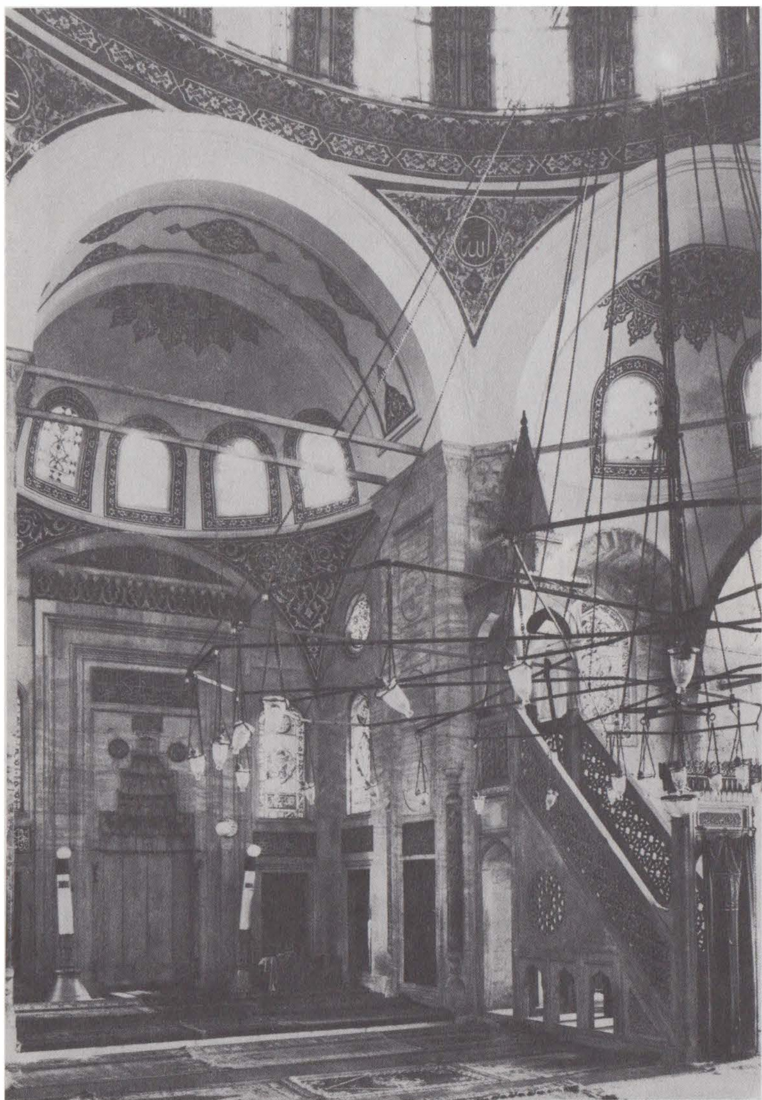

Res. 67 — İstanbul, Kasımpaşa, Piyale Paşa Camii-Mihrap çinilerinden.

Res. 68 — İstanbul, Kasımpaşa, Piyale Paşa Türbesi.

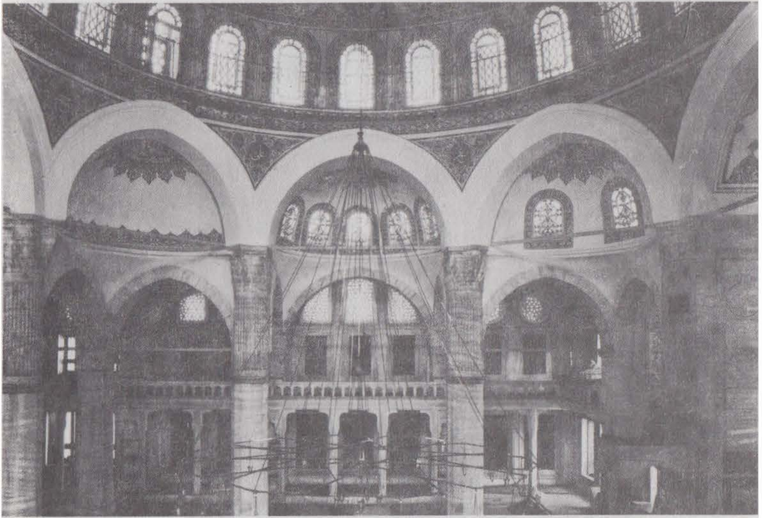

Res. 69 — İstanbul, Azapkapı, Sokollu Mehmet Paşa Camii-İçten görünüş.

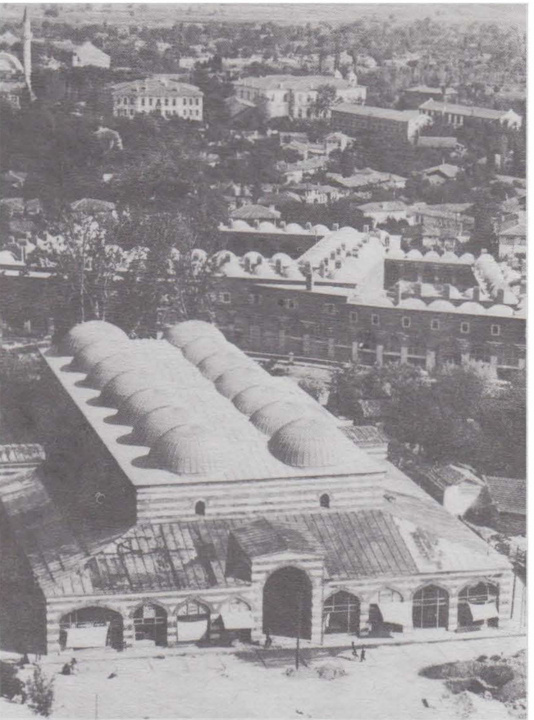
Res. 70 — İstanbul, Azapkapı, Sokollu Mehmet Paşa Camii-İçten görünüş.

Res. 71 — İstanbul, Azapkapı, Sokollu Mehmet Paşa Camii-İçten görünüş.

Res. 72 — Edirne, Rüstem Paşa Hanı-Tamirden önce.

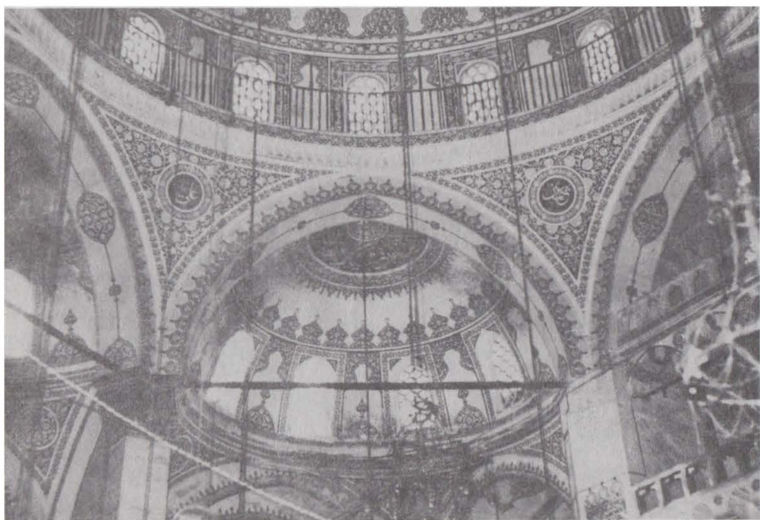
Res. 73 — Edirne, Rüstem Paşa Hanı-Arkada, tamirden sonra.

Res. 74 — Konya, Ilgın, Lala Mustafa Paşa Camii.

Res. 75 — İstanbul, Üsküdar, Atik Valide Camii-İçten görünüş.

Res. 76 — İstanbul, Üsküdar, Atik Valide Camii-İçten görünüş.

Res. 77 — Manisa, Muradiye Camii (N. Başgelen).

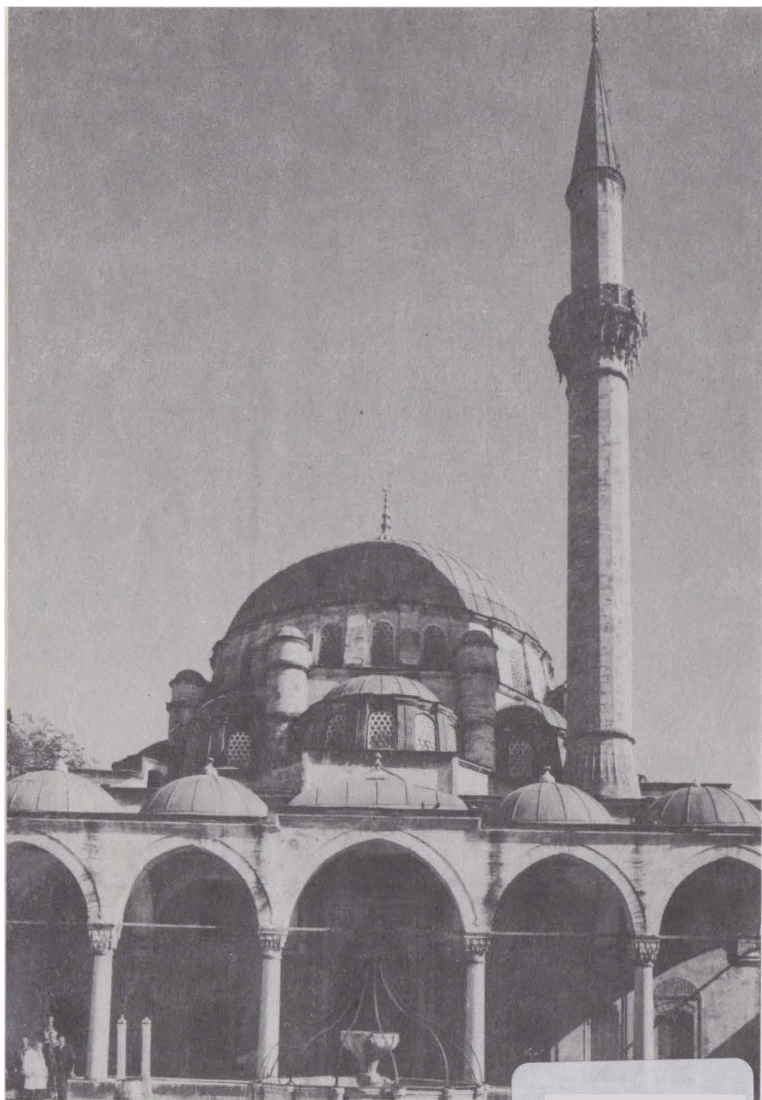
Res. 78 — Manisa, Muradiye Camii-Çiniler.

Res. 79 — Manisa, Muradiye Camii-Çiniler.

Res. 80 — İstanbul, Fatih, Mesih Paşa Camii.

Res. 81 — İstanbul, Fatih, Nişancı Mehmet Paşa Camii.